

Jerzy Jasiński

**PRZEMIANY POLITYKI KARNEJ
SĄDÓW POWSZECHNYCH ROZWIJANEJ NA TLE
PRZEPISÓW NOWEJ KODYFIKACJI KARNEJ
(1970—1980)**

I. UWAGI WSTĘPNE

Wchodzimy obecnie w drugą dekadę obowiązywania przepisów nowej kodyfikacji karnej, w której nie będzie ona już pozostawać w swoim dotychczasowym kształcie. Od jej wprowadzenia w życie upłynął okres dostatecznie długi, aby można się było zastanowić nie tylko nad tym, czy i jak przyjęły się w praktyce przewidziane w tej kodyfikacji nowe instytucje prawne, ale próbować uchwycić zarysowujące się tendencje w ich stosowaniu. Rozprawa niniejsza poświęcona jest obu tym zagadnieniom, a ściślej, pewnemu ich fragmentowi, jakim jest stosowanie środków karnych, zwłaszcza nowo wprowadzonych albo ukształtowanych inaczej niż poprzednio.

Jak wiadomo, kodeks karny, kodeks karny wykonawczy i kodeks postępowania karnego obowiązują od dnia 1 I 1970 r., jednak choćby już w związku z treścią przepisów przejściowych przez pewien jeszcze czas po tej dacie stosowano obok nowych także dawne uregulowania. Ponadto z obserwacji wprowadzania w życie różnych kodyfikacji wynika, że poprzednio obowiązujące przepisy oddziałują jeszcze, długo po ich uchyleniu. Dzieje się tak przede wszystkim dzięki wieloletniemu niekiedy nawykowi ich stosowania, który wyraża się w pewnej ostrożności czy nawet niechęci do odwoływania się do nowych instytucji, a ponadto w interpretowaniu ich w duchu i na modłę poprzednich, dobrze znanych i nie kryjących w sobie niespodzianek. Pamiętać trzeba również, że ustawodawstwo karne nie ogranicza się do wymienionych wyżej kodeksów, ale obejmuje też ustawy szczególne, a obok nich dwie bardzo ważne,

które wydane zastały już w latach siedemdziesiątych. Chodzi mianowicie o kodeks wykroczeń należących do kompleksu ustaw z dnia 20 V 1971 r. (Dz.U., nr 12, poz. 114—118), składających się na kodyfikację prawa wykroczeń, oraz o ustawę kamą skarbową z dnia 26 X 1971 r. (Dz.U., nr 28, poz. 260). Można by powiedzieć, że dopiero przyjęcie tych ustaw zakończyło proces kodyfikacji naszego prawa karnego¹. Biorąc więc pod uwagę potrzebę pozostawienia jakiegoś minimalnego okresu, niezbędnego dla wdrożenia się do stosowania nowych przepisów, oraz moment wejścia w życie wspomnianych ustaw szczególnych w stosunku do kodeksów z 1969 r. należałoby przyjąć, że analizę polityki karnej, wyznaczonej nową kodyfikacją karną w jej pełnym kształcie, rozpocząć by trzeba od 1972 r. Dla zachowania pełnej dokumentacji polityki karnej rozwijanej w wykonaniu przepisów kodyfikacji z 1969 r. zdecydowano się, aby objąć tą dokumentacją także lata 1970—1971, czyniąc tylko 1972 r. (nie zaś 1970 r.) punktem odniesienia podjętej próby uchwycenia tendencji zarysowujących się w orzecznictwie sądów. Ostatecznie więc przedmiotem zainteresowania będzie stosowanie kar przez sądy w latach 1970—1980, z tym że uwaga skupiona zostanie przede wszystkim na latach 1972—1978, gdyż dane za 1979 r., a zwłaszcza za 1980 r. stały się dostępne, gdy opracowywanie tej rozprawy było już na ukończeniu i można je było uwzględnić tylko częściowo.

W pracy niniejszej analizowana jest polityka kama sądów (a na pewnym odcinku także prokuratury) w zakresie wydawania decyzji o prawnych konsekwencjach uznania określonej osoby za sprawcę przestępstwa. Analiza ta oparta jest przede wszystkim na danych sądowej statystyki przestępczości, informującej o treści prawomocnych orzeczeń sądów oraz o tym, za jakie (przestępstwa i wobec jakich osób) zapadły owe orzeczenia². W odniesieniu do jednego rodzaju decyzji, a mianowicie warunkowych umorzeń, trzeba było sięgnąć również do innych źródeł danych — do sprawozdań sądowych, aby ustalić liczbę wspomnianych umorzeń dokonanych przez sąd w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego, oraz do statystyki milicyjno-prokuratorskiej, dla ustalenia liczby postanowień o warunkowym umorzeniu wydanych przez proku-

¹ Proces ten zakończył się jednak właściwie dopiero w 1982 r., gdy uregulowano zasady odpowiedzialności karnej nieletnich (Dz.U. nr 85, poz. 228).

² Informacje te zaczerpnięte zostały z ukazującej się corocznie publikacji Ministerstwa Sprawiedliwości: *Statystyka sądowa*, część I: *Czynności sądów*, oraz część III: *Prawomocne skazania osób dorosłych*. W niektórych wypadkach dla uzyskania bardziej szczegółowych danych powstała potrzeba sięgnięcia do materiałów źródłowych tejże statystyki; udostępnił mi je uprzejmie dr A. Kobus, naczelnik Wydziału Sprawiedliwości i Statystyki Ministerstwa Sprawiedliwości, za co składam Mu serdeczne podziękowanie.

ratora. Potrzeba posłużenia się informacjami pochodzącymi z różnych źródeł ma pewne niekorzystne następstwa, o których będzie jeszcze mowa niżej.

Okoliczność, iż podstawą materiałową analizy stanowiącej treść niniejszej rozprawy są dane sądowej statystyki prawomocnych skazań, ma szereg konsekwencji, z których trzeba sobie wyraźnie zdawać sprawę. Pierwsza z nich wiąże się z pozostawiającą okresowo wiele do życzenia kompletnością danych wspomnianej wyżej statystyki jako źródła informacji o liczbie skazań. Jak wiadomo, statystyka ta powstaje ze zliczeń nadsyłanych przez sądy kart karnych i statystycznych o prawomocnych skazaniach, z których te pierwsze (tj. karty karne) włączane są — po ich wykorzystaniu dla celów statystycznych — do centralnego rejestru skazanych Ministerstwa Sprawiedliwości. Zdarzające się jeszcze w początku lat siedemdziesiątych zaniedbania w wywiązywaniu się z obowiązku sporządzania owych kart sprawiały, iż liczba prawomocnych skazań wynikająca ze statystyki sądowej odbiega (w niektórych latach nawet w sposób znaczący) od rzeczywistej liczby skazań³. W tych warunkach zapoznając się z materiałem liczbowym dotyczącym skazań na poszczególne kary (w każdym razie w latach 1970—1973), pamiętać trzeba, że są to wszystko liczby minimalne, że rzeczywiście liczby te są zapewne większe, choć trudno byłoby powiedzieć w odniesieniu do skazań na każdy z poszczególnych rodzajów kar — o ile większe.

Druga grupa swoistych zniekształceń obrazu polityki karnej stosowanej u nas wobec ustalonych sprawców przestępstwa wynika ze sposobu prowadzenia statystyki prawomocnych skazań. Zniekształceń tych jest parę, przyjdzie więc kolejno je omówić. Wszystkie one łączą się z zakresem rejestrowanych w niej faktów i stopniem szczegółowości ich odnotowywania.

Najbardziej może dotkliwym brakiem tej statystyki jest ograniczenie zawartych w niej informacji dotyczących warunkowych umorzeń postępowania karnego⁴ tylko do dokonanych przez sądy, pomijanie zaś tych,

³ Uwaga ta dotyczy lat 1970—1973, kiedy to roczna liczba nie nadesłanych kart wahała się w granicach 3,5—12,9% rzeczywistej liczby skazań. Łącznie sądy nie nadesłały w ciągu tych czterech lat ok. 66 tys. kart. Co do szczegółów por. *Zagadnienia nieprzystosowania społecznego i przestępczości w Polsce*, Wrocław 1978, s. 36—38. W latach 1974—1978 różnice między liczbami skazań wynikającymi ze zliczeń kart karnych (i statystycznych) a wynikającymi ze sprawozdawczości sądowej zmniejszyły się bardzo wydatnie (pozostawały w poszczególnych latach w granicach od +1,6% do —1,0%), przestały one więc odgrywać jakąkolwiek istotniejszą rolę. W latach tych łączna rozbieżność w ocenie liczby skazań zgodnie z danymi pochodzącymi z każdego z tych źródeł wynosiła zaledwie 311 skazań.

⁴ Antycypując późniejsze uwagi trzeba stwierdzić już w tym miejscu, że warunkowe umorzenia stanowiły w latach 1970—1980 od 15,3 do 22,2% ogółu przy-

które nastąpiły na mocy decyzji prokuratora. Te ostatnie rejestrowane są również w centralnym rejestrze skazanych, uwzględnianie ich nie naręczałoby więc żadnych technicznych trudności. Ich brak natomiast niezmiernie utrudnia wszelkie bardziej szczegółowe analizy polityki karnej, a zwłaszcza te, których przedmiotem jest kształtowanie się tej polityki w odniesieniu do różnych grup sprawców, jak i do poszczególnych kategorii przestępstw. Fakt ten unaocznia raz jeszcze, i to bardzo dobitnie, że nasza statystyka sądowa jest w gruncie rzeczy zbiorem danych obrazujących działalność organów podległych administracyjnie Ministerstwu Sprawiedliwości, nie zaś zbiorem informacji odnoszących się do treści pewnej grupy decyzji mających merytorycznie ten sam charakter, choć podejmowanych przez organy różnie podporządkowane administracyjnie. Rozwiązanie takie stanowi też jedną z ubocznych konsekwencji budzącego tyle uzasadnionych wątpliwości przekazania niektórych funkcji w swej istocie sądowych — jak decydowania o prawnych konsekwencjach stwierdzenia sprawstwa przestępstwa — oskarżycielowi publicznemu.

Inne ograniczenie odnotowywanych w statystyce prawomocnych skazań informacji dotyczących orzeczonych kar odnosi się do wcale nierzadko występujących sytuacji równoczesnego skazania za więcej niż jedno przestępstwo. W przypadkach takich sąd wymierza kary za poszczególne przestępstwa, a następnie karę łączną. Nie może być ona niższa od najsurowszej z kar wymierzonych za jedno z owych poszczególnych przestępstw ani wyższa od sumy kar wymierzonych za wszystkie przypisane sprawcy przestępstwa (ani — oczywiście — przekraczać górnej granicy danego rodzaju kary) ⁵. Z reguły znajduje się kara łączna gdzieś pomię-

padków uznania winy popełnienia przestępstwa, a więc że sprawa co 5—6 sprawcy przestępstwa kończyła się decyzją o warunkowym umorzeniu postępowania karnego. Powyższe informacje liczbowe nie ukazują jeszcze w pełni praktycznego znaczenia tej instytucji. Jak wykazała bowiem B. Kunicka-Michalska (*Stosowanie warunkowego umorzenia postępowania w roku 1978*, „Państwo i Prawo”, 1980, nr 12), w ogólnej liczbie przypadków uznania winy popełnienia przestępstw, których sprawcom zgodnie z treścią przepisu art. 27 k.k. można było postępowanie karne warunkowo umorzyć, w latach 1975—1978 uczyniono to aż w 41,7—47,0% przypadków, a więc blisko wobec co drugiego sprawcy tych przestępstw (s. 71).

⁵ Wskazane tu reguły ustanowione są w art. 67 k.k. Odmienne od nich przewiduje ustawa karna skarbowa z dnia 26 X 1971 r. w art. 28, ale tylko co do kar grzywny, które zgodnie z § 2 i § 3 tego przepisu nie podlegają połączeniu. Ustawa ta reguluje również (art. 6) sytuacje, kiedy to jeden czyn wyczerpuje znamiona przestępstwa skarbowego, a równocześnie znamiona przestępstwa określonego w innej ustawie karnej. Kary orzeczone za takie czyny nie podlegają połączeniu, ale wykonuje się je równocześnie, co w praktyce sprowadza się do sytuacji, do jakiej prowadziłyby łączenie kar na zasadzie konsumpcji. Wszystkie

dzy tymi granicami (a nie na najniższym poziomie, tj. najsurowszej spośród wymierzonych kar). W statystyce prawomocnych skazań rejestruje się takie fakty w niezmiernie uproszczony sposób: skazanie traktuje się tak, jakby obejmowało ono tylko jedno (najpoważniejsze) przestępstwo. Ono też, i tylko ono, odnotowywane jest w statystyce, jak również wymierzona za nie kara (a nie kara łączna). Rozwiązanie takie ma swoje uzasadnienie, za którego przyjęciem przemawiają pewne ważne racje, umożliwia ono analizowanie polityki karnej sądów, stosowanej wobec sprawców poszczególnych kategorii przestępstw, co jest naturalnie niezbędne. Jeśli jednak przedmiotem zainteresowania staje się polityka kar na w rozumieniu globalnym, jeśli chodzi o odtworzenie ogólnej sumy dolegliwości, jakie spotykać mają skazywanych przez sądy sprawców przestępstw — dane takie okazują się niewystarczające. Powiedzieć by nawet trzeba, że fałszują obraz tej polityki, prowadzą bowiem do niesłusznego przekonania, że jest ona łagodniejsza niż w rzeczywistości^{6 7}.

Kiedy myśli się o sumie dolegliwości — i to nawet tylko takich, które dają się wymierzyć w liczbie tygodni czy miesięcy pozbawienia wolności lub w setkach czy tysiącach złotych — warto wspomnieć o dwóch rodzajach owych dolegliwości, które częściowo wymykają się spod ocen formułowanych na podstawie materiału zaczerpniętego ze statystyki skazań i o których iz reguły iw ogóle się zapomina. Jedna wiąże się ze stosowaniem tymczasowego aresztowania jako środka zapobiegającego uchylaniu się od sądu. Jak wiadomo, kodeks karny przewiduje w art. 83 obligatoryjne zaliczanie okresu tymczasowego aresztowania na poczet kary pozbawienia wolności, przewiduje jednak również zaliczanie go na poczet innych kar: ograniczenia wolności i grzywny. Tak więc w pew-

te odrębności nie mają zresztą o tyle większego praktycznego znaczenia, że roczna liczba skazań z ustawy karnej skarbowej nie przekracza 2,0% ogółu skazań.

⁶ Podobnie postępuje się w sytuacji, gdy sprawca naruszył jednym czynem, więcej niż jeden przepis ustawy karnej. Aczkolwiek kodeks karny (art. 10 § 2) nakazuje skazanie sprawcy za jedno przestępstwo, ale „na podstawie wszystkich zbiegających się przepisów”, to w statystyce sądowej potraktowany on zostanie tak, jakby czyn jego w pełni mieścił się w dyspozycji najsurowszego z zastosowanych przepisów.

⁷ Dzieje się tak dlatego, że jak powiedziano wyżej, tylko najniższa możliwa kara łączna równa jest karze orzeczonej za najpoważniejsze przestępstwo, a więc za to, które odnotowywane jest w statystyce sądowej. W przypadkach takiego ukształtowania kary łącznej przez sąd posługiwanie się zasadą uwzględniania w statystyce kary orzeczonej za najpoważniejsze przestępstwo czy też zasadą odnotowywania kary łącznej prowadziłoby do takiego samego rezultatu. We wszystkich jednak innych przypadkach kara łączna wyższa jest od kary uwzględnianej w statystyce sądowej. Wskutek tego ze względu na obrazowanie sumy nakładanych dolegliwości statystyka ta obarczona jest systematycznym błędem zaniżania rozmiarów owych dolegliwości.

nych sytuacjach kary łagodniejszego rodzaju — nie połączone z pozbawieniem wolności — mogą być odcierpiane w formie surowszej i to połączonej z pozbawieniem wolności, chociaż skazani nie uchylali się od nich. Drugi rodzaj spadających na skazanych dolegliwości, o których trzeba tu wspomnieć, łączy się z istnieniem obciążających skazanego kosztów sądowych oraz opłat w sprawach karnych. Należy o nich pamiętać zwłaszcza dlatego, że w ciągu interesującego nas okresu opłaty te i koszty zostały znacznie podwyższone. Do spraw tych powrócić jeszcze przyjdzie w dalszym ciągu tej pracy.

Szczególne problemy komplikujące ogromnie analizy oparte na materiałach statystyki przestępczości pojawiają się — jak to dobrze wiadomo podejmującym takie analizy — w następstwie wydawanych ustaw amnestyjnych. W zakresie przedmiotu niniejszych rozważań mają one znaczenie stosunkowo niewielkie. W statystyce sądowej odnotowuje się bowiem kary tak, jak zostały one pierwotnie orzeczone, tj. przed ewentualnym ich złagodzeniem na mocy przepisów ustawy amnestyjnej. Pozwała to na obserwowanie stopniowo postępujących zmian w polityce karnej, nie zakłóconych oddziaływaniem w każdym razie tych przepisów amnestyjnych, które odnoszą się do modyfikacji orzeczonych lub orzekanych kar. Nie znaczy to wszakże, aby ustawy te nie wywierały żadnego wpływu na obraz polityki karnej sądów uzyskiwany na podstawie informacji pochodzących ze statystyki prawomocnych skazań. Na obraz ten oddziałują bowiem te przepisy, które nakazują lub zezwalają na niewszczywanie postępowania karnego bądź umarzanie wszczętego, gdy toczy się ono w sprawie o mniej poważne przestępstwo. Wykonanie tych przepisów prowadzi do zmniejszenia ogólnej liczby skazań, a ponadto do pewnego obniżenia udziału kar łagodniejszych, a w ramach kar poszczególnych rodzajów — kar, o niższym wymiarze. Jak pokazują to dane o skazaniach w latach 1974 i 1977, zakłócenia te nie były — w każdym razie w tych latach — zbyt wielkie.

Zakres możliwości przeprowadzania analiz polityki karnej sądów uzależniony jest w pewnej mierze od stopnia szczegółowości informacji ujmowanych w statystyce sądowej oraz od tego, na ile uwzględniane są w niej ich wzajemne powiązania. W tym zakresie statystyka ta pozostawia wiele do życzenia, o czym będzie jeszcze mowa w różnych miejscach tej pracy.

Podkreślenia wymaga ponadto jedna kwestia. Otóż przedmiotem rozważań wypełniających dalsze strony niniejszej rozprawy są — jak była o tym mowa wyżej — orzeczone środki karne stanowiące reakcję na popełnione przestępstwa. Chodzi tu o środki orzeczone, a nie o środki wykonane, nie będziemy się więc zajmować modyfikacjami orzeczonych kar, jakie mogą zachodzić i zachodzą w toku ich wykonania. Kara

bezwzględne pozbawienie wolności może być odbyta w całości lub skazany może być warunkowo przedterminowo zwolniony. Wykonanie kary pozbawienia wolności orzeczonej z zawieszeniem może być zarządzone lub nie, kara ograniczenia wolności może być odbyta, ale również w pewnych okolicznościach zamieniona na grzywnę, a ta ostatnia — tak jak i grzywna orzeczona samoistnie — może być, znów w pewnych okolicznościach, zamieniona na zastępczą karę pozbawienia wolności itd. Wszystkimi tymi modyfikacjami nie będziemy się tu zajmować.

* *
*

W części niniejszej pracy, następującej bezpośrednio po tych uwagach wstępnych, zajmiemy się ogólnymi zasadami polityki karnej, tak jak wyznaczone one są brzmieniem obowiązujących przepisów kodeksu karnego. W wywodach tych nie będzie chodziło o pogłębioną analizę wspomnianych przepisów, ale o ogólne zwrócenie na nie uwagi tak, aby późniejszą analizę kształtowania się polityki karnej sądów zarysować na tle wyznaczających jej ramy przepisów prawa. Uwaga zwrócona zostanie szczególnie na te przepisy, które nie okazały się jednoznaczne w praktyce, na problemy kolizyjne pojawiające się w związku z ich stosowaniem oraz na zawarte w nich elementy cenne pozwalające na rozwijanie bardzo w gruncie rzeczy rozmaitych kierunków polityki karnej — wszystkich formalnie mieszczących się wszakże w granicach omawianych przepisów.

W dalszym ciągu tej pracy analizie poddane zostaną kolejno: najpierw ogólne dane odnoszące się do reakcji karnych, z którymi spotkali się sprawcy przestępstw uznani za winnych ich popełnienia; rodzaje i wymiar kar nałożonych na skazanych za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego, rodzaje i wymiar kar, które spotkały sprawców przestępstw ściganych z oskarżenia prywatnego; wreszcie podjęta zostanie w formie pewnego rodzaju podsumowania tej części pracy próba uchwycenia głównych tendencji zmian w represyjności polityki karnej sądów, jakie zarysowały się w latach siedemdziesiątych.

Następna i już ostatnia część rozprawy poświęcona jest bardziej szczegółowym problemom, a mianowicie polityce karnej stosowanej wobec dwóch wybranych kategorii przestępców — młodocianych oraz recydywistów. Nie są to oczywiście jedyne kategorie sprawców, których wyodrębnienie i osobne potraktowanie wydaje się potrzebne, ale należą one niewątpliwie do najważniejszych. Obok nich wymienić by należało w każdym razie skazanych za występki o charakterze chuligańskim, ska-

zanych za przestępstwa nieumyślne⁸ oraz skazanych za dopuszczenie się przestępstwa czynem ciągłym (ze względu na poświęcenie im specjalnego przepisu — art. 58 k.k., modyfikującego zagrożenia karne popełnionych przez nich przestępstw). Analizę polityki karnej wobec tych ostatnio wymienionych kategorii sprawców, a także wobec sprawców wybranych grup przestępstwa odłożyć trzeba jednak będzie na inną okazję.

II. PODSTAWOWE ZASADY SĄDOWEGO WYMIARU KARY WEDŁUG PRZEPISÓW KODEKSU KARNEGO

Problemy zasad sądowego wymiaru kary powstające na tle przepisów kodeksu karnego z 1969 r. należą do jednych z bardziej zawikłanych i świadczą, iż w tym punkcie — czy też jak by się raczej chciało powiedzieć: w tych punktach — przepisy obowiązującego kodeksu nie są szczególnie udane. W dotychczas panującej sytuacji, charakteryzowanej przez tendencję do pewnej jednostronności w odczytywaniu przez praktykę wymiaru sprawiedliwości przepisów dotyczących orzekania środków karnych wobec ustalonych sprawców przestępstw, niekorzystne następstwa wszelkich niejednoznaczności, sprzeczności czy wreszcie luki w owych przepisach ujawniały się ze specjalną wyrazistością.

Chcąc na użytek dalszych wywodów uporządkować nieco tę różnorodną materię, spróbujemy wyróżnić wśród przepisów regulujących sądowy wymiar kary trzy grupy. Do pierwszej zaliczymy zawarte w części ogólnej kodeksu karnego (i w innych ustawach karnych) przepisy określające rodzaj i granice sankcji karnych grożących sprawcom przestępstw przewidzianych w owych przepisach. Do drugiej włączymy przepisy części ogólnej k. k. (lub ustaw szczególnych zawierających części ogólne, jak np. ustawa karna skarbową bądź rozdział XXXVIII części wojskowej k. k.), modyfikujące normy zawarte w przepisach grupy pierwszej, a to w taki sposób, że zmieniające granice sankcji karnych przewidzianych za poszczególne przestępstwa, wyłączające możliwości stosowania niektórych spośród kar grożących przemiennie albo wprowadzające możliwości odwoływania się do kar nie wymienionych we wspomnianych wyżej sankcjach. Za należące do trzeciej grupy interesujących nas przepisów uznajemy te, które precyzują zasady, jakimi kierować się winny sądy przy wyborze rodzaju i dedykowaniu o wysokości wymierzanych skazanym środków karnych.

Pierwszą grupą wspomnianych wyżej przepisów nie będziemy się bliżej zajmować. Od strony formalnego ich układu, tj. występujących

⁸ Co do skazań za te przestępstwa i orzeczonych za nie kar w latach 1970—1975 por. B. Mąkosa: *Przestępstwa nieumyślne w świetle statystyki skazań*, „Państwo i Prawo”, 1978, nr 10, oraz teźże: *Ustawowy a sędziowski wymiar kary za przestępstwa nieumyślne*, „Państwo i Prawo”, 1979, nr 4.

W kodeksie karnym typów zagrożeń alternatywnych, oraz granic wymiaru poszczególnych kar przepisy te były zestawiane⁹ i omawiane¹⁰. Ich analiza kryminologiczna, przeprowadzona pod kątem odtworzenia hierarchii dóbr, którym udziela się ochrony karnej, hierarchii zawartej *implicite* w układzie sankcji karnych, czeka ciągle na podjęcie i nie dałoby się jej przedsięwziąć w tym miejscu, tj. tylko na marginesie rozważań nad polityką karną sądów. Omawianie wspomnianych przepisów jest w niniejszej pracy o tyle zbędne, że traktować je należy jako pewien utrwalony przez ustawodawcę zespół zmiennych, stanowiących podstawę wyjściową modyfikacji konsekwencji prawnych, mogących spotkać naruszających zakazy karne sprawców, albo odpowiedniego kształtowania owych konsekwencji. Inaczej mówiąc — przepisy te są najbardziej stałą (bo w najmniejszym stopniu podlegające interpretacji) częścią ram prawnych wyznaczających przestrzeń, w której ulokowana może zostać polityka karna. Zajmiemy się natomiast niektórymi przepisami grupy drugiej i trzeciej, przy czym zaczniemy od tej ostatniej, one to bowiem i sposób ich rozumienia zdają się mieć istotne znaczenie dla kształtowania polityki karnej sądów, rozwijającej się na tle obowiązującego ustawodawstwa karnego.

Istotną cechą tego ustawodawstwa jest brak w nim przepisów, mocą których sprawcy określonego przestępstwa groziłaby tylko jakaś jedna kara o ściśle sprecyzowanym wymiarze¹¹. Zawsze sąd postawiony jest w sytuacji konieczności dokonania jakiegoś wyboru w odniesieniu do kary. Wybór ten dotyczy najpierw tego, czy w ogóle karać, czy też może poprzestać na warunkowym umorzeniu postępowania karnego (a czasem — gdy ustawa na to zezwala — na skazaniu z odstępieniem od wymierzenia kary), a jeśli już karać, to jakiego rodzaju karą, w jakim wymiarze, z kumulowaniem kar zasadniczych, posłużeniem się również karami dodatkowymi, czasem — nawiązką, niekiedy także środkami zabezpieczającymi. Czym ma się więc sąd kierować, dokonując wspom-

⁹ I. Andrejew: *Polskie prawo karne w zarysie*, wyd. V, Warszawa 1978, s. 485—486. Zestawienia takie zawierały także poprzednie wydania tego podręcznika.

¹⁰ Por. np. W. Wolter: *Z rozważań nad kwalifikowanymi typami przestępstw*, „Państwo i Prawo”, 1972, nr 8—9, zwłaszcza s. 27 i n.

¹¹ Jedyny pozostający obecnie w mocy przepis przewidujący jedną tylko karę, a mianowicie art. 1 pkt 1 dekretu z dnia 31 VIII 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego (tekst jednolity Dz.U. 1946, nr 69, poz. 377), stał się przepisem o sankcji zawierającej alternatywne zagrożenie kara śmierci lub pozbawieniem wolności na 25 lat (nor. art. 30 § 3 k.k.).

ulanych wyborów? Odpowiedź na to pytanie udziela kodeks karny przede wszystkim w art. 50.

W przepisie tym ustawodawca zamieścił trzy różne dyrektywy nakazując sądom, aby wymierzając karę według swego uznania kierowały się: stopniem społecznego niebezpieczeństwa czynu, względami na społeczne oddziaływanie kary oraz oddziaływaniem zapobiegawczym i wychowawczym skierowanym na skazywaną osobę. Dyrektywy te, aczkolwiek wyrażone w odmiennej szacie słownej, odpowiadają trzem, można by powiedzieć, klasycznym już ujęciom celów karania. Pierwszą z nich jest wymierzanie sprawiedliwości, a więc odpłacanie za „zło” wyrządzone przez przestępcę, proporcjonalną jakoś do owego „zła” dolegliwością wyrządzaną przestępcy. Drugą jest prewencja generalna, tj. dążenie do tego, aby przez ukaranie sprawcy przestępstwa oddziaływać na innych w kierunku powstrzymywania ich od dopuszczania się czynów karalnych. Trzecia to prewencja specjalna, a więc takie oddziaływanie na samych sprawców przestępstw, aby nie popełniali ich już więcej.

Trudności związane z praktyczną realizacją zasady sprawiedliwości, gdy tylko przestaje się rozumieć ją dosłownie (w sensie nakazywanym maksymą „oko za oko ząb i za ząb”), są dobrze znane i nie »potrzeba ich tutaj przypominać. Wystarczy tylko podkreślić, że nie istnieje żadna „obiektywna” czy „niezmienna” skala przekładalności „zła” wyrządzonego przez przestępcę na dolegliwość sprawianą przestępcy. Jest ona umowna, zmienna, przy czym zmienność tę widać zarówno, gdy porównuje się wysokość kar orzekanych w różnym czasie za takie same przestępstwa, jak również — i to może nawet jeszcze wyraźniej — gdy porównuje się kary wymierzone za przestępstwa skierowane przeciwko rozmaitym dobrom prawnym. Realizować zasadę sprawiedliwej odpłaty mogą więc na tle tego samego ustawodawstwa bardzo rozmaite w swej treści polityki karne.

Mówienie w § 1 art. 50 k.k. o społecznym oddziaływaniu kary zamiast o prewencji generalnej nie było przypadkowe. W uzasadnieniu do projektu kodeksu karnego czytamy bowiem: „Projekt nie opowiada się za wąsko pojętą prewencją ogólną w sensie odstraszenia innych osób od przestępstwa. Przez społeczne oddziaływanie kary należy rozumieć wpływ, który wymierzona w konkretnym wypadku kara może mieć na każdego, kto w jakikolwiek sposób dowiedział się o popełnionym przestępstwie i o zapadłym wyroku [...] W stosunku do ludzi, dla których zagrożenie karą może mieć znaczenie powstrzymujące, społeczne oddziaływanie kary będzie polegało na uchronieniu ich od wejścia w kolizję z prawem. W pewnych wypadkach społeczne oddziaływanie kary może też polegać na zwykłym odstraszeniu zdemoralizowanych jednos-

tek”¹². Zestawienie pierwszego zdania z ostatnim tego przydługiego cytatu pokazuje, że projektodawcom nieobca była myśl — choć się od niej najpierw odżegnali — oddziaływania powstrzymująco na potencjalnych przestępców za pomocą budzenia lęku przed mogącą spaść na nich karą.

W sformułowaniach dotyczących prewencji specjalnej wyróżnione zostały tylko dwa kierunki oddziaływania na skazanych, mające powstrzymać ich od dalszego popełniania przestępstw: zapobieganie i wychowanie. Ten pierwszy termin odnosi się — jak można o tym wnosić z Uzasadnienia projektu kodeksu karnego ¹³ — do uniemożliwienia kroczenia drogą przestępstwa poprzez fizyczne odizolowanie skazanego od społeczeństwa (przez umieszczenie go w zakładzie karnym) lub bezpowrotne usunięcie z niego (przez zastosowanie kary śmierci). Drugi z tych terminów nie wymaga wyjaśnienia, wychowanie oznaczać ma takie przekształcenie postaw i motywacji skazanego, aby przestrzegał w przyszłości porządku prawnego.

Istotnym mankamentem przepisu art. 50 k.k.¹⁴ jest umieszczenie w nim trzech odrębnych zaleceń¹⁵ co do postępowania sądu przy podejmowaniu decyzji o sposobie ukarania sprawcy przestępstwa, tak jakby zawsze kierowanie się każdą z nich prowadziło do takiego samego rezultatu, jakby nigdy nie mogły występować między nimi kolizje ¹⁶. Jeśli ustawodawca byłby dostrzegł taką możliwość w odpowiednim czasie, podałby wspomniane dyrektywy jakiejś hierarchizacji albo wprowadził przepis wytyczający drogę rozwiązywania kolizji między nimi. Wadliwość sformułowania omawianego przepisu zauważona została już w toku dyskusji nad projektem kodeksu karnego¹⁷, co nie zmieniło faktu, że

¹² Por. *Projekt kodeksu karnego*, Warszawa 1969, s. 112.

¹³ *Ibidem*, s. 112.

¹⁴ Nie wchodzę tu w zagadnienie o podstawowym znaczeniu, a mianowicie czy dyrektywy wymiaru kary zostały trafnie dobrane i należycie sformułowane, a przede wszystkim czy nie właściwsze byłoby oparcie wyboru i wymierzania kary w granicach ustawowych zagrożeń wyłącznie na wskazaniach prewencji specjalnej.

¹⁵ Należy mocno podkreślić, że przedmiotem uwagi jest tu rodzaj i brak skoordynowania zaleceń co do dróg kształtowania sędziowskiego wymiaru kary, a nie rozważanie wpływu, jaki orzekane kary mogą wywierać (i zapewne wywierają) na życie społeczne i na indywidualne losy jednostek.

¹⁶ Zupełnie odosobnione w naszym piśmiennictwie stwierdzenie, że kolizje takie nie występują, znaleźć można w pracy J. Bednarzaka (*Decydująca rola dyrektywy społecznego niebezpieczeństwa czynu w sądowym wymiarze kary*, „Nowe Prawo”, 1974, nr 10, s. 1287), gdzie pisze się, że kara należycie wymierzona ze względu na stopień społecznego niebezpieczeństwa czynu jest równocześnie optymalnie zabezpieczająca oddziaływanie ogólno- i szczególnoprewencyjne.

¹⁷ Por. przede wszystkim K. Buchała: *Ogólne dyrektywy sądowego wymiaru kary w projekcie k.k.*, „Państwo i Prawo”, 1969, nr 2, s. 305 i n., oraz obronę rozwiązań kodeksowych w pracy W. Woltera: *Zasady wymiaru kary w kodeksie karnym z 1969 r.*, „Państwo i Prawo”, 1989, nr 10, s. 507 i n.

stał się on prawem. Wówczas kłopoty z jego stosowaniem ukazały się z całą wyrazistością. W doktrynie próbowano znaleźć wyjście z piętrzących się trudności interpretacyjnych, albo poprzez poszukiwanie dyrektywy priorytetowej (a więc „inaczej mówiąc, poprzez zhierarchizowanie dyrektyw)¹⁵, albo poprzez uznanie ich równorzędności i twierdzenie, że w razie kolizji między wskazaniem płynącymi z każdej z nich sędzia orzekający o karze dokona wyboru, którą z nich kierować się będzie przede wszystkim¹⁹. Żadna z tych prób nie jest, jak sądzę, w pełni za-

¹⁸ Por. W. Mąciór: *Stopień społecznego niebezpieczeństwa czynu jako priorytetowa dyrektywa sądowego wymiaru kary*, „Państwo i Prawo”, 1973, nr 12, s. 100 i n. Warto tu zaznaczyć, że zdaniem W. Woltera (a pogląd ten wyrażony został jeszcze w 1969 r.) z § 1 art. 50 k.k. „można wyczytać priorytet stopnia społecznego niebezpieczeństwa czynu” i że stanowisko takie znaleźć można także w Uzasadnieniu projektu kodeksu karnego (*Zasady wymiaru kary...*, s. 514). Takie stanowisko zdaje się też zajmować K. Mioduski (w: J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski: *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. II Warszawa 1977, s. 170—171). Szczegółowe omówienie tych problemów znaleźć można w pracy Z. Sienkiewicz: *Spoleczne niebezpieczeństwo czynu jako dyrektywa sądowego wymiaru kary (na tle teorii i praktyki sądowej)*, Wrocław 1977. Por. też E. Janiszewska -T a lag o: *Sądowy wymiar kary w piśmiennictwie prawniczym (lata 1944—1975)*. IBPS, Warszawa 1978, s. 115 i n. Także po drodze poszukiwania priorytetowej dyrektywy wymiaru kary poszedł K. Buchała, przy czym osiągnął zupełnie inne konkluzje niż powołani wyżej autorzy. Píše on: „W pracy tej reprezentuję pogląd, że kara winna być kształtowana na gruncie jednej z dyrektyw prewencyjnych jednak z ograniczeniami, jakie wynikają z dyrektywy społecznego niebezpieczeństwa. Prowadzi to do konieczności określenia wiodącej dyrektywy w jednostkowym akcie wymiaru kary. Zgodnie z rozważaniami nad funkcją kary reprezentujemy pogląd, że charakter ten ma dyrektywa prewencji indywidualnej odnośnie pewnych grup przestępstw oraz pewnych kategorii sprawców, w szczególności zagrożonych karą nie przekraczającą 3 lat pozbawienia wolności oraz nieletnich, młodocianych i recydywistów. Odnośnie zbrodni dyrektywie prewencji ogólnej przysługuje rola dominująca. W pozostałej grupie przestępstw — obu dyrektywom przysługuje abstrakcyjnie rola równoważna, tzn. jedna lub druga może zyskać walor dyrektywy wiodącej (*Nauka o karze*, w: K. Buchała, W. Wolter: *Wykład prawa karnego na podstawie kodeksu karnego z 1969 r.*, Kraków 1972, s. 150). Bliskie zarysowanej tu tendencji zdają się być również poglądy A. Zolla (*Stopień społecznego niebezpieczeństwa czynu jako dyrektywa wymiaru kary*, „Nowe Prawo” 1969, nr 6, s. 939 i n.). Sposób sformułowania dyrektywy prewencji generalnej i kwestię jej wątpliwej użyteczności w ramach art. 50 k.k. poddał krytycznej analizie M. Szerer (*Problematyka społecznego oddziaływania kary*, „Państwo i Prawo”, 1974, nr 5, s. 16 i n.).

¹⁹ Tak Z. Kubec: *O sędziowskim wymiarze kary na tle projektu kodeksu karnego*, „Państwo i Prawo”, 1968, nr 7, s. 30; I. Andrejew: *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1970, s. 250; W. Swida: *Prawo karne, Część ogólna*, wyd. VI Warszawa 1970, s. 337; T. Kaczmarek: *Sędziowski wymiar kary w PRL*, Wrocław 1972, s. 122; I. Andrejew, w: I. Andrejew, W. Swida, W. Wolter: *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1973, s. 229; A. Gubiński: *Zasady prawa karnego*, Warszawa 1974, s. 120 i n. W tym samym kierunku wy-

dowalająca, zabiegami interpretacyjnymi trudno bowiem naprawić wadliwie sformułowany przepis ustawy.

Ze względu na to, że przedmiotem głównego zainteresowania jest w tej pracy polityka karna sądów, szczególne znaczenie mają nie tyle stanowiska zajmowane w doktrynie, co wypowiedzi Sądu Najwyższego w przedmiocie treści i sposobu rozumienia przepisu § 1 art. 50 k.k. Biorąc dalej pod uwagę praktyczne konsekwencje, jakie płyną dla praktyki niższych sądów z poglądów wyrażonych przez Sąd Najwyższy w wytycznych wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej, spojrzeć trzeba będzie przede wszystkim na opinie wypowiedziane w stanowiących je uchwałach. Lektura ich zdaje się wskazywać w sposób nie budzący wątpliwości, że w orzecznictwie Sądu Najwyższego zarysowała się pewna znamienna ewolucja poglądów.

Początkowo Sąd Najwyższy stał na stanowisku równorzędności dyrektyw z § 1 art. 50 k.k. Jeszcze w 1972 r. napotkać można następującą wypowiedź: „Kara jest jednym z ważnych środków zwalczania przestępczości. Karą współmierną i dającą zarazem zadośćuczynienie społecznemu poczuciu sprawiedliwości jest tylko taka kara, która uwzględni wszystkie dyrektywy jej wymiaru, a w szczególności zawarte w art. 50 k. k.”²⁰. W 1975 r. natrafiamy już na taki pogląd: „Zagarnięcie mienia społecznego znacznej wartości należy do przestępstw o szczególnie wysokiej szkodliwości społecznej. Sądy zatem powinny — stosując dyrektywy określone w art. 50 k.k. — orzekać wobec ich sprawców surowe kary i kierować się zwłaszcza dyrektywą współmierności kary do stop-

powiada się w specjalnie temu zagadnieniu poświęconej monografii T. Kaczmarek: *Ogólne dyrektywy wymiaru kary w teorii i praktyce sądowej*, Wrocław 1980 tnp. s. 83). Przedstawionymi w tejże monografii badaniami praktyki stosowania przez sądy art. 50 i § 1 k.k. objęte zostały orzeczenia o karze wydane w 290 sprawach dotyczących 357 skazanych w sądach: rejonowym i wojewódzkim we Wrocławiu w latach 1970—1978; ogółem poddano szczegółowej analizie 356 uzasadnień orzeczeń o karze sądu rejonowego (I instancja), 349 uzasadnień sądu wojewódzkiego (II instancja) i 2 uzasadnienia orzeczeń Sądu Najwyższego. Badania doprowadziły autora do następujących ogólnych konkluzji: „praktyka sądowa na tle art. 50 § 1 k.k. nie czuje się związana bezwzględnym priorytetem jednej tylko z wymienionych w tym przepisie dyrektyw w celu wyprowadzenia właściwego dla danego przypadku wymiaru kary” (s. 102). Dalej autor pisze: „w praktyce sądowej wymienione w art. 50 § 1 k.k. dyrektywy wymiaru kary ujmowane są równoważnie w tym także znaczeniu, że każda z nich w określaniu konkretnego przypadku, właściwego co do rodzaju i wysokości wymiaru kary, staje się w zależności od oceny okoliczności czynu i osobowości jego sprawcy albo celem głównym, albo jedynym” (s. 103).

²⁰ Uchwała połączonych Izb Karnej i Wojskowej z dnia 21 XII 1972 r. VI KZP 64/72, wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawach o przestępstwa zgwałcenia (art. 168 k.k.), ONS KW, 1973, nr 2—3, poz. 18, s. 4—5.

nia społecznego niebezpieczeństwa, łącznie z dyrektywą społecznego oddziaływania kary w celu kształtowania w społeczeństwie właściwego x stosunku do mienia społecznego oraz świadomości pełnej nieopłacalności zamachów na to mienie”²¹. W stosunku do sprawców pewnej grupy przestępstw Sąd Najwyższy zaleca więc kierowanie się dyrektywą odpłaty i prewencji generalnej, nie wspominając nawet o dyrektywie prewencji specjalnej — czyni więc między nimi pewne rozróżnienia. Wreszcie w 1977 r. znajdujemy taką wypowiedź: „Przepis art. 50 § 1 k.k. zawiera trzy ogólnie sformułowane wskazania dotyczące sądowego wymiaru kary. W myśl tych wskazań każdy indywidualny akt wymiaru kary dokonywany »w granicach przewidzianych w ustawie« może być wyznaczony przede wszystkim prawidłowo ocenionym stopniem niebezpieczeństwa czynu”²². Tutaj widać już wyraźnie, że Sąd Najwyższy uznał: „sprawiedliwą odpłatę” za priorytetową dyrektywę sądowego wymiaru kary. Ewolucja ta zasługuje dlatego jeszcze na podkreślenie, że od pewnego czasu mnożą się w wytycznych zalecenia zachęcające do miarkowania kar, kierując się przede wszystkim wielkością spowodowanej przez sprawcę szkody²⁵. W ramach dyrektywy „sprawiedliwej odpłaty” (stop-

Uchwała połączonych Izb Karnej i Wojskowej z dnia 26 IX 1975 r., VI KZP 14/75, wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w zakresie prawidłowego orzekania kar za przestępstwa zagarnięcia mienia społecznego znacznej wartości, OSN KW, 1975, nr 10—11, poz. 134, s. 3.

²² Uchwała pełnego Składu Izby Wojskowej z dnia 27 VIII 1977 r., V 1/77, wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawie prawidłowego stosowania środków karnych przez sądy wojskowe, OSN KW, 1977, nr 10—11, poz. 110, s. 3

²³ A oto przykłady takich wypowiedzi: „Dla wymiaru kary istotne znaczenie powinien mieć rodzaj i wielkość wyrządzonej szkody według zasady: im poważniejsza szkoda, tym większy stopień społecznego niebezpieczeństwa czynu i większe jej znaczenie jako okoliczności wpływającej na zaostrenie kary” (uchwała pełnego składu Izby Karnej z dnia 28 II 1975 r., V KZP 2/74, wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawach o przestępstwa drogowe, OSN KW 1975, nr 3—4, poz. 33, s. 27). „Wymiar kary powinien być tym surowszy, im większa jest wartość zagarniętego mienia społecznego oraz im większa szkoda, którą sprawca czynem swym wyrządził” (uchwała powołana w przyp. 21, s. 4). „Dla wymiaru kary za przestępstwo niegospodarności lub niedoboru istotne znaczenie ma rodzaj i wielkość szkody wyrządzonej gospodarce uspołecznionej: im jest poważniejsza szkoda, tym większe jest jej znaczenie jako okoliczności wpływającej na zaostrenie kary” (uchwała połączonych Izb Karnej i Wojskowej z dnia 27 II 1976 r., VI KZP 10/75, wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawach o przestępstwa niegospodarności, marnotrawstwa oraz sprowadzenia niedoboru w mieniu społecznym, OSN KW, 1976, nr 4—5, poz. 52, s. 12). „Wymierzając grzywnę należy kierować się tym, że im większa szkoda lub korzyść, tym wyższa grzywna” (uchwała połączonych Izb Karnej i Wojskowej z dnia 27 IV 1978 r., VII KZP 15/76, wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej co do orzekania kary grzywny, OSN KW, 1978, nr 4—5, poz. 41, s. 2).

nia społecznego niebezpieczeństwa czynu) zauważyć więc można także pewne przesunięcie akcentów: od traktowania społecznego niebezpieczeństwa czynu jako syntezy elementów podmiotowych i przedmiotowych do podkreślania głównego znaczenia jednego elementu przedmiotowego — rozmiarów wyrządzonej szkody lub osiągniętej przez sprawcę korzyści²⁴.

Powstaje oczywiście problem, jakie znaczenie przypisywać należy tym zmianom w stanowisku Sądu Najwyższego, antycypując bowiem późniejsze ustalenia, powiedzieć by już teraz trzeba, że towarzyszyło o-wym zmianom wydatne zaostrzenie polityki karnej. Nasuwają się tu co najmniej dwa konkurencyjne przypuszczenia. Zgodnie z jednym przyczyną wspomnianego zaostrzenia było to, iż sądy poczęły posługiwać się przy orzekaniu kar w stopniu większym niż poprzednio dyrektywą odpłaty. Przemawiałaby za nim w każdym razie ta okoliczność, że zwiększenie surowości kar nastąpiło w tym samym w przybliżeniu czasie co przesunięcie akcentu z nakazywania równorzędnego uwzględniania przy wymiarze kary wszystkich trzech wymienionych w art. 50 k.k. dyrektyw — na odpłatę i kładzenie specjalnego nacisku na obiektywizację odpowiedzialności w postaci ściślejszego wiązania wysokości wymierzonej grzywny z rozmiarami wyrządzonej szkody.

²⁴ Swoistym ukoronowaniem naszkicowanej wyżej skrótoowo ewolucji poglądów Sądu Najwyższego jest uchwała połączonych Izb Karnej i Wojskowej z dnia 17 X 1979 r., VII KZP 32/73 w sprawie niektórych nieprawidłowości w orzecznictwie sądów w sprawach karnych (OSN KW- 1979, nr 11—12, poz. 110), wytykająca sądom rzekome uchybienia w stosowaniu niektórych poprzednio wydanych wytycznych i nawołująca wprost do zaostrzenia polityki karnej, w każdym razie w sprawach o przestępstwa zgwałcenia, o przestępstwa drogowe, o zagarnięcia mienia społecznego znacznej wartości, o przestępstwa niegospodarności, marnotrawstwa i spowodowanie niedoborów. Uchwała ta poddana została ostrej i bardzo przekonywującej krytyce przez K. Buchałę (w głosie do wspomnianej uchwały, „Państwo i Prawo”, 1980, nr 4), a ostatnio także przez W. Woltera (O *potrzebie nowelizacji ustawodawstwa karnego*, „Nowe Prawo”, 1981, nr 4, s. 80). Dalszym krokiem w zakresie domagania się przez Sąd Najwyższy zaostrzenia kar jest podjęta w Izbie Karnej uchwała z dnia 25 VI 1980 r., VII KZP 48/78, wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawie odpowiedzialności karnej za przestępstwa określone w art. 208 k.k. (OSNKW 1980 nr 8, poz. 65). I ona spotkała się ze zdecydowaną i trafną krytyką (por. L. Gardocki: *Wytyczne wymiaru sprawiedliwości czy praktyki sądowej?*, „Państwo i Prawo”, 1980, nr II). Należy sądzić, że w nowej sytuacji społeczno-politycznej kształtującej się pod wpływem posierpniowych zmian polityka karna w -naszym kraju zawróci z „drogi do nikąd”, po której posuwała się od wielu lat przyspieszając tylko kroku w latach siedemdziesiątych. Za realnością takiego przypuszczenia przemawiają wypowiedzi niektórych spośród osób odpowiedzialnych za sytuację panującą w naszym wymiarze sprawiedliwości, a także charakter postulowanych zmian w obowiązującym kodeksie karnym, zgłaszanych w trakcie toczących się prac nad jego reformą.

Drugie przypuszczenie nakazywałoby uważanie obu wymienionych okoliczności (tj. nacisku na odpłatę i zaostrzenia kar) za wspólnie uwarunkowane istnieniem jakiegoś trzeciego zjawiska. Można by je umownie nazwać zaostrzeniem ocen prawnych w kręgach wytyczających kierunki pracy aparatu wymiaru sprawiedliwości, wyrażającym się czy to w postrzeganiu popełnianych w kraju przestępstw jako bardziej społecznie niebezpiecznych, czy to ich sprawców jako wymagających czy zasługujących na surowsze potraktowanie. Warto bowiem zwrócić uwagę, że kierowanie się którąkolwiek z wymienionych w art. 50 k.k. dyrektyw nie musi jednocześnie prowadzić do zaostrzania bądź łagodzenia polityki karnej. W imię każdej z nich karanie jednych grup sprawców za jedne kategorie przestępstw powinno być łagodne, a drugich grup sprawców za inne kategorie przestępstw — surowsze. Bilans w postaci ogólnego kształtu polityki karnej zależeć będzie od tego, gdzie zarysowana zostanie granica pomiędzy przestępcami i przestępstwami „zasługującymi” na łagodne potraktowanie i „wymagającymi” surowego karania. Biorąc wszystkie te względy pod uwagę, piszący te słowa skłania się do drugiego z wymienionych wyżej przypuszczeń.

W bezpośrednim związku z dyrektywami zawartymi w § 1 art. 50 pozostaje szczególna dyrektywa umieszczona w art. 51, zgodnie z którą „wymierzając karę młodocianemu sąd kieruje się przede wszystkim tym, aby skazanego wychować, nauczyć zawodu i wdrożyć do przestrzegania prawnego”. Jak widać, w stosunku do młodocianych kodeks karny nakazuje sądom kierowanie się przy orzekaniu kary przede wszystkim oddziaływaniem specjalnoprewencyjnym. Brak w kodeksie wspomnianej wyżej ogólnej normy hierarchizującej dyrektywy sądowego wymiaru kary sprawił, że rychło pojawił się problem stosunku dyrektywy z art. 51 do dyrektyw z § 1 art. 50. Czy do młodocianych odnosi się tylko dyrektywa z pierwszego z tych przepisów, czy też ma on być stosowany w ramach ogólnej normy § 1 art. 50 k.k.? Za pierwszym rozwiązaniem opowiedział się K. Buchała²⁵ i, jak się zdaje, K. Mioduski²⁶, za drugim W. Wolter²⁷ i Sąd Najwyższy²⁸. Tenże Sąd kilkakrotnie podkreślał też, że branie w

²⁵ Por. Buchała: *Nauka o karze...*, s. 151. Pisze on, że art. 51 k.k. „wyłącza zastosowanie dyrektywy prewencji ogólnej w stosunku do młodocianych”, co oznacza, że uważa, iż § 1 art. 50 k.k. nie stosuje się do nich.

²⁶ Por. Mioduski: *op. cit.*, s. 186.

²⁷ Por. Wolter: *Zasady wymiaru kary...*, s. 510, gdzie polemizując z K. Buchałą pisze, że „nie wydaje się, by można przepis art. 51 tak zupełnie odkrywać od przepisu art. 50”.

²⁸ Por. wyrok SN z dnia 20 XI 1973 r., II KR 180/73 (OSN KW, 1974, nr 4, poz. 64), w którym czytamy: „Status młodocianego przyznany przez kodeks karny sprawcy, który w chwili orzekania nie ukończył 21 (lat, zobowiązuje sąd w razie wymierzania kary do położenia akcentu przede wszystkim na jej cele wycho-

stosunku do młodocianych pod uwagę względów szczególnoprewencyjnych nie należy utożsamiać z pobłażliwością albo łagodniejszym ich traktowaniem²⁹. I to stanowisko wydaje się ze względu na przedmiot tej pracy najważniejsze³⁰.

Poruszone dotąd zagadnienia nie tylko nie wyczerpują problemów interpretacyjnych pojawiających się na tle przepisów kodeksu karnego odnoszących się do mierzenia środków karnych, ale co najwyżej sygnalizują niektóre spośród nich. W szczególności nie było tu mowy o dalszych częściach art. 50 (tj. o § 2 i § 3 tego przepisu), o innych przepisach — poza art. 51 dotyczących młodocianych — modyfikujących zasady wymiaru kary: wobec uprzednio karanych, recydywistów, sprawców występ-

wawcze, co jednak nie oznacza eliminacji innych funkcji kary (art. 50 § 1 k.k.) zwłaszcza wtedy, gdy ze względu na stopień społecznego niebezpieczeństwa i nasilenia występowania jakiegoś rodzaju przestępstw znaczenie tych funkcji, np. w zakresie społecznego oddziaływania kary, jest duże”. Por. też wyrok SN z dnia 6 V 1975 r., III KR 48/75: (OSN KW, 3975, nr 8, poz. 107).

²⁹ Por. np. taki fragment uchwały SN powołanej w przypisie 20: „W stosunku do młodocianych sprawców istotne znaczenie ma wzgląd na indywidualne wychowawcze oddziaływanie kary (art. 51 k.k.). Nie może to jednak być rozumiane jednostronnie jako podstawa wymierzania łagodnej kary, często bowiem właśnie w odniesieniu do tych sprawców konieczne jest długotrwałe oddziaływanie wychowawcze w warunkach pozbawienia wolności” (s. 5). Por. także wyrok składu 7 sędziów SN z dnia 22 I 1974 r., V KRN 19/74 i V KRN 22/74 (OSN KW, 1974, nr 6, poz. 106), przede wszystkim ostatnie zdanie tezy. Przytoczyć wreszcie trzeba też wyrok SN z dnia 12 IX 1975 r., II KR 171/75 (OSN KW, 1976, nr 2, poz. 24): „Przepis art. 51 k.k. nie wyłącza możliwości skazywania młodocianych na podstawie art. 148 § 1 k.k. na karę 25 lat pozbawienia wolności zwłaszcza wtedy, gdy zbrodnia ma charakter szczególnie odrażający”, a nadto wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej z dnia 25 VI 1980 r. w sprawie odpowiedzialności karnej za przestępstwa określone w art. 208 k.k., VII KZP 48/78 (OSN KW, 1980, nr 8, poz. 65): „Do okoliczności, którym Sądy często bezpodstawnie przypisują nadmierne znaczenie przy wymiarze kar za przestępstwa kradzieży szczególnie zuchwałej oraz kradzieży z włamaniem, należą przede wszystkim młodociany wiek sprawcy (...) Jeżeli więc przestępstwo określone w art. 208 k.k. popełnione jest przez młodocianego, który nie uczy się i nie pracuje, a nawet wykazuje cechy daleko posuniętej demoralizacji, wzgląd na indywidualne wychowawcze oddziaływanie kary (art. 51 k.k.) nabiera szczególnego znaczenia i nie może być rozumiany jednostronnie. Często bowiem w odniesieniu do takich sprawców konieczne jest długotrwałe oddziaływanie wychowawcze w warunkach pozbawienia wolności, by osiągnąć cele kar w wskazane w wymienionym przeniesie”

³⁰ Odotowiana wymaga jeszcze jedna kwestia. L. Tyszkiewicz — (Głosa do wyroku SN z dnia 4 JX 1971 r., I KR 182/71, OSPiKA, 1972, nr 9, poz. 156, s. 380 i n.) dopatrzył się antynomii między art. 31 k.k. — nie wyłączającym możliwości orzekania kary śmierci wobec młodocianych mających w chwili czynu ukończone 18 lat, a specjalnie prewencyjnymi zaleceniami zawartymi w art. 51 k.k., i rozstrzygnął ją dając pierwszeństwo normie zawartej w tym ostatnim przepisie. Jak wiadomo, Sąd Najwyższy nie podzielił tego stanowiska.

ków o charakterze chuligańskim, sprawców przestępstw ciągłych, o innych jeszcze przepisach pozwalających na modyfikowanie sankcji karnych przypisanych poszczególnym przestępstwom. Nie było także mowy o niezmiernie kłopotliwych i trudnych do należytego rozstrzygnięcia problemach wiążących się z nadzwyczajnym złagodzeniem i nadzwyczajnym obostrzeniem kary zwłaszcza wówczas, gdy występuje kumulacja podstaw do złagodzenia, do obostrzenia lub gdy w odniesieniu do jednego skazanego ma się do czynienia z ustawowym nakazem obostrzenia i złagodzenia kary.

Nie będziemy tu się wdawać w te zagadnienia, a to głównie z tego względu, że mają one charakter w tym znaczeniu szczegółowy, iż nie rozporządzamy w naszej bazie materiałowej (tj. w statystyce sądowej) danymi umożliwiającymi naświetlenie działania w praktyce regulujących je przepisów. O niektórych spośród wymienionych wyżej rozwiązaniach listawowych wyznaczających ramy sądowego wymiaru kary wobec młodocianych i wobec recydywistów będzie jednak jeszcze mowa w punkcie VII tej pracy.

III. RODZICE ORZECZONYCH ŚRODKÓW KARNYCH

Ogólne informacje o rodzajach reakcji karnych, będących następstwem uznania winy popełnienia przestępstwa, zgromadzone zostały w tablicy 1. Przez reakcje karne rozumie się tutaj skazanie na jedną z przewidzianych w kodeksie karnym kar lub inny sposób postępowania ze sprawcą przestępstwa, taki jak warunkowe umorzenie wobec niego postępowania karnego (art. 27 k.k.), zastosowanie środków wychowawczych albo poprawczych (art. 9 § 3 k.k.) i odstąpienie od wymierzenia kary (art. 56 k.k.). Wymienione rodzaje reakcji karnych przedstawione są osobno w odniesieniu do skazań za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego i osobno — prywatnego.

Informacje powyższe nasuwają szereg uwag, w tym miejscu ograniczymy się do paru najważniejszych, odkładając bardziej szczegółowe omówienie danych zawartych w następujących dwóch tablicach. Obecnie wskażemy jedynie na strukturę środków kary, zmiany w rozmiarach udziału skazań na bezwzględne pozbawienie wolności, skazań na nowe środki karne, oraz niektóre zmiany w stosowaniu środków mających w naszym systemie karnym długą tradycję (zwłaszcza kary grzywny).

Tak więc na podkreślenie zasługuje przede wszystkim miejsce, jakie wśród różnych rodzajów reakcji karnych zajmują kary i środki nie połączone z pozbawieniem wolności: zastosowano je wobec około 2/3—3/4 osób, których wina popełnienia przestępstwa została stwierdzona. Na czo-

Tablica 1. Decyzje podjęte w następstwie uznania winy popełnienia przestępstwa w latach 1970—1980

Decyzje	Ogółem		Ścigane z oskarżenia			
			publicznego		prywatnego	
	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%
1	2	3	4	5	6	7
1970						
Ogółem	205 491	100	197 327	100	8164	100
Ukaranie (ogółem)	172 611	x	165 907	x	6704	x
kara śmierci	10	0,0	10	0,0	x	x
pozbawienie wolności bezwzględne	55 109	24,8	50 962	25,8	147	1,8
pozbawienie wolności z zawieszeniem	75 282	36,6	73 180	37,1	2102	25,7
ograniczenie wolności	11 294	5,5	10 325	5,2	969	11,9
grzywna orzeczona samoistnie	34 870	17,0	31 384	15,9	3486	42,7
kara dodatkowa orzeczona samoistnie	46	0,0	46	0,0	—	—
Inne (ogółem)	32 880	x	31 420	x	1460	x
warunkowe umorzenie postępowania przez prokuratora	25493	12,4	25 493	12,9	—	—
warunkowe umorzenie postępowania przez sąd	7126	3,5	5 666	2,9	1460*	17,9
środki wychowawcze lub poprawcze	142	0,1	142	0,1	—	—
odstąpienie od wymierzenia kary	119	0,1	119	0,1	—	—
1971						
Ogółem	246454	100	237 753	100	8701	100
Ukaranie (ogółem)	204131	x	197147	x	6984	x
kara śmierci	9	0,0	9	0,0	x	x
pozbawienie wolności bezwzględne	60 604	24,7	60 492	25,4	112	1,3
pozbawienie wolności z zawieszeniem	88 837	36,0	87164	36,6	1673	19,2
ograniczenie wolności	19 814	8,0	18 349	7,7	1465	16,8
grzywna orzeczona samoistnie	34 816	14,1	31 082	13,1	3734	42,9
kara dodatkowa orzeczona samoistnie	51	0,0	51	0,0	—	—
Inne (ogółem)	42 323	x	40 606	x	1717	x
warunkowe umorzenie postępowania przez prokuratora	35 107	14,2	35 107	14,8	—	—
warunkowe umorzenie postępowania przez sąd	6 871	2,8	5154	2,2	1717*	19,8
środki wychowawcze lub poprawcze	187	0,1	187	0,1	—	—
odstąpienie od wymierzenia kary	158	0,1	158	0,1	—	—
1972						
Ogółem	225 836	100	215 700	100	10136	100
Ukaranie (ogółem)	177 275	x	169 218	x	8057	x
kara śmierci	15	0,0	15	0,0	x	x
pozbawienie wolności bezwzględne	63 648	28,2	63 546	29,5	102	1,0
pozbawienie wolności z zawieszeniem	87657	38,8	85 569	39,7	2088	20,6
ograniczenie wolności	10 603	4,7	9 718	4,5	885	8,7

1	2	3	4	5	6	7
grzywna orzeczona samoistnie	15 338	6,8	10 356	4,8	4982	49,2
kara dodatkowa orzeczona samoistnie	14	0,0	14	0,0	—	—
Inne (ogółem)	48 561	x	46 482	x	2679	x
warunkowe umorzenie postępowania przez prokuratora	42 816	19,0	42 816	19,8	—	—
warunkowe umorzenie postępowania przez sąd	5 486	2,4	3 407	1,6	2079*	20,5
środki wychowawcze lub poprawcze	103	0,0	103	0,0	—	—
odstąpienie od wymierzenia kary	156	0,1	156	0,1	—	—
1973						
Ogółem	204779	100	196178	100	8601	100
Ukaranie (ogółem)	159072	x	152 176	x	6896	x
kara śmierci	18	0,0	18	0,0	x	x
pozbawienie wolności bezwzględne	60007	29,3	59 933	30,6	74	0,9
pozbawienie wolności z zawieszeniem	68 221	33,3	66 923	34,1	1298	15,1
ograniczenie wolności	14112	6,9	13 221	6,7	891	10,4
grzywna orzeczona samoistnie	16 708	8,2	12 075	6,2	4633	53,8
kara dodatkowa orzeczona samoistnie	6	0,0	6	0,0	—	—
Inne (ogółem)	45 707	x	44002	x	1705	x
warunkowe umorzenie postępowania przez prokuratora	41 789	20,4	41 789	21,3	—	—
warunkowe umorzenie postępowania przez sąd	3 693	1,8	1 988	1,0	1705*	19,8
środki wychowawcze lub poprawcze	53	0,0	53	0,0	—	—
odstąpienie od wymierzenia kary	172	0,1	172	0,1	—	—
1974						
Ogółem	183186	100	177 206	100	5980	100
Ukaranie (ogółem)	152 298	x	147469	x	4829	x
kara śmierci	8	0,0	8	0,0	x	x
pozbawienie wolności bezwzględne	62 011	33,9	61 965	35,0	46	0,8
pozbawienie wolności z zawieszeniem	56 736	31,0	56239	31,8	497	8,3
ograniczenie wolności	15 815	8,6	15204	8,6	611	10,2
grzywna orzeczona samoistnie	17 702	9,7	14027	7,9	3675	61,5
kara dodatkowa orzeczona samoistnie	26	0,0	26	0,0	—	—
Inne (ogółem)	30 888	x	29 737	x	1151	x
warunkowe umorzenie postępowania przez prokuratora	27 883	15,2	27 883	15,7	—	—
warunkowe umorzenie postępowania przez sąd	2 830*	1,5	1679	0,9	1151*	19,2
środki wychowawcze lub poprawcze	56	0,0	56	0,0	—	—
odstąpienie od wymierzenia kary	119	0,1	119	0,1	—	—
1975						
Ogółem	197496	100	190 452	100	7044	100
Ukaranie (ogółem)	167023	x	161 286	x	5737	x
kara śmierci	18	0,0	18	0,0	x	x
pozbawienie wolności bezwzględne	59048	29,9	59 011	31,0	37	0,5

c. d. tabeli 1

1	2	3	4	5	6	7
pozbawienie wolności z zawieszeniem	60 689	30,7	60 300	31,7	389	5,5
ograniczenie wolności	22 736	11,5	21 963	11,5	773	11,0
grzywna orzeczona samoistnie	24485	12,4	19 947	10,5	4538	64,4
kara dodatkowa orzeczona samoistnie	47	0,0	47	0,0	—	—
Inne (ogółem)	30 473	X	29166	X	1307	X
warunkowe umorzenie postępowania przez prokuratora	26 941	13,6	26941	14,1	—	—
warunkowe umorzenie postępowania przez sąd	3 303	1,7	1996	1,0	1307*	18,6
środki wychowawcze lub poprawcze	111	0,1	111	0,1	—	—
odstąpienie od wymierzenia kary	118	0,1	118	0,1	—	—
1976						
Ogółem	196639	100	190364	100	6275	100
Ukaranie (ogółem)	164105	X	159 363	X	4742	X
kara śmierci	23	0,0	23	0,0	X	X
pozbawienie wolności bezwzględne	48 601	24,7	48 565	25,5	36	0,6
pozbawienie wolności z zawieszeniem	61 136	31,1	60 879	32,0	257	4,1
ograniczenie wolności	25 742	13,1	24 935	13,1	807	12,9
grzywna orzeczona samoistnie	28 530	14,5	24 888	13,1	3642	58,0
kara dodatkowa orzeczona samoistnie	73	0,0	73	0,0	—	—
Inne (ogółem)	32 534	X	31001	X	1533	X
warunkowe umorzenie postępowania przez prokuratora	28 494	14,5	28 494	15,0	—	—
warunkowe umorzenie postępowania przez sąd	3 823	1,9	2 270	1,1	1533*	24,4
środki wychowawcze lub poprawcze	107	0,1	107	0,1	—	—
odstąpienie od wymierzenia kary	130	0,1	130	0,1	—	—
1977						
Ogółem	167 768	100	163 812	100	3956	100
Ukaranie (ogółem)	140 586	X	137 847	X	2739	X
kara śmierci	10	0,0	10	0,0	X	X
pozbawienie wolności bezwzględne	49 389	29,4	49 357	30,1	32	0,8
pozbawienie wolności z zawieszeniem	49 794	29,7	49 655	30,3	139	3,5
ograniczenie wolności	19 789	11,8	19160	11,7	629	15,9
grzywna orzeczona samoistnie	21 535	12,8	19 596	12,0	1939	49,0
kara dodatkowa orzeczona samoistnie	69	0,0	69	0,0	—	—
Inne (ogółem)	27182	X	25 965	X	1217	X
warunkowe umorzenie postępowania przez prokuratora	24075	14,4	24075	14,7	—	—
warunkowe umorzenie postępowania przez sąd	2 913	1,7	1 696	1,0	1217*	30,8
środki wychowawcze lub poprawcze	106	0,1	106	0,1	—	—
odstąpienie od wymierzenia kary	88	0,1	88	0,1	—	—
1978						
Ogółem	196488	100	191 506	100	4982	100
Ukaranie (ogółem)	160 610	X	157 463	X	3147	X

c. d. tabeli 1

1	2	3	4	5	6	7
kara śmierci	15	0,0	15	0,0	X	X
pozbawienie wolności bezwzględne	52 319	26,6	52 292	27,3	27	0,5
pozbawienie wolności z zawieszeniem	56 755	28,9	56 572	29,5	183	3,7
ograniczenie wolności	26 904	13,7	25 691	13,4	1213	24,3
grzywna orzeczona samoistnie	24 454	12,4	22 730	11,9	1724	34,7
kara dodatkowa orzeczona samoistnie	163	0,1	163	0,1	—	—
Inne (ogółem)	35 878	X	34043	x	1835	—
warunkowe umorzenie postępowania przez prokuratora	31 377	16,0	31 377	16,4	—	—
warunkowe umorzenie postępowania przez sąd	4186	2,1	2 351	1,2	1835*	36,8
środki wychowawcze lub poprawcze	193	0,1	193	0,1	—	—
odstąpienie od wymierzenia kary	122	0,1	122	0,1	—	—
1979						
Ogółem	194 890	100	190 097	100	4793	100
Ukaranie (ogółem)	155 876	X	153 026	X	2850	X
kara śmierci	5	0,0	5	0,0	X	x
pozbawienie wolności bezwzględne	48 500	25,0	48 477	25,5	23	0,5
pozbawienie wolności z zawieszeniem	55 078	28,3	54 902	28,9	176	3,7
ograniczenie wolności	28 182	14,5	26 862	14,1	1320	27,5
grzywna orzeczona samoistnie	23 899	12,3	22 568	11,9	1331	27,8
kara dodatkowa orzeczona samoistnie	212	0,1	212	0,1	—	—
Inne (ogółem)	39014	x	37 071	X	1943	X
warunkowe umorzenie postępowania przez prokuratora	34180	17,3	34180	18,0	—	—
warunkowe umorzenie postępowania przez sąd	4490	2,3	2 547	1,3	1943*	40,5
środki wychowawcze lub poprawcze	223	0,1	223	0,1	—	—
odstąpienie od wymierzenia kary	121	0,1	121	—	—	—
1980						
Ogółem	201548	100	196 606	100	4942	100
Ukaranie (ogółem)	154 808	x	151 958	x	2850	x
kara śmierci	8	0,0	8	0,0	X	—
pozbawienie wolności bezwzględne	44 570	22,1	44 550	22,7	20	0,4
pozbawienie wolności z zawieszeniem	58 261	28,9	58 052	29,5	209	4,2
ograniczenie wolności	28 632	14,2	27 380	13,9	1252	25,3
grzywna orzeczona samoistnie	22 920	11,4	21 551	n,o	1369	27,8
kara dodatkowa orzeczona samoistnie	417	0,2	417	0,2	—	—
Inne (ogółem)	46 740	x	44 678	x	2092	x
warunkowe umorzenie postępowania przez prokuratora	41262	20,5	41 262	21,0	—	—
warunkowe umorzenie postępowania przez sąd	5124	2,5	3 032	1,5	2092	42,3
środki wychowawcze lub poprawcze	210	0,1	210	0,1	—	—
odstąpienie od wymierzenia kary	144	0,1	144	0,1	—	—

* Dane ze sprawozdań sądowych, a więc o orzeczeniach nieprawomocnych.

ło ich wysuwa się kara pozbawienia wolności z równoczesnym zawieszeniem jej wykonania, dalej ze względu na częstość ich stosowania lokują się kolejno: warunkowe umorzenie postępowania karnego, grzywna orzeczona samoistnie oraz kara ograniczenia wolności (która jednak w ostatnich trzech latach wysunęła się przed karą grzywny).

Sprawa miejsca zajmowanego w strukturze reakcji karnych przez karę bezwzględną pozbawienia wolności zasługuje na baczną uwagę, ona też bowiem wpływa w zasadniczy sposób na stopień punitwności naszego systemu karnego. W latach 1970—1971 skazano na nią blisko 25% uznanych winnymi, w okresie tym nie przeszło jeszcze jednak do wykroczeń mocą uregulowań ustawy z dnia 20 V 1971 r. (Dz. U., nr 12, poz. 114) kilkanaście drobnych przestępstw, za które orzekano karę bezwzględną pozbawienia wolności co najwyżej wyjątkowo. W 1972 r. na karę tę skazano 28,2% uznanych winnymi, w następnym roku 29,3%, zaś w 1975 r. — 29,9%. Dopiero w 1976 r. wzrost ten nie tylko uległ zahamowaniu, ale nawet udział skazań na tę karę uległ zmniejszeniu do 24,7% i po pewnych niewielkich wahaniach zmalał dalej do 22,1% w 1980 r.³¹

Bezwzględne pozbawienie wolności spełnia w naszym systemie karnym pewną dodatkową rolę, o której trzeba w tym miejscu wspomnieć. Mianowicie groźba jego zastosowania, mniej lub bardziej odległa, stanowi swoiste wzmocnienie oddziaływania innych środków karnych i w takiej postaci musiała się z nią liczyć ogromna większość uznanych winnymi. Występowała ona bowiem nie tylko w przypadkach warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności (co jest oczywiste), ale także w postaci kary zastępczej — w przypadkach orzeczenia kary ograniczenia wolności (art. 84 § 2 i § 3 k.k.) oraz kary grzywny samoistnej i orzeczonej obok pozbawienia wolności (art. 37 § 1 k.k.), chyba że wymiar jej nie przekroczył 1 000 zł, co jednak zdarzyło się, zwłaszcza ostatnio, niezmiernie rzadko (por. tablice 2 i 3). Trzeba w tym miejscu dodać, że kara zastępcza trwać może, w przypadku gdy wymierzona grzywna była odpowiednio wysoka, nawet 3 lata pozbawienia wolności. Teoretycznie ukaranie pozbawieniem wolności jest też możliwe, choć zapewne niezbyt prawdopodobne, w wypadku warunkowego umorzenia, jako że po podjęciu postępowania warunkowo umorzonego (art. 29 § 2 k.k.) sąd nie jest związany żadnymi ograniczeniami co do wyboru kary, jaką orzeknie. Ostatecznie więc tylko nieliczni uznani winnymi spotkali się z takim rodzajem reakcji, który nie prowadził bezpośrednio ani nie mógł prowadzić

³¹ W 1974 r. skazano na bezwzględne pozbawienie wolności 33,9% uznanych winnymi, zaś w 1977 r. — 29,6%, a więc wyraźnie więcej niż w sąsiednich latach. Fakt ten przypisać należy oddziaływaniu wydanych w tych latach ustaw amnestyjnych.

przy żadnym dalszym obrocie rzeczy do pozbawienia wolności³². Stano- wili oni w 1970 r. 3,0%, w 1971 r. 2,0%, w 1972 r. 1,5%, w 1973 r. 1,1% i dalej coraz to mniej, aż w latach 1976—1980 tworzyli wśród uznanych winnymi małą, mniej niż 0,5% grupkę. Uwypukla to — wraz z dość przecież częstym bezpośrednim odwoływaniem się przez sądy do orzeka- nia kary pozbawienia wolności — rolę, jaką pozbawienie wolności (aktu- alne bądź grożące) pełni w systemie środków karnych przewidzianych w naszym ustawodawstwie.

Patrząc na ewolucję w stosowaniu środków karnych nie połączonych z bezwzględny pozbawieniem wolności zwraca przede wszystkim uwagę jedna zmiana, a mianowicie stopniowe ograniczanie orzekania kary poz- bawienia wolności z równoczesnym zawieszeniem jej wykonania (w 1972 r. na karę tę skazano 38,8% uznanych winnymi, gdy w 1980 r. 28,9%). Zmianie tej towarzyszyło również pewne ograniczenie odwoływania się do jednego z nowych środków karnych, tj. warunkowego umorzenia po- stępowania karnego (z ponad 20% ogółu uznanych winnymi w 1972 r. do 14—18% w latach 1976—1980). Sądząc z wielkości udziału stosowania te- go środka w ciągu ostatnich paru lat wnosić można, że praktyka sięgania do niego uległa wreszcie pewnej, tak bardzo potrzebnej stabilizacji.

Równocześnie na popularności zyskiwać poczęły dwa inne rodzaje kar, jeden tradycyjny (grzywna orzekania samoistnie) oraz jeden nowy (ograniczenie wolności). Częstość skazań na grzywnę niemal się podwoiła w latach 1972—1980 (z 6,8% uznanych winnymi popełnienia przestępstwa w 1972 r. do 11—13% w ostatnim czteroleciu), zaś udział skazań na ogra- niczenie wolności wzrósł blisko trzykrotnie (z 4,7% w 1972 r. do 12—14% w latach 1976—1980). Także więc w odniesieniu do tego ostatniego środka karnego można powiedzieć, że znalazł on już trwałe miejsce wśród kar orzekanych wobec ustalonych sprawców przestępstw.

Nie jest tak natomiast w przypadku dwóch pozostałych nowych środ- ków karnych, a mianowicie skazania wyłącznie na karę dodatkową (art. 55 k.k.) oraz orzekania środków wychowawczych lub poprawczych (art. 9 § 3 k.k.). Stosowane one były tak rzadko, że trudno powiedzieć, aby za- akceptowane zostały przez krytykę wymiaru sprawiedliwości. Jak dalece wyjątkowo uciekano się do nich, można pokazać na przykładzie tej ostat- niej możliwości, a więc przewidzianego w art. 9 § 3 k.k. upoważnienia są- dów do orzekania środków wychowawczych lub poprawczych wobec 17- -letnich sprawców występków, „jeśli okoliczności sprawy oraz właściwoś- ci i warunki osobiste sprawcy za tym przemawiają”. W latach 1970—1979³

³² Są to osoby, wobec których poprzestano na samoistnie orzeczonej karze do- datkowej, na orzeczeniu środków wychowawczych lub poprawczych (nie polegają- cych na umieszczeniu w zakładzie poprawczym), na odstąpieniu od wymierzenia kary, na orzeczeniu grzywny samoistnej w wysokości nie przekraczającej 1000 zł w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego i prywatnego.

zbiorowość skazywanych rocznie młodocianych mających w chwili czynu 17 lat wahała się w granicach 6213—8828, zaś liczba przypadków skorzystania przez sądy z możliwości przewidzianej w art. 9 § 3 k.k. zamykała się w granicach 53—223 (tj. 0,7—3,8%). Trzeba więc powiedzieć, że obie wymienione wyżej instytucje umożliwiające łagodniejsze potraktowanie sprawcy przestępstwa nie znalazły jak dotąd szerszego zastosowania, co nie może nie budzić zaniepokojenia. Wszystkie bowiem instytucje wprowadzone przez nowe ustawodawstwo karne powinny znajdować sobie drogę do praktyki, a nie tylko selektywnie wybierane niektóre spośród nich.

Przedstawione powyżej uwagi dotyczące struktury środków karnych stosowanych przez sądy i prokuratury wobec osób, których wina popełnienia przestępstwa uznana została za nie budzącą wątpliwości, odnosiły się do ogółu przypadków podjęcia decyzji o prawnych konsekwencjach owego faktu. Tym samym scharakteryzowana została dość ściśle polityka karna stosowana wobec sprawców przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego, stanowiących przecieź przytłaczającą większość uznanych winnymi. W odniesieniu do sprawców przestępstw prywatnoskargowych sytuacja przedstawiała się inaczej — polityka karna wobec nich przeszła bardzo zasadnicze przeobrażenia, które wyrażały się przede wszystkim w coraz to ogłędniejszym posługiwaniu się represją karną.

Zanim zajmiemy się nią bliżej, parę słów powiedzieć jednak trzeba będzie o sankcjach grożących za występki ścigane z oskarżenia prywatnego. I tak spośród przestępstw ściganych w tym trybie tylko występki z art. 156 § 2 k.k. (umyślne lekkie uszkodzenie ciała) zagrożone są karą pozbawienia wolności do lat 3; za wszystkie pozostałe grozi alternatywnie kara pozbawienia wolności, ograniczenia wolności lub grzywny; przy występkach z art. 156 § 3 k.k. (nieumyślne lekkie uszkodzenie ciała), z art. 171 k.k. (wdarcie się do cudzego domu), z art. 172 k.k. (naruszenie tajemnicy cudzej korespondencji) i z art. 178 k.k. (zniesławienie) górna granica pozbawienia wolności wynosi 2 lata, a przy występkach z art. 181 k.k. (zniewagi) i art. 182 k.k. (naruszenie nietykalności cielesnej) granicą tą jest 1 rok.

Krótki termin przedawnienia karalności tych występków (trzy miesiące „od czasu, gdy pokrzywdzony dowiedział się o osobie sprawcy przestępstwa” — art. 105 § 2 k.k.) sprawia, że za punkt wyjścia naszej analizy przyjąć można rok 1970, a nie rok 1972 Zmiany w polityce karnej wo-

³³ Dzięki temu okresowi w przypadku skazań za przestępstwa prywatnoskargowe nie pojawiły się specyficzne zniekształcenia, jakim uległy liczby skazań za przestępstwa publicznoskargowe (w 1969 i 1970 r.), związane z przygotowaniem do wprowadzenia w życie nowego ustawodawstwa karnego. Wiązały się one z tym, że — korzystając ze zmniejszenia się liczby spraw w sądach na skutek ustawy

bec sprawców interesujących nas obecnie występówk charakteryzuje najlepiej ogromny spadek liczby przypadków, w których posługiwano się karą pozbawienia wolności, co zasługuje tym bardziej na podkreślenie, że ogólna liczba owych sprawców zmniejszyła się także bardzo wydatnie (z 10 136 w 1972 r. do 4 942 w 1980 r., a więc do mniej niż połowy). Kara bezwzględne pozbawienia wolności orzekana była w stosunku do sprawców tych występówk zawsze bardzo rzadko, ale i tu nastąpiło korzystne jej ograniczenie: z 147 przypadków (1,8%) w 1970 r. do 20 (0,4%) w 1980 r. Znamienne jest też, lecz już z innego powodu, zmniejszenie się liczby i udziału skazań na karę pozbawienia wolności z zawieszeniem jej wykonania (z 25,7% w 1970 r. do 3,7% w 1979 r. i 4,2% w 1980 r.).

Przez szereg lat (właściwie aż do 1977 r.) karą najczęściej stosowaną do uznanych winnymi popełnienia tych występówk była grzywna samoistna, którą orzeczono np. w 1975 r. aż wobec blisko 2/3 spośród winnych, jednak w następnych latach zaczęto ją stosować wyraźnie rzadziej. Wiąże się to z jednej strony z częstszym odwoływaniem się do „surowszego” od grzywny środka, za jaki nasze ustawodawstwo karne uznaje ograniczenie wolności, z drugiej strony zaś do znacznie łagodniejszej formy oddziaływania, jakim jest warunkowe umorzenie postępowania karnego³⁴. Obie te zmiany budzą pewne wątpliwości, każda zresztą z innego powodu. Nie jest jasne, na czym oparte zostało przekonanie o potrzebie wypierania kary grzywny przez karę ograniczenia wolności, a więc pewnego rodzaju zaostżenia odpowiedzialności sprawców występówk prywatnoskargowych. Z drugiej strony jej daleko posunięte łagodzenie przez coraz to częstsze warunkowe umorzenie postępowania wobec sprawców tych występówk nasuwa obawy, czy w ramach takiej polityki sądów interesy pokrzywdzonych mogą być należycie respektowane. Ograniczyć się nam tu przyjdzie tylko do wysunięcia tych wątpliwości; rozstrzygnięcia, czy są one zasadne, szukać trzeba w wynikach innego typu analiz niż podjęta w niniejszej pracy. Pamiętać również trzeba, że podstawową formą zakoń-

amnestycznej z 1969 r. — starano się zakończyć postępowanie w możliwie wielkiej liczbie zawisłych spraw, aby rozpoczynać pierwszy rok obowiązywania nowych ustaw bez zwykłych w owych czasach zaległości. W rezultacie ogólna liczba skazań była w 1969 r. nieco wyższa niż być „powinna” w roku amnestyjnym, zaś w 1970 r. — nieco niższa. Ponadto dla skazań za występki prywatnoskargowe nie miało znaczenia wejście w życie od początku 1972 r. dwóch nowych ustaw — kodeksu wykroczeń i ustawy karnej skarbowej.

³⁴ Przypomnijmy, że na karę ograniczenia wolności skazano w 1970 r. 11,9% uznanych winnymi popełnienia przestępstw prywatnoskargowych, w 1979 r. zaś 27,5%. Warunkowe umorzenie postępowania karnego było następstwem uznania winy w latach 1970—1975 co piątej, w 1976 r. co czwartej, a w latach 1978—1980 ponad co trzeciej osoby, która poniosła odpowiedzialność karną w trybie prywatnoskargowym.

czenia postępowania w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego jest pojednanie stron, a często i zawarcie ugody będące zgodnie z brzmieniem § 2 art. 442 k.p.k. „tytułem egzekucji sądowej po nadaniu przez sąd klauzuli wykonalności”, nie zaś wydanie orzeczenia zawierającego uznanie winy oskarżonego. Politykę sądów wobec sprawców przestępstw prywatnoskargowych rozpatrywać więc w istocie trzeba na szerszym tle ogółu spraw o te przestępstwa, w których postępowanie zostało zakończone.

IV. WYMIAR KAR ORZECZONYCH ZA PRZESTĘPSTWA ŚCIGANE Z OSKARŻENIA PUBLICZNEGO

Przedmiotem naszej uwagi staną się obecnie dane o skazaniach (a więc o wszystkich wyróżnionych w tablicy 1 rodzajach reakcji karnych z wyjątkiem warunkowych umorzeń) za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego (tablica 2). Warto zauważyć, że obejmują one 77—85% naszej wyjściowej zbiorowości przypadków uznania winy popełnienia przestępstwa ściganego w trybie publicznoskargowym. Omówimy kolejno skazania na poszczególne kary zasadnicze, orzeczenia niektórych środków zabezpieczających, szczególnych środków karnych stosowanych wobec recydywistów, nawiązki, a następnie poświęcimy chwilę uwagi karom dodatkowym.

Na wstępie tych wywodów zaznaczyć należy, że w stosunku do wynikających z tablicy 1 podane obecnie odsetki obrazujące miejsce, jakie w strukturze orzekanych środków karnych zajmują poszczególne kary zasadnicze, uległy pewnej zmianie (spowodowanej pominięciem w tablicy 2 warunkowych umorzeń postępowania karnego). Nie doprowadziło to jednak do jakichś zasadniczych przekształceń obrazu przemian w strukturze tych środków, z którymi to przemianami mieliśmy do czynienia w latach 1972—1980. Omówione zostały one już w punkcie poprzednim, nie ma więc potrzeby powracania do nich. Stąd uwagę naszą skoncentrujemy na tym, jak środki te były miarkowane i ewentualnie — w odniesieniu do kary ograniczenia wolności — jakie ich postacie preferowane były przez sądy.

Kara śmierci, jak na to wskazują informacje liczbowe zamieszczone w tablicy 2, orzekana jest w niezbyt licznych przypadkach, z uwagi jednak na kontrowersje, jakie wywołuje sam fakt utrzymywania się jej w naszym ustawodawstwie, warto może poświęcić jej sprawie nieco więcej miejsca.

Rozpocząć przyjdzie od przypomnienia, że ustawy okresu poprzedzającego zakończenie wojny i wydawane w pierwszych latach powojennych

Tablica 2. Rodzaje i wymiar środków karnych orzeczonych w latach 1970—1980 za przestępstwa z oskarżenia publicznego

Środki karne	l.b.	%	%	l.b.	%	%
	1970			1971		
1	2	3	4	5	6	7
Ogółem	166 168	100		197492	100	
Kara śmierci	10	0,0		9	0,0	
Pozbawienie wolności bezwzględne						
(ogółem)	50 962	30,7	100	60 492	30,6	100
3 miesiące	430		0,8	409		0,7
powyżej 3 miesięcy do poniżej 6 miesięcy	1426		2,8	1461		2,4
6 miesięcy	3 528		6,9	3 802		6,3
powyżej 6 miesięcy do poniżej 1 roku	8 296		16,3	9 966		16,5
1 rok	12414		24,5	15449		25,5
powyżej 1 roku do poniżej 2 lat	8 678		17,0	11 348		18,7
2 lata	7000		13,7	7 976		13,2
powyżej 2 lat do poniżej 3 lat	2064		4,1	2 056		3,4
3 lata	3 420		6,7	3 750		6,2
powyżej 3 lat do 5 lat	2 777		5,4	3 241		5,4
powyżej 5 lat do 10 lat	783		1,5	868		1,4
powyżej 10 lat do 15 lat	116		0,2	125		0,2
25 lat	30		0,1	41		0,1
Pozbawienie wolności z zawieszeniem						
(ogółem)	73 180	44,0	100	87 164	44,1	100
z nałożeniem obowiązków	24 698		33,7	40 346		46,3
bez nałożenia obowiązków	48 482		66,3	46 818		53,7
z oddaniem pod dozór	22 671		31,0	26 877		30,8
bez oddania pod dozór	50 509		69,0	60287		69,2
3 miesiące	1264		1,7	754		0,9
powyżej 3 miesięcy do poniżej 6 miesięcy	2 354		3,2	1 956		2,2
6 miesięcy	14 971		20,5	14 153		16,2
powyżej 6 miesięcy do poniżej 1 roku	24043		32,9	27 788		31,8
1 rok	21 897		29,9	29 302		33,8
powyżej 1 roku do poniżej 2 lat	6 234		8,5	9906		11,4
2 lata	2 381		3,3	3 233		3,7
powyżej 2 lat do poniżej 3 lat	17		0,0	34		0,0
3 lata	19		0,0	38		0,0
Pozbawienie wolności (ogółem)	124142		100	147 656		100
z orzeczeniem grzywny	71 333		57,5	92 543		62,7
bez orzeczenia grzywny	52809		42,5	55113		37,3
Grzywna obok pozbawienia wolności, w zł						
(ogółem)	71 333		100	92 543		100
500	5 728		8,0	4 675		5,1
501— 1 000	11444		16,0	11 892		12,6
1001— 2 000				46 335		50,2
2001— 5000				25083		27,1
5 001—10000				3294		3,6

1	2	3	4	5	6	7
10001—20 000	658		0,9	793		0,9
20001—50 000	333		0,5	394		0,4
powyżej 50 000	84		0,1	77		0,1
Ograniczenie wolności (ogółem)	10 325	6,2	100	18 349	9,3	100
nieodpłatna dozorowana praca				7 682		41,9
potrącenia z wynagrodzenia				9 934		54,1
skierowanie do pracy				733		4,0
z nałożeniem obowiązków	1 315		12,7	2 206		12,0
bez nałożenie obowiązków	9010		87,3	16143		88,0
3 miesiące	671		6,5	1069		5,8
powyżej 3 miesięcy do 6 miesięcy	4 758		46,1	8 292		45,2
powyżej 6 miesięcy do 1 roku	4 533		43,9	8 384		45,7
powyżej 1 roku do 2 lat	363		3,5	604		3,3
Grzywna samoistna, w zł (ogółem)	31 384	18,9	100	31 082	15,8	100
500	1 588		5,1	838		2,7
501— 1000	2 634		8,4	2 325		7,5
1001— 2 000	26935		j 85,9	14 720		47,4
2 001— 5 000				12 914		41,5
5001—10000	187		0,6	211		0,7
10001—20000	18		0,0	40		0,1
powyżej 20 000	22		0,0	34		0,1
Kara dodatkowa orzeczona samoistnie	46	0,0		51	0,0	
Środki wychowawcze lub poprawcze	142	0,1		187	0,1	
Odstąpienie od wymierzenia kary	119	0,1		158	0,1	
Umieszczenie w szpitalu psychiatrycznym	156			240		
Umieszczenie w zakładzie leczenia odwykowego	147			232		
Skazania w warunkach art. 60 k.k.	12 487	100		14993	100	
nadzór ochronny	3 605	28,9	100	8 463	56,4	100
z poleceniami	827		22,9	2 840		33,6
bez poleceń	2 778		77,1	5 623		66,4
Ośrodek przystosowania społecznego	152	1,2		429	2,9	
Nawiązka (ogółem)	3 904			9 053		
Skazania z art. 178 k.k. (ogółem)	142		100	198		100
z orzeczeniem nawiązki	8		5,6	21		10,6
Skazania z art. 213 (ogółem)	2 207		100	2 925		100
z orzeczeniem nawiązki	1549		70,2	2 357		80,6
Skazania za przestępstwa chuligaństwa (ogółem)	15 572		100	15 765		100
z orzeczeniem nawiązki	2 347		15,1	6 675		42,3
Kary dodatkowe:						
pozbawienie praw publicznych	8 147			6 817		
pozbawienie praw rodzicielskich lub opiekuńczych	126			148		
zakaz zajmowania stanowisk	281			445		
zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych (art. 43 § 1)	344			1 101		

c. d. tabeli 2

1	2	3	4	5	6	7
zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych (art. 43 § 2)						
konfiskata mienia	13889			15294		
przepadek rzeczy	329			273		
podanie wyroku do publicznej wiadomości	212			566		
	874			3 369		
	1972			1973		
Ogółem	169477	100		152401	100	
Kara śmierci	15	0,0		18	0,0	
Pozbawienie wolności bezwzględne (ogółem)	63 546	37,5	100	59 933	39,4	100
3 miesiące	344		0,5	180		0,3
powyżej 3 miesięcy do poniżej 6 miesięcy	1521		2,4	1062		1,8
6 miesięcy	3 668		5,8	2 643		4,4
powyżej 6 miesięcy do poniżej 1 roku	9 919		15,6	7 389		12,3
1 rok	16 018		25,1	13 399		22,4
powyżej 1 roku do poniżej 2 lat	12 502		19,7	12 600		21,0
2 lata	8 550		13,5	9 374		15,6
powyżej 2 lat do poniżej 3 lat	2345		3,7	2 742		4,6
3 lata	3869		6,1	4132		6,9
powyżej 3 lat do 5 lat	3 623		5,7	4 556		7,6
powyżej 5 lat do 10 lat	1018		1,6	1 619		2,7
powyżej 10 lat do 15 lat	129		0,2	183		0,3
25 lat	40		0,1	54		0,1
Pozbawienie wolności z zawieszeniem (ogółem)	85 569	50,5		66 923	43,9	100
z nałożeniem obowiązków	36 880		100	23 044		34,4
bez nałożenia obowiązków	48 689		43,1	43 879		65,6
z oddaniem pod dozór	25 977		56,9	20 566		30,7
bez oddania pod dozór	59 592		30,4	46 357		69,3
3 miesiące	497		69,4	192		0,3
powyżej 3 miesięcy do poniżej 6 miesięcy	1649		0,6	772		1,2
6 miesięcy	11 591		1,9	5 633		8,4
powyżej 6 miesięcy do poniżej 1 roku	25 311		13,6	15388		23,0
1 rok	31 229		29,6	27 389		40,8
powyżej 1 roku do poniżej 2 lat	11 535		36,6	13 219		19,8
2 lata	3 687		13,4	4216		6,3
powyżej 2 lat do poniżej 3 lat	37		4,3	58		0,1
3 lata	33		0,0	56		0,1
Pozbawienie wolności (ogółem)	149115		100	126 856		100
z orzeczeniem grzywny	91 054		61,1	76 542		60,3
bez orzeczenia grzywny	58 061		38,9	50 314		39,7

1	2	3	4	5	6	7
Grzywna obok pozbawienia wolności, w zł (ogółem)	91054		100	76 542		100
500	3 178		3,5	1 444		1,9
501— 1 000	10440		11,5	6 564		8,6
1 001— 2 000	42299		46,5	29218		38,2
2001— 5000	28 609		31,3	29 722		38,8
5 001—10 000	5 013		5,5	7 216		9,4
10 001—20000	971		1,1	1635		2,1
20 001—50 000	467		0,5	606		0,8
powyżej 50 000	77		0,1	137		0,2
Ograniczenie wolności (ogółem)	9 718	5,7	100	13 221	8,7	100
nieodpłatna dozorowana praca	3 702		38,1	4 560		34,5
potrącenie z wynagrodzenia skierowanie do pracy	5 713		58,8	7 964		60,2
z nałożeniem obowiązków	303		3,1	697		5,3
bez nałożenia obowiązków	1 151		11,8	1 388		10,5
3 miesiące	567		88,2	11 833		89,5
powyżej 3 miesięcy do 6 miesięcy	509		5,2	369		2,8
powyżej 6 miesięcy do 1 roku	4028		41,4	3 600		27,2
powyżej 1 roku do 2 lat	4 805		49,5	8 011		60,6
	376	1	3,9	1241		9,4
Grzywna samoistna, w zł (ogółem)	10 356	6,1	100	12075	7,9	100
500	329		3,2	144		1,2
501— 1 000	1 104		10,7	678		5,6
1 001— 2 000	4 785		46,1	3 857		31,9
2 001— 5 000	3 796		36,6	6 101		50,6
5 001—10 000	285		2,8	1 160		9,6
10 001—20 000	38		0,4	102		0,8
powyżej 20 000	19		0,2	33		0,3
Kara dodatkowa orzeczona samoistnie	14	0,0		6	0,0	
Środki wychowawcze lub poprawcze	103	0,1		53	0,0	
Odstąpienie od wymierzenia kary	156	0,1		172	0,1	
Umieszczenie w szpitalu psychiatrycznym	241			212		
Umieszczenie w zakładzie leczenia odwykowego	191			218		
Skazania w warunkach art. 60 k.k.	15 311	100		13 959	100	
nadzór ochronny	8 610	56,2	100	8 514	61,1	100
z poleceniami	2 882		33,5	2 874		33,8
bez poleceń	5 728		66,5	5640		66,2
Ośrodek przystosowania społecznego	437	2,9		393	2,8	
Nawiązka (ogółem)	10 523			9 689		
Skazanie z art. 178 k.k. (ogółem)	217		100	156		100
z orzeczeniem nawiązki	24		11,1	14		9,0
Skazania z art. 213 (ogółem)	2 849		100	2 168		100
z orzeczeniem nawiązki	2 358		82,8	923		42,6
Skazania za przestępstwa chuligaństwa (ogółem)	16 673		100	18 018		100
z orzeczeniem nawiązki	8 141		48,8	8 752		48,6

1	2	3	4	5	6	7
Kary dodatkowe:						
pozbawienie praw publicznych	6115			6176		
pozbawienie praw rodzicielskich lub opiekuńczych	136			144		
zakaz zajmowania stanowisk	490			727		
zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych (art. 43 § 1)	1219			1 375		
zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych (art. 43 § 2)	2 587			2 383		
konfiskata mienia	312			348		
przepadek rzeczy	508			409		
podanie wyroku do publicznej wiadomości	3 338			2 693		
	1974			1975		
Ogółem	147 644	100		161515	100	
Kara śmierci	8	0,0		18	0,0	
Pozbawienie wolności bezwzględne						
(ogółem)	61 965	42,0	100	59011	36,5	100
3 miesiące	120		0,2	77		0,1
powyżej 3 miesiące do poniżej 6 miesięcy	670		14	488		0,8
6 miesięcy	2 250		3,6	1547		2,6
powyżej 6 miesięcy do poniżej 1 roku	6 447		10,4	4 887		8,3
1 rok	15183		24,5	13 269		22,5
powyżej 1 roku do poniżej 2 lat	13 589		21,9	13 670		23,2
2 lata	9 943		16,1	10 619		18,0
powyżej 2 lat do poniżej 3 lat	2 857		4,6	3105		5,3
3 lata	4 207		6,8	4439		7,5
powyżej 3 lat do 5 lat	4 658		7,5	4 797		8,1
powyżej 5 lat do 10 lat	1 772		2,9	1827		3,1
powyżej 10 lat do 15 lat	208		0,3	218		0,4
25 lat						
Pozbawienie wolności z zawieszeniem	61		0,1	68		0,1
(ogółem)	56 239	38,1	100	60 300	37,3	100
z nałożeniem obowiązków	19302		34,3	22015		36,5
bez nałożenia obowiązków	36 937		65,7	38 285		63,5
z oddaniem pod dozór	18 739		33,3	21965		36,4
bez oddania pod dozór	37 500		66,7	38 335		63,6
3 miesiące	130		0,2	88		0,1
powyżej 3 miesiące do poniżej 6 miesięcy	381		0,7	277		0,5
6 miesięcy	4 072		7,2	3 135		5,2
powyżej 6 miesięcy do poniżej 1 roku	10 796		19,2	9 560		15,9
1 rok	24 000		42,8	26 556		44,0
powyżej 1 roku do poniżej 2 lat	12456		224	15 370		25,5
2 lata	4276		7,6	5112		8,5

1	2	3	4	5	6	7
powyżej 2 lat do poniżej 3 lat	55		0,1	83		0,1
3 lata	73		0,1	119		0,2
Pozbawienie wolności (ogółem)	118 204		100	119311		100
Z orzeczeniem grzywny	76 055		64,3	78 473		65,8
bez orzeczenia grzywny	42149		35,7	40 838		34,2
Grzywna obok pozbawienia wolności, w zł						
(ogółem)	76055		100	78 473		100
500	912		1,2	519		0,7
501— 1 000	5105		6,7	3 104		4,0
1001— 2000	23 027		30,3	17 871		22,8
2 001— 5 000	32 518		42,8	35 978		45,8
5 001—10000	10 569		13,8	14492		18,4
10 001—20 000	2 688		3,5	4493		5,7
20 001—50 000	1042		1,4	1 722		2,2
powyżej 50 000	194		0,3	294		0,4
Ograniczenie wolności (ogółem)	15 204	10,3	100	21 963	13,6	100
nieodpłatna dozorowana praca	5037		33,1	9 010		41,0
potrącenie z wynagrodzenia	9150		60,2	11 300		51,5
skierowanie do pracy	1017		6,7	1 653		7,5
z nałożeniem obowiązków	1 565		10,3	1 809		8,2
bez nałożenia obowiązków	13 639		89,7	20154		91,8
3 miesiące	318		2,1	329		1,5
powyżej 3 miesięcy do 6 miesięcy	3 413		22,4	3 938		17,9
powyżej 6 miesięcy do 1 roku	9 636		63,4	13 846		63,0
powyżej 1 roku do 2 lat	1 837		12,1	3 850		17,6
Grzywna samoistna, w zł (ogółem)	14027	9,5	100	19 947	12,4	100
500	128		0,9	72		0,4
501— 1 000	625		4,5	526		2,6
1001— 2000	3 846		27,4	3 912		19,6
2001— 5000	7 491		53,3	11020		55,2
5 001—10000	1748		12,5	3 808		19,1
10001—20000	162		1,2	554		2,8
powyżej 20 000	27		0,2	55		0,3
Kara dodatkowa orzeczona samoistnie	26	0,0		47	0,0	
Środki wychowawcze lub poprawcze	56	0,0		111	0,1	
Odstąpienie od wymierzenia kary	119	0,1		118	0,1	
Umieszczenie w szpitalu psychiatrycznym	171			253		
Umieszczenie w zakładzie leczenia odwy-						
kowego	195			238		
Skazania w warunkach art. 60 k.k.	14 207	100		16 740	100	
nadzór ochronny	8 859	62,4	100	10942	65,4	100
z poleceniami	3 242		36,6	4 834		44,2
bez poleceń	5 617		63,4	6108		55,8
Ośrodek przystosowania społecznego	459	3,2		532	3,2	
Nawiązka (ogółem)	9 589			8142		
Skazania z art. 178 k.k. (ogółem)	116		100	46		100
z orzeczeniem nawiązki	14		12,1	4		8,7

1	2	3	4	5	6	7
Skazania z art. 213 (ogółem)	2 310		100	2 759		100
z orzeczeniem nawiązki	783		33,9	747		27,2
Skazania za przestępstwa chuligaństwa (ogółem)	16 635		100	14 378		100
z orzeczeniem nawiązki	8 792		52,9	7 391		51,4
Kary dodatkowe:						
pozbawienie praw publicznych	6158			5 841		
pozbawienie praw rodzicielskich lub opiekuńczych	140			133		
zakaz zajmowania stanowisk	842			997		
zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych (art. 43 § 1)	1 318			1403		
zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych (art. 43 § 2)	2 416			2 723		
konfiskata mienia	410			665		
przepadek rzeczy	478			607		
podanie wyroku do publicznej wiadomości	2 649			2 352		
		1976		1977		
Ogółem	159 600	100		138 041	100	
Kara śmierci	23	0,0		10	0,0	
Pozbawienie wolności bezwzględne (ogółem)	48 565	30,4	100	49 357	35,8	100
3 miesiące	88		0,2	56		0,1
powyżej 3 miesięcy do poniżej 6 miesięcy	408		0,8	215		0,4
6 miesięcy	1 166		2,4	1217		2,5
powyżej 6 miesięcy do poniżej 1 roku	3 417		7,0	3 391		6,9
1 rok	10 065		20,7	13 180		26,7
powyżej 1 roku do poniżej 2 lat	11 151		23,0	10 486		21,3
2 lata	9 041		18,6	8 583		17,4
powyżej 2 lat do poniżej 3 lat	2 834		5,8	2 591		5,2
3 lata	3 916		8,1	3 957		8,0
powyżej 3 lat do 5 lat	4 384		9,0	3 945		8,0
powyżej 5 lat do 10 lat	1 783		3,7	1506		3,1
powyżej 10 lat do 15 lat	235		0,5	164		0,3
25 lat	77					
Pozbawienie wolności z zawieszeniem (ogółem)	60 879	38,2	100	49 655	36,0	100
z nałożeniem obowiązków	23 344		38,3	20280		40,8
bez nałożenia obowiązków	37 535		61,7	29 375		59,2
z oddaniem pod dozór	22 842		37,5	19 843		40,0
bez oddania pod dozór	38 037		62,5	29 812		60,0
3 miesiące	76		0,1	28		0,1
powyżej 3 miesięcy do poniżej 6 miesięcy	166		0,3	91		0,2
6 miesięcy	2 429		4,0	1624		3,3

e.d. tabeli 2

1	2	3	4	5	6	7
powyżej 6 miesięcy do poniżej 1 roku	7 828		12,8	5180		10,4
1 rok	26 785		44,0	20 797		41,9
powyżej 1 roku do poniżej 2 lat	17 078		28,1	15 385		31,0
2 lata	6 315		10,4	6 326		12,7
powyżej 2 lat do poniżej 3 lat	90		0,1	100		0,2
3 lata	112		0,2	124		0,2
Pozbawienie wolności (ogółem)	109444		100	99012		100
z orzeczeniem grzywny	74 608		68,2	71 010		71,7
bez orzeczenia grzywny	34 836		31,8	28002		28,3
Grzywna obok pozbawienia wolności, w zł						
(ogółem)	74 608		100	71 010		100
500	190		0,3	59		0,1
501— 1 000	1 469		2,0	530		0,7
1 001— 2000	8 327		11,2	2 513		3,5
2 001— 5 000	30 703		41,1	21 109		29,7
5001—10000	22094		29,6	28 907		40,8
10 001—20 000	8 151		10,9	12 441		17,5
20 001—50000	3 057		4,1	4604		6,5
powyżej 50 000	617		0,8	847		1,2
Ograniczenie wolności (ogółem)	24 935	15,6	100	19160	13,8	100
nieodpłatna dozorowana praca	11470		46,0	8 875		46,3
potrącenie z wynagrodzenia	10 790		43,3	8 016		41,8
skierowanie do pracy	2 675		10,7	2 269		11,9
z nałożeniem obowiązków	2 059		8,3	1 601		3,4
bez nałożenia obowiązków	22 876		91,7	17 559		91,6
3 miesiące	326		1,3	221		1,2
powyżej 3 miesięcy do 6 miesięcy	3 553		14,2	2 261		11,8
powyżej 6 miesięcy do 1 roku	15 063		60,3	11391		59,5
powyżej 1 roku do 2 lat	5993		24,0	5 287		27,5
Grzywna samoistna, w zł (ogółem)	24 888	15,6	100	19 596	14,2	100
500	40		0,2	12		0,1
501— 1 000	228		0,9	62		0,3
1001— 2000	1748		7,0	510		2,6
2 001— 5 000	10354		41,6	4 985		25,4
5001—10000	9 658		38,8	9 726		49,7
10 001—20 000	2 598		10,4	3 861		19,7
powyżej 20 000	262		1,1	440		2,2
Kara dodatkowa orzeczona samoistnie	73	0,0		69	0,0	
Środki wychowawcze lub poprawcze	107	0,1		106	0,1	
Odstąpienie od wymierzenia kary	130	0,1		88	0,0	
Umieszczenie w szpitalu psychiatrycznym	280			272		
Umieszczenie w zakładzie leczenia odwy-						
kowego	262			284		
Skazania w warunkach art. 60 k.k.	15 480	100		14 827	100	
nadzór ochronny	9 523	61,5	100	9192	62,0	100
z poleceniami	4 405		46,3	4495		48,9
bez poleceń	5118		53,7	4 697		31,1

c.d. tabeli 2

1	2	3	4	5	6	7
Ośrodek przystosowania społecznego	499	3,2		547	3,7	
Nawiązka (ogółem)	6111			4 979		
Skazania z art. 178 k.k. (ogółem)	38		100	26		100
z orzeczeniem nawiązki	4		10,5	2		7,7
Skazania z art» 213 (ogółem)	2 224		100	1 721		100
z orzeczeniem nawiązki	693		31,2	617		35,8
Skazania za przestępstwa chuligaństwa (ogółem)	11061		100	9 345		100
z orzeczeniem nawiązki	5 414		48,9	4360		46,7
Kary dodatkowe:						
pozbawienie praw publicznych	5 363			4 938		
pozbawienie praw rodzicielskich lub opiekuńczych	125			117		
zakaz zajmowania stanowisk	1004			1 148		
zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych (art. 43 § 1)	1436			1084		
zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych (art. 43 § 2)	2644			2 391		
konfiskata mienia	725			644		
przepadek rzeczy	523			514		
podanie wyroku do publicznej wiadomości	2 270			1 701		
	1978			1979		
Ogółem	157 778	100		153 370	100	
Kara śmierci	15	0,0		5	0,0	
Pozbawienie wolności bezwzględne (ogółem)	52 292	33,1	100	48 477	31,6	100
3 miesiące	56		0,1	77		0,2
powyżej 3 miesięcy do poniżej 6 miesięcy	237		0,5	345		0,7
6 miesięcy	1051		2,0	1018		2,1
powyżej 6 miesięcy do poniżej 1 roku	2 946		5,6	2 745		5,7
1 rok	12 290		23,5	10 240		21,0
powyżej 1 roku do poniżej 2 lat	12 230		23,4	11 394		23,5
2 lata	10003		19,2	9 435		19,5
powyżej 2 lat do poniżej 3 lat	3 152		6,0	2 968		6,1
3 lata	4 396		8,4	4 299		8,9
powyżej 3 lat do 5 lat	4262		8,2	4299		8,9
powyżej 5 lat do 10 lat	1435		2,7	1421		2,9
powyżej 10 lat do 15 lat	169		0,3	172		0,4
25 lat	65		0,1	64		0,1
Pozbawienie wolności z zawieszeniem (ogółem)	56 572	35,9	100	54 902	35,8	100
z nałożeniem obowiązków	23 710		41,9	22 320		40,7
bez nałożenia obowiązków	32 862		58,1	32 582		59,3

e. d. tabeli 2

1	2	3	4	5	6	7
z oddaniem pod dozór	22 868		40,4	21 062		38,4
bez oddania pod dozór	33 704		59,6	33 840		61,6
3 miesiące	24		0,0	30		0,1
powyżej 3 miesięcy do poniżej 6 miesięcy	90		0,2	88		0,2
6 miesięcy	1 599		2,8	1 646		3,0
powyżej 6 miesięcy do poniżej 1 roku	5 382		9,5	5 223		9,5
1 rok	23 931		42,4	23 432		42,7
powyżej 1 roku do poniżej 2 lat	18 203		32,2	17 488		31,8
2 lata	7 098		12,5	6 778		12,3
powyżej 2 lat do poniżej 3 lat	116		0,2	96		0,2
3 lata	129		0,2	121		0,2
Pozbawienie wolności (ogółem)	108 864		100	103 379		100
z orzeczeniem grzywny	75 327		69,2	70 412		68,1
bez orzeczenia grzywny	33 537		30,8	32 967		31,9
Grzywna obok pozbawienia wolności, w zł (ogółem)	75 327		100	70 412		100
500	23		0,0	80		0,1
501— 1 000	151		0,2			
1 001— 2 000	742		1,0	228		0,3
2 001— 5 000	11052		14,7	5221		7,4
5 001—10 000	33 757		44,8	27 825		39,5
10 001—20 000	21 741		28,9	28 219		40,1
20 001—50000	6 657		8,8	7 570		10,8
powyżej 50 000	1204		1,6	1269		1,8
Ograniczenie wolności (ogółem)	25 691	16,3	100	26 862	17,5	100
nieodpłatna dozorowana praca	11098		43,2	11 389		42,4
potrącenie z wynagrodzenia	11497		44,8	12 488		46,5
skierowanie do pracy	3 096		12,0	2 985		11,1
z nałożeniem obowiązków	1 998		7,8	1 936		7,2
bez nałożenia obowiązków	23 693		92,2	24 926		92,8
3 miesiące	326		1,3	316		1,2
powyżej 3 miesięcy do 6 miesięcy	2 822		11,0	2 824		10,5
powyżej 6 miesięcy do 1 roku	14 694		57,2	15 149		56,4
powyżej 1 roku do 2 lat	7 849		30,5	8 573		31,9
Grzywna samoistna, w zł (ogółem)	22 730	14,4	100	22 568	14,7	100
500	1		0,0			
501— 1 000	26		0,1	8		0,0
1 001— 2 000	137		0,6	64		0,3
2 001— 5 000	2199		9,7	1026		4,5
5 001—10 000	10 447		46,0	7 922		35,1
10 001—20 000	9036		39,7	11933		52,9
powyżej 20 000	884		3,9	1 615		7,2
Kara dodatkowa orzeczona samoistnie	163	0,1		212	0,1	
Środki wychowawcze lub poprawcze	193	0,1		223	0,2	
Odstąpienie od wymierzenia kary	122	0,1		121	0,1	
Umieszczenie w szpitalu psychiatrycznym	310			233		

1	2	3	4	5	6	7
Umieszczenie w zakładzie leczenia odwykowego	282			220		
Skazania w warunkach art. 60 k.k.	16 626	100		14 786	100	
nadzór ochronny	10 872	65,4	100	9 568	64,7	100
z poleceniami	5 408		49,7	5 110		53,4
bez poleceń	5 464		50,3	4 458		46,6
Ośrodek przystosowania społecznego	556	3,3		550	3,7	
Nawiązka (ogółem)	4 740			4 265		
Skazania z art. 178 k.k. (ogółem)	25		100	27		100
z orzeczeniem nawiązki	4		16,0	1		3,7
Skazania z art. 213 (ogółem)	2102		100	1299		100
z orzeczeniem nawiązki	911		43,3	984		75,8
Skazania za przestępstwa chuligaństwa (ogółem)	8 583		100	6 944		100
z orzeczeniem nawiązki	3 825		44,6	3 280		47,2
Kary dodatkowe:						
pozbawienie praw publicznych	4 919			4 600		
pozbawienie praw rodzicielskich lub opiekuńczych	129			138		
zakaz zajmowania stanowisk	1 373			1 726		
zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych (art. 43 § 1)	1222			1 329		
zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych (art. 43 § 2)	2 478			2 220		
konfiskata mienia	628			595		
przepadek rzeczy	774			929		
podanie wyroku do publicznej wiadomości	2142			2 268		
	1980					
1	2	3	4			
Ogółem	151958	100				
Kara śmierci	8	0,0				
Pozbawienie wolności bezwzględne (ogółem)	44 550	29,3	100			
3 miesiące	87		0,2			
powyżej 3 miesięcy do poniżej 6 miesięcy	397		0,9			
6 miesięcy	1034		2,3			
powyżej 6 miesięcy do poniżej 1 roku	2 562		5,8			
1 rok	8 556		19,2			
powyżej 1 roku do poniżej 2 lat	10167		22,8			
2 lata	8 902		20,0			
powyżej 2 lat do poniżej 3 lat	2968		6,6			
3 lata	4078		9,2			
powyżej 3 lat do 5 lat	4235		9,5			

c. d. tabeli 2

1	2	3	4
powyżej 5 lat do 10 lat	1 360		3,0
powyżej 10 lat do 15 lat	160		0,4
25 lat	47		0,1
Pozbawienie wolności z zawieszeniem			
(ogółem)	58 052	38,0	100
z nałożeniem obowiązków	23 513		40,5
bez nałożenia obowiązków	34 539		59,5
z oddaniem pod dozór	22 374		38,5
bez oddania pod dozór	35 678		61,5
3 miesiące	35		0,1
powyżej 3 miesięcy do poniżej 6			
miesiący	95		0,2
6 miesięcy	1 604		2,8
powyżej 6 miesięcy do poniżej 1 roku	5 338		9,2
1 rok	24491		42,2
powyżej 1 roku do poniżej 2 lat	18 517		31,8
2 lata	7 673		13,2
powyżej 2 lat do poniżej 3 lat	136		0,2
3 lata	163		0,3
Pozbawienie wolności (ogółem)	102 602		100
z orzeczeniem grzywny	70 089		68,3
bez orzeczenia grzywny	32 513		31,7
Grzywna obok pozbawienia wolności,			
w zł (ogółem)	70 089		100
500	82		0,1
501— 1 000	128		0,2
1 001— 2 000	3 76		5,4
2 001— 5 000	24 856		35,5
5 001—10000	30 794		43,9
10 001—20000	8 905		12,7
20 001—50000	1 564		2,2
powyżej 50 000	27 380	18,0	100
Ograniczenia wolności (ogółem)			
nieodpłatna dozorowana praca	11 345		41,4
potrącenie z wynagrodzenia	12 703		46,4
skierowanie do pracy	3 332		12,2
z nałożeniem obowiązków	2199		8,0
bez nałożenia obowiązków	25181		92,0
3 miesiące	312		1,1
powyżej 3 miesięcy do 6 miesięcy	2 922		10,7
powyżej 6 miesięcy do 1 roku	14 869		54,3
powyżej 1 roku do 2 lat	9 277		33,9
Grzywna samoistna, w zł (ogółem)	21 551	14,2	100
500	9		0,0
501— 1000	45		0,2
1001— 2000			

c.d. tabeli 2

1	2	3	4
2 001— 5 000	809		3,8
5 001—10 000	6 394		29,7
10 001—20 000	12 519		58,1
powyżej 20 000	1 759		8,2
Kara dodatkowa orzeczona samoistnie	417	0,3	
Środki wychowawcze lub poprawcze	210	0,1	
Odstąpienie od wymierzenia kary	144	0,1	
Umieszczenie w szpitalu psychiatrycznym	185		
Umieszczenie w zakładzie leczenia od- wykowego	161		
Skazania w warunkach art. 60 k.k.	14097	100	
nadzór ochronny	8999	63,8	100
z poleceniami	5056		56,2
bez poleceń	3 943		43,8
Ośrodek przystosowania społecznego	488	3,5	
Nawiązka (ogółem)	4 261		
Skazania z art. 178 k.k. (ogółem)	25		100
z orzeczeniem nawiązki	—		—
Skazania z art. 213 (ogółem)	1448		100
z orzeczeniem nawiązki	1 147		79,2
Skazania za przestępstwa chuligaństwa (ogółem)	6 713		100
z orzeczeniem nawiązki	3 087		46,0
Kary dodatkowe:			
pozbawienie praw publicznych	4 651		
pozbawienie praw rodzicielskich lub opiekuńczych	119		
zakaz zajmowania stanowisk	1 875		
zakaz prowadzenia pojazdów mecha- nicznych (art. 43 § 1)	1482		
zakaz prowadzenia pojazdów mecha- nicznych (art. 43 § 2)	2 696		
konfiskata mienia	698		
przepadek rzeczy	931		
podanie wyroku do publicznej wia- domości	2059		

rozszerzyły zasięg tej kary tak dalece, że według stanu prawnego na koniec 1950 r. mogła ona być orzekana za ponad 100 różnych przestępstw”³⁵. Trudno zresztą nawet powiedzieć za ile — dzięki przepisom dekretu z dnia 16 XI 1945 r. o postępowaniu doraźnym (tekst jednolity Dz.U., 1949, nr 33, poz. 244), zawierającym generalne zezwolenie na orzekanie kary śmierci w sprawach o przestępstwa podlegające temu postępowaniu^{3*}

³⁵ Por. T. Leśko: *System kar sądowych w prawie karnym wojskowym*, Warszawa 1968, s. 34—44.

art. 2 pkt 1 lit. A) oraz przewidującym, że postępowaniu doraźnemu podlegają - poza wyliczonymi enumeratywnie i określonymi ogólnie jako popełnione na szkodę Skarbu Państwa, instytucji i przedsiębiorstw państwowych i spółdzielczych oraz pozostających pod ich zarządem — także „inne przestępstwa — jeżeli interesy gospodarcze Polski Ludowej zostały narażone na znaczną szkodę” (art. 1 pkt 1 lit. d ust. 2). Tak więc kara śmierci groziła wówczas m. in. za bardzo wiele postaci przestępstw przeciwko Państwu, za przestępstwa polityczne, za szpiegostwo, sabotaż, posiadanie broni bez zezwolenia, fałszowanie pieniędzy, wiele przestępstw skierowanych przeciwko obowiązkowi wojskowemu, za różne postaci współpracy z okupantem, kwalifikowane przez następstwa postaci dyskryminacji wyznaniowej, z powodów wyznawanych przekonań religijnych lub bezwyznaniowości, za — przestępstwa przeciwko życiu i za wiele rozmaitych i szeroko rozumianych przestępstw gospodarczych³⁶. W ciągu następnego dwudziestolecia stan ten uległ stosunkowo niewielkim korektom, idącym zresztą i w kierunku rozszerzania i zawężania kręgu przestępstw zagrożonych karą śmierci, przy czym ten ostatni kierunek przeważał³⁷.

Zasadnicze zmiany przyniosła w tym względzie kodyfikacja kama z 1969 r. Dzięki niej w chwili obecnej kara ta orzeczona być może za przestępstwa następujących rodzajów: zdrada ojczyzny, zamach na niepodległość, ustrój lub obronność państwa, szpiegostwo, zamach terrorystyczny, dywersja, sabotaż, kierowanie wielką aferą gospodarczą, zabójstwo, rozbój z bronią w rękę, niewykonanie rozkazu w sytuacji bojowej. Ponadto w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny karą śmierci staje się zagrożonych kilka przestępstw polegających na uchylaniu się od poboru lub pełnienia służby wojskowej oraz na przyjęciu obowiązków w obcym wojsku lub werbowania do niego³⁸. Wreszcie istnieje w dalszym ciągu możliwość orzeczenia tej kary za współpracę z okupantem w latach minionej wojny, polegającą na braniu udziału w dokonywaniu zabójstw osób cywilnych, wojskowych i jeńców wojennych³⁹.

³⁶ Szczegółowy ich opis podaje Lesko, op. cit., oraz A. Grześkowiak: *Kara śmierci w polskim prawie karnym*, Toruń 1978, s. 51 i n., zwłaszcza 56—64.

³⁷ W kwestii tej por. np. T. Lesko: *System środków karnych*, Warszawa 1974, s. 44—45.

³⁸ Do wejścia w życie ustawy z dnia 28 VI 1979 r. o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U., nr 15, poz. 97), a więc do 1 IX 1979 r., kara śmierci mogła być orzeczona za te czyny również w razie wprowadzenia „stanu bezpośredniego zagrożenia bezpieczeństwa państwa”. Możliwość ta uchylona została przez art. 6 wspomnianej ustawy z czerwca 1979 r.

³⁹ Por. art. 1 ustawy z dnia 22 IV 1964 r. w sprawie wstrzymania biegu przedawnienia w stosunku do sprawców najcięższych zbrodni hitlerowskich popełnionych w okresie drugiej wojny światowej (Dz.U., nr 15, poz. 86).

W odróżnieniu od kodeksu karnego z 1932 r. obecnie obowiązujący kodeks nie wymienia kary śmierci wśród kar zasadniczych (art. 30 § I). Stanowi o niej natomiast w osobnym przepisie i podkreśla, że jest ona karą „o charakterze wyjątkowym, przewidzianą za najcięższe zbrodnie”⁴⁵ (art. 30 § 2). Stwierdza dalej, że ilekroć przestępstwo zagrożone jest karą śmierci, zawsze można orzec za nie karę 25 lat pozbawienia wolności (art. 30 § 3), co rozumieć można tak, że nawet za najcięższe zbrodnie najsurowszą karą winno być pozbawienie wolności na lat 25, a tylko wyjątkowo — kara śmierci⁴⁰. Zestawienie podanych w tablicy 2 liczb skazań na karę śmierci (w większości wypadków zawierały się one w granicach między 10 a 18) z liczbami skazań na karę 25 lat pozbawienia wolności (znajdującymi się z reguły między 40 a 68)⁴¹ zdaje się uzasadniać obawę, że sądy niezbyt ściśle trzymały się wspomnianej wyżej dyrektywy zawartej w art. 30 § 2, trudno byłoby bowiem obstawać przy tym, że rozwiązanie, które stosuje się w przybliżeniu w co czwartym przypadku, jest „wyjątkowe”.

Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt tej sprawy. Praktyka orzekania kary śmierci przedstawiała się w świetle publikowanych danych następująco. W ciągu ostatnich dwudziestu paru lat (ściśle — począwszy od 1955 r.) roczna liczba prawomocnych skazań na karę śmierci zamykała się w granicach kilku do kilkunastu (tylko w 1976 r. była wyższa i wynosiła 23). Liczba nieprawomocnych orzeczeń była w przybliżeniu dwukrotnie wyższa. Jak więc widać, w toku instancji nierzadko zmieniana ona była na 25 lat pozbawienia wolności (a dawniej na karę więzienia dożywotniego) bądź o określonym, niższym terminie. W ciągu ostatniego dziesięciolecia bezpośrednio poprzedzającego wejście w życie nowego kodeksu karnego (tj. w latach 1960—1969) przeciętna roczna liczba skazań na karę śmierci wynosiła 7, w ciągu następnego dziesięciolecia (1970—1979) — 13. Okazuje się więc, że ustawowe uznanie kary śmierci za karę „wyjątkową” nie tylko nie spowodowało ograniczenia jej stosowania, ale nawet nie stało się przeszkodą w rozszerzeniu jej zasięgu, co nie może nie budzić zaniepokojenia.

W okresie obowiązywania kodeksu karnego z 1969 r. karą tą — poza dwoma przypadkami — orzeczona została wyłącznie za zabójstwo (kwa-

⁴⁰ Z poglądem takim nie zgadza się prokurator Prokuratury Generalnej J. Bednarzak: *Wymiar kary w sprawach o zabójstwo (art. 148 § 1 k.k.)*, „Nowe Prawo”, 1975, nr 10—11, zwłaszcza s. 1300. Zasadnicze stanowisko w sprawie wyjątkowości kary śmierci w obowiązującym u nas systemie środków karnych i płynących stąd konsekwencjach zajął K. Buchała: *Niektóre problemy kar najsurowszych*, „Państwo i Prawo”, 1976, nr 11, s. 38 i n.

⁴¹ Szczegółowe informacje o tym, za jakie przestępstwa sądy powszechne wymierzyły w latach 1960—1970 karę śmierci, podaje Grześkowiak: *op. cit.*, s. 124 — 125.

lifikowane z art. 148 § 1 k.k.). Za przestępstwo to skazano w tym okresie (ściśle w latach 1970—1979) 3084 osoby, z których 131 otrzymało karę śmierci, zaś dalszych 545 karę 25 lat pozbawienia wolności. Nasuwa się pytanie, czy również wobec tych 131 nie można było poprzestać na orzeczeniu kary 25 lat pozbawienia wolności, a może i niższych kar? Czy aby ukarać śmiercią tych ludzi warto było zachowywać w naszym ustawodawstwie tę budzącą tyle sprzeciwów karę? Piszący te słowa nie ma wątpliwości, że nie było warto.

To, co powiedziane było dotąd o stosowaniu u nas kary śmierci, wymaga zwrócenia uwagi na dwie istotne kwestie.

Otóż po pierwsze, podane wyżej liczby odnosiły się do prawomocnych skazań na tę karę, nie zaś do liczby egzekucji. Wspominanie o tym teraz wydawać się może na pozór zbędne, jako że zaznaczone było na wstępie tej rozprawy, iż zajmujemy się w niej środkami karnymi, tak jak zostały one orzeczone, a nie jak je ostatecznie wykonano. W odniesieniu do kary śmierci sytuacja jest jednak szczególna. Stwarza ją przewidziany obligatoryjnie tryb postępowania po uprawomocnieniu się wyroku skazującego na karę śmierci (art. 500 k.p.k.), zmierzający do ustalenia, czy wniesiona będzie na korzyść skazanego rewizja nadzwyczajna (a gdy uprawnione do tego podmioty wypowiedziały się o braku podstaw do jej wniesienia), i do wyjaśnienia, czy Rada Państwa skorzysta z prawa łaski. W kategoriach czysto praktycznych powiedzieć by więc można, że bezpośrednio po uprawomocnieniu się wyroku przeprowadza się postępowanie zmierzające do ustalenia, czy dalsze losy skazanego potoczyć się mają tak, jak zostało określone w wyroku, czy dla niego pomyślniej. Nie ulega wątpliwości, że w stosunku do części skazanych na tę karę Rada Państwa korzysta z prawa łaski i zamienia ją na inną, łagodniejszą karę. Liczba takich ułaskawień (podobnie zresztą jak rewizji nadzwyczajnych) nie jest ogłaszana. Również inne względy sprawić mogą, że orzeczona prawomocnie kara śmierci nie zostanie wykonana (np. w związku z jej odroczeniem z uwagi na stan zdrowia skazanego czy z zastosowaniem amnestii). Liczba wykonań kary śmierci także nie jest u nas publikowana.

Po drugie, wszystkie przytoczone wyżej dane są niekompletne pod innym względem: spośród orzeczeń sądów powszechnych nie obejmują one skazań z art. 1 dekretu z dnia 31 VIII 1944 r., a więc za wspomniane poprzednio formy współpracy z okupantem; nie ma to obecnie praktycznego znaczenia, ale mogło je mieć jeszcze w latach sześćdziesiątych, a zwłaszcza wcześniej. Ponadto brak jest tu informacji o przypadkach orzekania kary śmierci przez sądy wojskowe. Przypadki te nie są zapewne liczne, skoro właściwością swoją sądy te obejmują tylko

sprawy o przestępstwa osób wojskowych, częściowo osób cywilnych pracujących w instytucjach wojskowych oraz sprawy o szpiegostwo.

Wśród stosowanych przez sądy powszechne środków karnych istotne miejsce zajmuje kolejna w skali surowości (po karze śmierci) kara bezwzględnego pozbawienia wolności. Jak wiadomo, wymierzana jest w miesiącach i latach (art. 32 § 2 k.k.) i trwać może od 3 miesięcy do 15 lat (art. 32 § 1 k.k.) oraz 25 lat. Jak widać, ustawodawca wyeliminował możliwość stosowania najkrótszych kar pozbawienia wolności (w wymiarze poniżej 3 miesięcy) i pojawiać się one mogą obecnie tylko w postaci kar zastępczych (lub orzeczonych za wykroczenia).

Zaznajamiając się z informacjami dotyczącymi długości wspomnianych kar, warto zwrócić uwagę na 4 charakterystyczne elementy. Tę więc: (1) w 1980 r. zaledwie co jedenasty ukarany bezwzględnym pozbawieniem wolności otrzymał tę karę w wymiarze krótszym niż 1 rok (w 1975 r. — co dziewiąty, zaś w 1972 r. co czwarty, piąty); (2) bezwzględne pozbawienie wolności najczęściej orzekane było na okres 1 roku do poniżej 2 lat (w wymiarze tym otrzymywało tę karę ponad 40%, a w niektórych latach nawet blisko 50% skazywanych na nią); (3) na karę długoterminową (tj. na 3 i więcej lat) skazano w latach 1975—1980 co piątego (w 1972 r. jeszcze co siódmego) przestępcę, który karę tę otrzymał; (4) liczby bezwzględne skazań na kary najsurowsze (powyżej 10 do 15 lat oraz 25 lat) wzrastały systematycznie aż do 1976 r. i dopiero w ostatnich czterech latach zaznaczyło się wyraźniej pewne ich zmniejszenie. Wymaga to tym bardziej podkreślenia, że już począwszy od 1975 r. pojawił się spadek ogólnej liczby przypadków orzekania kary bezwzględnego pozbawienia wolności.

Najczęściej stosowanym środkiem karnym (aczkolwiek tracącym stopniowo na popularności) było w całym interesującym nas okresie — jak to wynikało już zresztą i z danych zamieszczonych w tablicy 1 — pozbawienie wolności, z warunkowym zawieszeniem jego wykonania (art. 73 k.k.). Karę pozbawienia wolności można, jak pamiętamy, zawiesić, jeśli — przy spełnieniu szeregu dodatkowych warunków, o których stanowi art. 73 § 2 k.k. — wymierzona ona została na okres do 2 lat (za przestępstwa umyślne) lub do 3 lat (za przestępstwa nieumyślne).

Zgodnie z postanowieniami art. 75 k.k. sąd zawieszając wykonanie kary pozbawienia wolności może m. in. nałożyć jeden lub więcej obowiązków przewidzianych w tym przepisie. Obowiązki te (pomijając pierwszych parę lat po wejściu w życie nowego kodeksu karnego) coraz częściej nakładane były na ukaranych pozbawieniem wolności z zawieszeniem jego wykonania. To dodatkowe obostrzenie kary — wprowadza ono bowiem pewnego rodzaju ograniczenie swobody skazanego, a ponadto

zwiększa prawdopodobieństwo zarządzenia przez sąd wykonania kary (art. 78 § 2 k.k.) — spadło w latach 1973—1974 na 34% skazanych na pozbawienie wolności z zawieszeniem, w 1975 r. na 37% skazanych w 1980 r. na 41% skazanych⁴². Najczęściej sądy zobowiązywały skazanych „do powstrzymywania się od nadużywania alkoholu”, „do wykonania określonych prac lub świadczeń na cele społeczne” oraz „do wykonywania pracy zarobkowej, do nauki lub przygotowania się do zawodu”. Interesujące jest również, że sądy nakładały coraz więcej obowiązków lub, inaczej mówiąc, coraz rzadziej ograniczały się do nałożenia tylko jednego: w 1970 r. na jednego skazanego na karę pozbawienia wolności z zawieszeniem, na którego nałożono obowiązki — przypadało 1,32 tych obowiązków, w 1972 r. — 1,42, w 1975 r. — 1,54; w latach zaś 1978—1980 — 1,76. I pod tym więc względem nastąpiła intensyfikacja oddziaływania w ramach omawianego obecnie środka karnego.

Niezależnie od wymierzonych wyżej obowiązków sąd zawieszający wykonanie kary pozbawienia wolności „może na okres próby oddać skazanego pod dozór wyznaczonej osoby, instytucji lub organizacji społecznej” (art. 76 § 2 k.k.), przy czym uprawnienie to przyjmuje postać obowiązku, gdy skazanym jest młodociany sprawca przestępstwa umyślnego (art. 76 § 3 k.k.). Udział oddanych pod dozór ogółu skazanych na karę pozbawienia wolności z zawieszeniem jej wykonania był w początku lat siedemdziesiątych ustabilizowany (na poziomie 30—31%), od 1974 r. zaczął wzrastać i doszedł w 1978 r. do 40%. W tym ostatnim okresie zarysowała się więc wyraźna tendencja do zwiększenia intensywności oddziaływania w ramach kary pozbawienia wolności z zawieszeniem: częściej ukaranych w ten sposób obciążono specjalnymi obowiązkami, nakładano ich większą liczbę, częściej też oddawano pod dozór. Nie jest to koniec tej listy obostrzeń: wybiegając nieco naprzód uzupełnić ją trzeba o wydłużenie się zawieszanych kar i zapewne także o częstsze orzekanie kary grzywny (obok pozbawienia wolności). Do spraw tych przejdziemy obecnie.

Zawieszenie kary pozbawienia wolności nastąpić może, jeśli wymierzona ona została na okres do 2 lat, za przestępstwo umyślne, zaś na okres do 3 lat za przestępstwo nieumyślne (art. 73 § 1 k.k.). Również w wymiarach tych kar dały się zaobserwować w latach 1972—1980 pewne zmiany przypominające swym charakterem te, jakimi zostały w tym samym czasie objęte wymiary kar bezwzględnego pozbawienia wolności.

⁴² Odsetek ten był jednak ciągle niższy niż w 1971 r., kiedy to obowiązki nałożono na 46% skazanych na pozbawienie wolności z zawieszeniem, a nawet i w 1972 r. (43%). Nie jest jasne, co spowodowało wyraźne obniżenie tego odsetka w następnych dwóch latach, albo może raczej co sprawiło, że tak często nakładane one były w początkach lat siedemdziesiątych.

Można by je krótko ująć w następujących paru punktach: (1) nastąpił bardzo znaczny spadek kar w wymiarach poniżej 1 roku (z 45,7 na 12,3%); (2) najczęściej zawieszana kara pozbawienia wolności wynosiła 1 rok (36,6—44,0%); (3) wzrosły wydatnie zawieszenia kar o wymiarze powyżej 1 roku do 2 lat (z 17,7 do 44,1%); (4) zawieszonych kar o wymiarze przewyższającym 2 lata nie było wiele, ale i tu dało się zauważyć zwiększenie ich liczby (z 70 do 299) oraz wielkości ich udziału wśród ogółu zawieszonych kar pozbawienia wolności (z 0,0 na 0,5%).

Wśród mankamentów naszej statystyki sądowej, wiążących się z nie dość szczegółowym ujęciem niektórych kwestii dotyczących kar orzeczanych przez nasze sądy, zwraca uwagę sprawa jednej z dwóch postaci grzywny (jako kary zasadniczej) przewidzianej w kodeksie karnym z 1969 r. Otóż jak wiadomo, z orzekaniem kary pozbawienia wolności, i to tak bezwzględnej, jak i warunkowo zawieszanej, łączy się możliwość (a w niektórych przypadkach — obowiązek) wymierzania również grzywny, przy czym wysokość jej zamyka się wówczas w granicach 500 do 1 000 000 zł (art. 36 § 2—4 k.k.)⁴³. Niestety w statystyce sądowej nie wyróżnia się (z wyjątkiem — w odniesieniu do pewnych wybranych przestępstw), czy kara ta wymierzona została obok kary pozbawienia wolności orzeczonej bezwzględnie, czy z warunkowym zawieszeniem jej wykonania, co zmusza do łącznego potraktowania obu tych w gruncie rzeczy zupełnie różnych kar. Okazuje się, że na skazanych na te kary uzupełniająca dolegliwość w postaci grzywny spadała nader często i coraz częściej: w 1972 r. nastąpiło to w 61,1% przypadków skazania na pozbawienie wolności bezwzględne bądź z zawieszeniem, 1980 r. — w 68,3% takich przypadków (przy czym w 1977 r. nawet 71,7%). Nie była to jedyna zmiana, znacznie większe dały się zauważyć w wymiarach kary grzywny orzeczonej obok pozbawienia wolności. W ciągu zaledwie 8 lat: 1972—1980, zanikło niemal zupełnie orzekanie tych grzywien w granicach do 1000 zł (liczba ich zmniejszyła się z 13 618 do 82, a ich udział z 15,0 do 0,1%). Gdy w 1972 r. najczęściej (46,5%) orzekano grzywny w wymiarze 1001—2000 zł, to w 1975 r. — w wymiarze 2001—5000 zł (45,8%), w 1978 r. — w wymiarze 5001—10 000 zł (44,8%), zaś w 1980 r. — w wymiarze 10 001—20 000 zł (43,9%). Równocześnie liczba wysokich i najwyższych grzywien (powyżej 20 tys. zł) wzrosła z 544 do 10 489 a więc blisko dwudziestokrotnie (przy mniejszej blisko o jedną czwartą ogólnej liczbie orzeczonych grzywien), zaś udział ich zwiększył się z 0,6% (w 1972 r.) do 14,9% (w 1980 r.). Trudno o przykład bardziej zasadniczych i szybko postępujących zmian.

⁴³ W odniesieniu do przestępstw skarbowych górna granica grzywny nie jest oznaczona (por. art. 10 i 11 u.k.s.).

Jak już o tym była mowa poprzednio, kara ograniczenia wolności jest jednym z tych nowych środków karnych, które po pewnych wahaniach przyjęły się w praktyce: w analizowanym okresie udział skazań na tę karę zwiększył się ponad trzykrotnie, tak że w 1980 r. obejmowały już one 18,0% ogółu skazań. Inaczej mówiąc obecnie co szósty skazany za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego ukarany zostaje ograniczeniem wolności.

Kara ta przybierać może 3 postaci. Jedna z nich polega na obowiązku wykonywania „nieodpłatnej dozorowanej pracy na cele publiczne w wymiarze 20 do 50 godzin w stosunku miesięcznym” (art. 34, § 1 k.k.); karę ograniczenia wolności w tej postaci zastosowano w 1980 r. wobec 41,4% skazanych na tę karę (w 1972 r. wobec 38,1%). Druga może mieć zastosowanie tylko do osoby zatrudnionej w uspołecznionym zakładzie pracy i polega przede wszystkim na potrąceniu 10 do 25% wynagrodzenia za pracę (art. 34 § 2 k.k.); orzeczono ją w 1980 r. wobec 46,4% skazanych na tę karę (w 1972 r. — wobec 58,8%). Trzecia wreszcie — najrzadziej stosowana postać tej kary (w 1980 r. już jednak 12,2% przypadków jej orzeczenia, gdy w 1972 r. tylko 3,1%) — polega na skierowaniu do pracy w uspołecznionym zakładzie pracy osoby nie pozostającej w stosunku zatrudnienia i na potrąceniu 10 do 25% wynagrodzenia (art. 34 § 3 k.k.). Można więc ogólnie powiedzieć, że postać kary ograniczenia wolności przewidziana w art. 34 § 2 k.k. — a więc ta, która najbardziej przypominała istniejącą niegdyś w naszym ustawodawstwie (i spotykaną również obecnie w prawie karnym większości europejskich państw socjalistycznych) ⁴⁴ karę pracy poprawczej albo po prostu karę grzywny rozłożoną na raty, wymierzaną i ściganą tylko w pewien szczególnie sposób — stosowana była coraz rzadziej, ustępując miejsca dwóm pozostałym postaciom omawianej kary (łącznie).

Zgodnie z treścią art. 35 k.k. wymierzając karę ograniczenia wolności sąd może zobowiązać skazanego do określonych zachowań; z uprawnienia tego sądy korzystały raczej rzadko i do tego względnie coraz rzadziej (w 1972 r. nałożono je na 11,8% skazanych na tę karę, zaś w 1980 r. na 8,0% skazanych); Ukaranego zobowiązać można „do naprawienia w całości albo w części szkody wyrządzonej przestępstwem” oraz „do przeproszenia pokrzywdzonego”. Ustawa zezwala na orzekanie ich kumulatywnie, jednak następowało to nie częściej niż w 1% przypadków ich nałożenia; naprawienie szkody było tym zobowiązaniem, które sądy wybierały w $\frac{4}{5}$ (a ostatnio nawet $\frac{9}{10}$) przypadków nałożenia zobowiązań z art. 35 k.k.

⁴⁴ Por. E. Zielińska: *Kary nie związane z pozbawieniem wolności w ustawodawstwie i praktyce sądowej państw socjalistycznych*, Warszawa 1976, zwłaszcza s. 64 i n.

Aczkolwiek karę ograniczenia wolności wymierzać można na okres 3 miesięcy do 2 lat (art. 33 § 1 k.k.), to jednak w minimalnej jej długości 3 miesięcy orzeczono ją w ostatnich latach tylko wobec 1,1—1,3% (w 1972 r. jeszcze wobec 5,2%) skazanych na tę karę. Najczęściej stosowanym jej wymiarem był okres powyżej 6 miesięcy do 1 roku. Orzeczenia, że ma ona trwać ponad 1 rok do 2 lat, nakładane były w 1980 r. na co trzeciego skazanego na tę karę, gdy w 1972 r. zaledwie na co dwudziestego piątego. Znow więc, podobnie jak w odniesieniu do kary bezwzględnej pozbawienia wolności, pozbawienia wolności z zawieszeniem, kary grzywny orzeczonej obok pozbawienia wolności, także przy tej karze można wyraźnie zaobserwować pogłębiającą się tendencję do unikania przez sądy orzekania jej w najniższych przewidzianych prawem wymiarach i coraz częstszego uciekania się do wymiarów wyższych i „najwyższych”.

Ta sama uwaga nasuwa się w odniesieniu do kary grzywny samoistnej (art. 36 § 1 k.k.). Wymierzona być ona może od 500 do 25 000 zł, a więc w znacznie węższych granicach niż grzywna orzekana obok pozbawienia wolności⁴⁵.

Zmiany, które nastąpiły w latach 1972—1980 w wymiarach grzywny samoistnej, przypominają swymi rozmiarami te, które odnotować można było w przypadku grzywny orzekanej obok pozbawienia wolności. Orzekanie grzywnien w wysokości 1000 zł lub niższych — choć jeszcze w 1972 r. obejmowały 13,9% ogółu grzywnien samoistnych — w 1980 r. zanikło niemal zupełnie. Praktycznie więc zlikwidowane zostało orzekanie grzywnien, które nie mogło być zamieniane w razie ich nieuiszczenia na zastępczą karę pozbawienia wolności (art. 37 § 2 k.k.): w 1980 r. kar takich wymierzono tylko 9. Z początkiem lat siedemdziesiątych najczęściej orzekano grzywny w wysokości 1001—2000 zł (46—47%), w połowie tych lat — w wymiarze 2001—5000 zł (50—55%), w latach 1977- - 1978 — w wymiarze 5001—10 000 zł (46—50%), zaś w latach 1979—1980 — w wymiarze 10 001—20 000 zł (53—58%). Niepodobna nie podkreślić też tego, co stało się z grzywnami samoistnymi o najwyższym wymiarze: w 1972 r. w 38 przypadkach (0,4%) nałożono je w wysokości 10 001—20 000 zł oraz w 19 przypadkach (0,2%) w wysokości ponad 20 000 zł; w 1980 r. tych pierwszych było już 12 519 (58,1%), tych drugich zaś 1759 (8,2%). Jeśli nawet do porównywania tych zaczerpniętych z tablicy 2 liczb bezwzględnych zgłosić by można pewne zastrzeżenia wynikające stąd, że ogólna liczba skazań na grzywnę samoistną była w 1980 r. ponad dwukrotnie wyższa niż w 1972 r., to zastrzeżenia takiego nie można by było wysunąć w odniesieniu do zestawiania odsetków. Te

⁴⁵ Por. przypis 43.

ostatnie pokazują w sposób nie budzący wątpliwości, w jak wielkiej proporcji. przypadków wymiary kar grzywny samoistnej znalazły się już po kilku latach obowiązywania nowego kodeksu karnego w pobliżu górnej granicy wymiaru przewidzianej dla tej kary w ustawie.

Przedstawienie danych odnoszących się do kar zasadniczych zakończymy dwiema dalszymi informacjami. Otóż orzeczoną samoistnie karą dodatkową (art. 55 k.k.) był w około 90% przypadek rzeczy, zaś w pozostałych 10% zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych." Zastosowane środki wychowawcze lub poprawcze (art. 9 § 3 k.k.) polegały w kilkunastu procentach przypadków na swoistym pozbawieniu wolności, a mianowicie na umieszczeniu w zakładzie poprawczym; w pozostałych — największą grupę, obejmującą około połowy poddanych tym środkom, tworzyło oddanie pod dozór kuratora.

W tablicy 2 zamieszczono również nieco informacji dotyczących rozmaitych innych środków, które zastosowane być mogą w następstwie popełnienia czynu zabronionego. Zajęcie się nimi w tym właśnie miejscu wydaje się o tyle usprawiedliwione, że przynoszą one dalsze dolegliwości dla sprawcy, czasem bardziej nawet dotkliwe niż sama kara zasadnicza.

W statystyce prawomocnych skazań znaleźć można dane o dwóch spośród przewidzianych w kodeksie karnym z 1969 r. środkach zabezpieczających. Jednym z nich jest umieszczenie sprawcy czynu zabronionego „w szpitalu psychiatrycznym albo innym odpowiednim zakładzie” (art. 99 i 100 k.k.) które następuje obligatoryjnie (jeśli czyn popełniony został w stanie niepoczytalności — art. 25 § 1 k.k.), a fakultatywnie (jeśli czyn popełniony był w stanie poczytalności ograniczonej — art. 25 § 2 k.k.), wówczas, gdy spełniona jest zasadnicza przesłanka takiego umieszczenia w postaci stwierdzenia, że pozostawianie sprawcy na wolności „grozi poważnym niebezpieczeństwem dla porządku prawnego”. Środek ten jest o tyle daleko idący, że czasu jego trwania w ogóle się nie określa (art. 101 k.k.), a przepis ustawy stanowi tylko, że sąd orzeka o zwolnieniu sprawcy, „jeżeli jego dalsze pozostawianie w zakładzie nie jest konieczne”. Drugim ze wspomnianych środków zabezpieczających jest umieszczenie w zakładzie leczenia odwykowego (art. 102); może ono zostać orzeczone, „jeżeli nastąpiło skazanie za przestępstwo popełnione w związku z nałogowym używaniem alkoholu lub innego środka odurzającego”. Długości pobytu w takim zakładzie nie określa się z góry, mieścić się on jednak musi w granicach od 6 miesięcy do 2 lat. Umieszczanie w zakładach każdej z tych kategorii sprawców tytułem środka zabezpieczającego nie następowało często, jak to widać z liczb podanych w tablicy 2, choć stopniowo stawało się coraz częstsze. W odniesieniu do orzekania umieszczenia w zakładzie leczenia odwykowego, biorąc

pod uwagę rozpowszechnienie alkoholizmu w naszym kraju, a w szczególności nasilenie alkoholizmu wśród skazanych⁴⁶, zdaje się nie ulegać wątpliwości, że sądy odwoływały się do tego środka niezmiernie rzadko, co pozostawało prawdopodobnie w związku z niedostateczną liczbą miejsc w tych zakładach.

Kodeks karny z 1969 r. przewiduje pewne specjalne środki karne, które mogą bądź muszą być stosowane wobec recydywistów określonych w art. 60 k.k.; są nimi nadzór ochronny oraz ośrodek przystosowania społecznego (art. 62 k.k.). Ponieważ polityką karną wobec recydywistów zajmiemy się bliżej i w sposób bardziej systematyczny w jednej z dalszych części tej pracy, w tym miejscu chodzić będzie wyłącznie o pokazanie, jak często uciekały się sądy orzekające do decydowania już w wyroku skazującym o zastosowaniu tych specjalnych środków karnych. Już po paru pierwszych latach obowiązywania nowego kodeksu karnego liczba, a zwłaszcza udział orzeczeń o oddaniu pod nadzór ochronny uległy wyraźnej stabilizacji. Orzeczeń takich zapada ok. 9—11 tys. rocznie i obejmują one w przybliżeniu dwóch na każdym trzech skazanych w warunkach art. 80 k.k. Liczba orzeczeń o umieszczeniu w ośrodku przystosowania społecznego była znacznie mniejsza (zamykała się w granicach 400—550 rocznie), ale też i odnosić ją trzeba nie do wszystkich recydywistów, ale tylko do skazanych w warunkach § 2 art. 60 k.k.; wobec więcej niż co do trzeciego takiego recydywisty umieszczenie we wspomnianym ośrodku orzekane jest już przez sąd wyrokujący w sprawie. Najwyższy odsetek tego rodzaju orzeczeń można było zanotować w 1975 r., kiedy to sięgał on aż 39,2% recydywistów z art. 80 § 2; w późniejszych latach stawał się on coraz mniejszy (w latach 1978 i 1977 — 37,2% w 1978 r. — 34,2%, w 1979 r. — 33,8%, zaś w 1980 r. M 27,5%), ciągle jeszcze był przecież bardzo wysoki, gdy weźmie się pod uwagę przesłanki jego stosowania przewidziane w art. 62 § 2 k.k.

Swoistym środkiem karnym, mającym cechy kary pieniężnej, a w pewnym zakresie również charakter odszkodowawczy, jest nawiązka. Można ją orzec na rzecz pokrzywdzonego albo na Polski Czerwony Krzyż (lub inny cel społeczny) w przypadku skazania za przestępstwo o charakterze chuligańskim (art. 59 § 3 k.k.) lub za zniesławienie (art. 178 § 3 k.k.) w wysokości od 500 do 5000 zł. Można ją orzec również w razie skazania za kradzież leśną i wówczas wysokość jej wynosi podwójną wartość wyrąbanego lub powalonego drzewa; w tym przypadku orzeka się ją na rzecz pokrzywdzonego (art. 213 § 2 k.k.). Rozpatrywanie kwestii

⁴⁸ Spośród wielkiej liczby prac poświęconych temu zagadnieniu por. w szczególności: S. Szelhaus: *Znaczenie nadużywania alkoholu i alkoholizmu w genezie przestępczości*, w: *Zagadnienia nieprzystosowania społecznego i przestępczości w Polsce*, praca zbiorowa pod red. J. Jasińskiego, Wrocław 1978, s. 243 i n.

nawiązek w oderwaniu od rodzajów przestępstw, za które mogą być orzeczone, byłoby oczywiście zabiegiem nie prowadzącym daleko, stąd też w tablicy 2 wyróżniono skazania z art. 178 i 213 k.k. oraz za występki o charakterze chuligańskim i podano w odniesieniu do jak wielu spośród nich sądy sięgnęły również i po ten swoisty środek kamy.

W odniesieniu do skazań za zniesławienie można powiedzieć, że w możliwości orzeczenia nawiązki sądy korzystały w przybliżeniu raz na dziesięć skazań, chociaż wydatne zmniejszenie się liczby skazań za to przestępstwo (w ostatnich latach do poniżej 30 rocznie) sprawia, że także liczba orzekanych nawiązek stały się zapewne przedmiotem przypadkowych fluktuacji. W odniesieniu do skazań za kradzież leśną (art. 213 k.k.) wydaje się, że można mówić o pewnych wyraźnych tendencjach w orzekaniu nawiązek. Zrazu były one stosowane nader często (w 70—80% przypadków), w krótkim jednak czasie po zmianie zakresu czynów zabronionych kwalifikowanych z przepisu art. 213 k.k. (spowodowanej wejściem w życie kodeksu wykroczeń), wyrażającej się w dekryminalizacji⁴⁷ najdrobniejszych spośród tych kradzieży, orzekanie nawiązki stało się dwukrotnie (już w 1947 r. w porównaniu z 1973 r.), a później nawet trzykrotnie rzadsze. Po osiągnięciu w 1975 r. najniższego punktu (tylko w 27,1% skazań za kradzież leśną sądy orzekały nawiązkę) częstość stosowania tego środka poczęła wzrastać, aby już po trzech latach (w 1978 r.) dojść do 43,3%, a w 1980 r. nawet do 79,2%⁴⁸.

Szczególne znaczenie mają tu jednak skazania za występki o charakterze chuligańskim, ogromna większość nawiązek (w latach 1972—1980 od 72 do 92%) orzekana była bowiem właśnie za te przestępstwa. W latach 1972—1976 nawiązki orzekane były wobec sprawców tych występków względnie równie często (w 49—53% przypadków skazywania za nie), dopiero w ostatnich latach zarysowało się pewne zmniejszenie się częstości ich orzekania (46—47%). Jest rzeczą interesującą, że na tle dosyć stabilnej liczby skazań za przestępstwa ściągane z oskarżenia publicz-

⁴⁷ Termin „dekryminalizacja” rozumie się tutaj dosłownie, oznacza on uchylenie karalności jakiegoś zachowania jako przestępstwa. Jest on więc węższy Qd terminu „depenalizacją” używanego na oznaczenie uchylenia wszelkiej karalności określonego zachowania, a więc karalności zarówno jako przestępstwa, jak i jako wykroczenia.

⁴⁸ Sprawa orzekania nawiązek przy skazaniach za kradzieże leśne zdaje się być o tyle niejasna, że przepis art. 213 k.k. nakazuje ich orzekanie, od której można, ewentualnie odstąpić — na zasadach ogólnych — w przypadkach usiłowania, podżegania i pomocnictwa. Nie tłumaczy to jednak tak dużego odsetka skazań z tego przepisu bez orzeczenia nawiązki. Warto tu nawiasowo dodać, że od szeregu lat ponad 90% skazań ze wspomnianego przepisu następuje za przestępstwa kwalifikowane z art. 213 w związku z art. 199 § 2 k.k., a więc traktowanych jest jako „przypadki mniejszej wagi”.

nego, co obserwujemy w latach 1972—1980⁴⁹, liczba skazań za występki o charakterze chuligańskim zmniejszała się systematycznie i bardzo wydatnie (z 18 018 w 1972 r. do 6713 w 1980 r., a więc do ok. 1/3). Podobne zmniejszenie, choć nie tak wielkie, objęło zresztą ogólną liczbę skazań za czyny nie wykazujące znamion niezbędnych do uznania ich za chuligańskie, a kwalifikowanych z tych samych przepisów kodeksu karnego⁵⁰. Jeśliby potraktować wszystkie te występki łącznie i powiedzieć, że w przybliżeniu tworzą one, pułę przestępstw publiczno-skargowych, wśród których sądy wyróżniają popełnione w sposób chuligański, te ostatnie czyny stanowiły w kolejnych latach 1972—1979: 39,2; 45,0; 50,1; 44,3; 37,5; 42,1; 37,8; 33,9; 32,0%). Jak więc widać, w każdym razie począwszy od 1974 r. sądy zdają się coraz to ostrożniej dopatrywać się we wchodzących tu w rachubę czynach znamion chuligaństwa. Jest to warte o tyle podkreślenia, że uznanie występkę za chuligański opiera się także na elementach na wskroś cennych (art. 120 § 14 k.k.), a konsekwencje płynące dla sprawcy w zakresie zaostrzenia jego odpowiedzialności z faktu, że przypisany mu występki potraktowany został jako chuligański, są ogromne (por. m. in. art. 59, 80 § 2 k.k.). Bardziej więc oględne, jak się zdaje, odwoływanie się przez sądy do oceniania czynów jako chuligańskie uznane być może za stanowiące jeden z niewielu przejawów także łagodzenia polityki karnej, przejawiające się w interesującym nas okresie.

Parę słów trzeba wreszcie poświęcić karom dodatkowym. W proporcji do ogólnej liczby skazań w poszczególnych latach orzekano ich niemal tyle samo (9—10%). Inaczej sytuacja wyglądała tylko w latach 1970—1971, kiedy to na skutek pozostawiania w mocy przepisu art. 26 ustawy z dnia 10X11 1959 r. o zwalczaniu alkoholizmu (Dz. U., nr 69, poz. 434) orzekanie zakazu prowadzenia pojazdów mechanicznych przewidziane w art. 43 § 2 k.k. (a więc obligatoryjne, pozostające w związku ze znajdowaniem się w stanie nietrzeźwości sprawcy przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym, prowadzącego pojazd mechaniczny) stosowane było pięćdo-sześciokrotnie częściej niż w latach 1972—1980. W tym ostatnim okresie najczęściej orzekałą karą dodatkową było „pozostawienie praw publicznych”, a dalej w kolejności: „zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych” oraz „podanie wyroku do publicznej wiadomości w szczególny sposób”. Jedyną

⁴⁹ Pomiinaiac oczywiście lata amnestvne (1974 i 1977).

⁵⁰ Chodzi tu o następujące przepisy kodeksu karnego: 155 § 1; 156 § 1; 156 § 2; 157 § 1 w zw. z 156 § 1; 157 § 2 w zw. z 155 § 1; 158 § 1; 158 § 2, 159; 166; 171 § 1; 181; 182; 212 § 1 (mienie spoi.); 212 § 2 (mienie społ.); 212 § 1 (mienie indyw.); 212 § 2 (mienie indyw.); 233; 234 § 1; 235; 236; 237. Wyróżniane one są w statystyce prawomocnych skazań w ten sposób, że w odniesieniu do każdego z nich podaje się osobno liczbę występów chuligańskich i „innych”.

karą dodatkową, o której można byłoby powiedzieć, że orzekano ją systematycznie coraz częściej, był „zakaz zajmowania określonych stanowisk, wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia określonej działalności”. Najrzadziej była orzekana kara „pozbawienia praw rodzicielskich lub opiekuńczych”.

V. WYMIAR KAR ORZECZONYCH ZA PRZESTĘPSTWA ŚCIGANE Z OSKARŻENIA PRYWATNEGO

Podobnie jak w tablicy 2 zgromadzone zostały informacje liczbowe dotyczące struktury i wymiarów kar orzeczonych za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego, tak w tablicy 3 zebrano dane odnoszące się do kar za występki prywatno skargowe.

O strukturze tych kar mowa już była wyżej (w związku z omawianiem tablicy 1), nie będziemy więc obecnie do tych spraw wracać, lecz zajmiemy się wymiarem poszczególnych rodzajów kar i zmianami, jakie w nich nastąpiły.

Skazania na bezwzględne pozbawienie wolności, które w odniesieniu do przestępstw prywatnoskargowych nigdy w ciągu lat siedemdziesiątych nie były liczne, zmniejszyły się w ostatnich latach tak znacznie, trudno właściwie rozpatrywać kwestię ewentualnych zmian w ich wymiarach.

Inaczej jest natomiast w przypadku skazań na karę pozbawienia wolności z zawieszeniem jej wykonania, gdzie odnotować można parę znamiennych faktów. Najniższe wymiary tej kary, tj. skazanie na okres poniżej 6 miesięcy, przestały praktycznie odgrywać rolę (w 1972 r. stanowiły one jeszcze 43,3%, w 1980 r. już tylko 14,8%); najczęściej orzekanym wymiarem było w latach 1972—1974 sześć miesięcy (31—33%); w następnych latach już powyżej 6 miesięcy do poniżej 1 roku (29—41%); kary powyżej 1 roku jeszcze w 1972 r. otrzymywał co dwudziesty ukarany pozbawieniem wolności z zawieszeniem, gdy w 1980 r. już blisko co trzeci. Aczkolwiek więc poważne zaostrenie wymiarów tej kary nie budzi wątpliwości, ocena tego faktu nie jest łatwa, pamiętać bowiem trzeba, że równocześnie (w latach 1972—1980) ogólna liczba skazań za przestępstwa prywatnoskargowe zmniejszyła się 2,5 krotnie, a skazań na pozbawienie wolności z zawieszeniem nawet ponad 10-krotnie. Trudno jest więc powiedzieć, na ile czy też jaką część stwierdzonego wyżej zaostrenia wymiarów kary pozbawienia wolności z zawieszeniem przypisać należy zmianie ocen sądów (w kierunku większej ich surowości), a ile czy też jaką część zmianie w strukturze czynów (rozpatrywanych ze względów na ich wagę), za które obecnie orzeka się te kary w po-

równaniu z tymi, za które orzekano ją w początku lat siedemdziesiątych. Za tym, że mamy tu jednak do czynienia z pojawieniem się tendencji do intensyfikacji oddziaływania, zdają się dodatkowo przemawiać trzy okoliczności: zwiększenie się udziału przypadków oddawania pod dozór przy skazaniach na pozbawienie wolności z zawieszeniem; zwiększenie się proporcji tych, którym orzeczono grzywnę obok pozbawienia wolności wśród ogółu skazanych na pozbawienie wolności (choć w ostatnich paru latach odsetek ich uległ pewnemu zmniejszeniu); i wreszcie ogromne, zasadnicze zmiany w wymiarach kar tej grzywny, idące jednoznacznie w kierunku ich podwyższenia (w 1972 r. w ogóle nie orzeczono grzywny w wysokości powyżej 5 tys. zł, w 1980 r. w wymiarze tym mieściło się 82,5% wszystkich takich grzywien).

Jak była już o tym mowa poprzednio, ograniczenie wolności było jednym z tych rodzajów reakcji kamach na przestępstwo prywatnoskarżowe, które w Ostatnich latach wyraźnie zyskały na popularności. W wybieraniu przez sądy postaci tej kary nie nastąpiły żadne zmiany świadczące o zarysowywaniu się jakiejś tendencji: najczęściej orzekano tę karę w postaci nałożenia obowiązku wykonywania nieodpłatnej dozorowanej pracy na cele publiczne — art. 34 § 1 k.k. (40—60%) i niewiele tylko rzadziej — w postaci potrącenia z wynagrodzenia za pracę — art. 34 § 2 k.k. (39—49%). Orzekanie trzeciej postaci tej kary (skierowanie do pracy — art. 34 § 3 k.k.) miało miejsce bardzo rzadko (0,7—2,2%).

Grzywna samoistna, aczkolwiek orzekana coraz rzadziej, stanowiła ciągle najczęściej stosowany środek karny wobec skazanych sprawców przestępstw prywatnoskarżowych. Orzekana była w coraz to wyższych wymiarach podobnie zresztą jak było to z grzywną obok pozbawienia wolności i z grzywnami orzukanymi za przestępstwa ścigane z Oskarżenia publicznego. Obraz jest wszędzie podobny: znikanie przypadków orzekania grzywny w najniższych wymiarach, przesuwanie się w kierunku coraz to wyższych wymiarów grzywny orzekanej najczęściej, zwiększanie się udziału grzywien wysokich i najwyższych.

Podsumowując krótko wnioski płynące z danych dotyczących skazań za przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego, zebranych w tablicach 1 i 3, powiemy, iż struktura środków karnych stosowanych wobec sprawców tych przestępstw uległa pewnej charakterystycznej zmianie. Z jednej strony dała się zauważyć tendencja do swoistego łagodzenia odpowiedzialności wyrażająca się w wydatnym rozszerzeniu zasięgu stosowania przez sądy warunkowego postępowania oraz ograniczenia odwoływania się do kary bezwzględnego pozbawienia wolności (co ma zresztą znaczenie bardziej symboliczne, jako że karę tę orzekano i tak nader rzadko). Z drugiej strony dała się wyraźnie zaobserwować tendencja do surowszego traktowania sprawców przestępstw ściganych z oskarżenia pry-

walnego. Wyrażała się ona przede wszystkim w podwyższaniu wymiarów kar grzywny (orzekanej obok pozbawienia wolności, jak i samoistnie) oraz wymiarów kar pozbawienia wolności z zawieszeniem, częstości orzekania grzywny obok pozbawienia wolności, powiększania się udziału skazań na karę ograniczenia wolności przy równoczesnym zmniejszaniu się udziału skazań na grzywnę samoistną i pozbawienia wolności z zawieszeniem. To ostatnie stwierdzenie wymaga dodatkowego wyjaśnienia. Pozbawienie wolności z zawieszeniem należy w tym szczególnym przypadku traktować jako karę łagodniejszą niż ograniczenie wolności, gdyż z początkiem lat siedemdziesiątych, gdy orzekana była często, co najmniej w 2/3 przypadków nie łączyło się z nią ani oddanie pod dozór, ani nałożenie grzywny. Płynąca z niej bezpośrednio dolegliwość sprowadzała się do groźby ewentualnego zarządzenia przez sąd wykonania orzeczonej (w niewysokim zresztą z reguły wymiarze) kary, jeśli sprawca popełniłby w okresie próby nowe przestępstwo. Tendencja do zaostrzania odpowiedzialności zdaje się więc dominować nad tendencją do jej łagodzenia, aczkolwiek pamiętać trzeba, że ogromny (ponad 2,5-krotny) spadek liczby skazań za omawiane przestępstwa, który wystąpił w latach siedemdziesiątych, nakazuje szczególną ostrożność w wypowiedzaniu bardziej zdecydowanych stwierdzeń co do zmian w polityce karnej wobec sprawców tych przestępstw.

VI. PRZEMIANY POLITYKI KARNEJ W LATACH 1970—1980

Powrócimy obecnie ponownie do skazań za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego i spróbujemy sformułować ogólniejsze konkluzje, do jakich prowadzą dane o strukturze i wymiarach środków karnych, zebrane w tablicach 1 i 2, konkluzje dotyczące zarysowanych już bądź zarysowujących się kierunków kształtowania się polityki karnej rozwijanej na tle przepisów nowej kodyfikacji. Jako punkt wyjścia przyjmiemy — ze względów, o których mowa była na wstępie tej pracy — 1972 r., pokazując jednak także, ale już tylko dla celów informacyjnych, dane z lat 1970 i 1971. Aby wnioski nasze uzyskały odpowiednie tło, trzeba będzie odwołać się również do niektórych innych informacji, a mianowicie do charakteryzujących przestępczość ujawnioną oraz jeden z nie omawianych dotąd aspektów postępowania z ujawnionymi przestępcami. Dla przedstawienia możliwie zwięźle dokumentacji naszych konkluzji (tablica 4) posłużymy się czterema grupami mierników służących naświetleniu najważniejszych, naszym zdaniem, aspektów działania funkcjonującego u nas systemu karnego (z wyłączeniem jednak fazy wykonania orzeczeń

sądowych), oczywiście najważniejszych spośród tych, które dadzą się uchwycić za pośrednictwem publikowanych danych statystycznych.

Pierwsza grupa mierników odnosi się do rozmiarów ujawnionej przestępczości. Stosowane środki karne są bowiem reakcją na tę właśnie przestępczość, pragnąc więc uchwycić ich ewolucję dobrze zdać sobie sprawę także z ewolucji zjawiska, któremu mają one przynajmniej w swym założeniu przeciwdziałać. Jak wiadomo, pomiaru przestępczości ujawnionej dokonywać można na kilka sposobów, przy czym pomiary takie opierane bywają bądź na danych o przestępstwach (a więc na informacjach zaczerpniętych ze statystyki milicyjno-prokuratorskiej), bądź na danych o sprawcach przestępstw (w tym wypadku za podstawę służą z reguły dane statystyki sądowej). Wykorzystaliśmy obie te możliwości, a ponadto wprowadzony został jeszcze dodatkowy, istotny element oceny w postaci wyróżnienia poważnej przestępczości. W odniesieniu do danych o przestępstwach stwierdzonych krąg czynów objętych tą nazwą zakreślony został arbitralnie, przy czym wybór ich nie był niestety swobodny, ale ograniczony zakresem danych publikowanych w „Rocznikach Statystycznych” z lat 1971—1980⁵¹. W odniesieniu do skazań można było przyjąć prostsze rozwiązanie, a mianowicie posłużyć się liczbą skazań za czyny uznane za najpoważniejsze przez ustawodawcę, tj. za zbrodnie. Wszystkie te informacje przedstawiono w postaci współczynników na 100 tys. ludności ogółem (dane o przestępstwach stwierdzonych) lub na 100 tys. ludności dorosłej (dane o skazaniach) aby uwolnić je od wpływu czynnika demograficznego w najprostszej jego postaci, tj. ewentualnych zmian w liczbie przestępstw czy liczbie skazań stanowiących proste następstwo wzrostu liczby ludności naszego kraju.

otrzymany w rezultacie obraz dynamiki ujawnionej przestępczości rysuje się nader jasno, przy czym pomimo posługiwania się różnymi miernikami uzyskane wyniki są zbieżne. Prowadzą one do wniosku, że w latach 1972—1980 przestępczość ujawniona uległa globalnie pewnemu zmniejszeniu (o ok. 17%). Jeśli chodzi o przestępczość poważną, to spadek taki albo nie wystąpił wcale, albo miał co najwyżej bardzo ograniczony zasięg. Podobny obraz w (swych najogólniejszych zarysach ukazują dane statystyki prawomocnych skazań: spadek ogólnej liczby uznanych winnymi w przeliczeniu na 100 tys. dorosłych (w 1980 r. w stosunku do liczby z 1972 r.) wyniósł 19,6%, a ogólnej liczby skazań (w takim samym prze-

⁵¹ Za „poważne” uznano wśród przestępstw stwierdzonych czyny następujących kategorii: zabójstwa (art. 148 k.k.), ciężkie uszkodzenie ciała (art. 155 k.k.), uszkodzenie ciała kwalifikowane z art. 156 k.k., udział w bójce lub pobiciu (art. 158, 159 k.k.), zgwałcenie (art. 168 k.k.), kradzież z włamaniem (z art. 208 k.k.) mienia społecznego i indywidualnego, kradzież rozbójnicza i rozbój (art. 209, 210 k.k.) mienia społecznego i indywidualnego, wymuszenie (art. 211 k.k.).

liczeniu) 19,3%, skazań zaś za zbrodnie tylko 5,3%, tyle więc w przybliżeniu co zmniejszenie się „współczynnika” stwierdzonych przestępstw poważnych (6,3%).

Zestawienie zmian wartości tych mierników prowadzi do dwóch konkluzji. Po pierwsze liczba ujawnionych przestępstw o znacznym lub znacniejszym ciężarze gatunkowym, jak i liczba pociąganych do odpowiedzialności sprawców zbrodni była w ciągu lat siedemdziesiątych ustabilizowana, aczkolwiek podlegała pewnym wahaniom. Ogólne nasilenie przestępczości ujawnionej — mierzone na trzy różne sposoby („współczynnikami” przestępstw stwierdzonych, osób uznanych winnymi, skazań) — potwierdziło trafność dwóch znanych obserwacji: pierwszej, zgodnie z którą w miarę przesuwania się spraw o popełnione przestępstwa poprzez poszczególne ogniwa aparatu wymiaru sprawiedliwości (milicja, prokuratura, sąd) rozmiary tak czy inaczej mierzonej przestępczości ujawnionej kurczą się; oraz drugiej, wskazującej, że na fluktuacje takie znacznie mniej podatne są sprawy o przestępstwa o większej wadze niż bardziej błahe. Dane zebrane w pierwszej części tablicy 4 wskazują więc na to, że wbrew głośzonym czasem u nas poglądom informacje zawarte w statystykach przestępczości przemawiają za tym, że ogólne rozmiary przestępczości ujawnionej (zwłaszcza o charakterze poważnym) były u nas raczej ustabilizowane, niż że uległy wyraźnemu zmniejszeniu. Nie znaczy to oczywiście, żeby w pewnych dziedzinach (np. przestępczości gospodarczej) nie mogły się rysować rozmaite nowe zjawiska, nie znajdowały one jednak, jak wiadać, bezpośredniego odbicia w omawianych tu zbiorach informacji statystycznych.

Po drugie, sformułowana wyżej teza o ustabilizowanych rozmiarach przestępczości (przede wszystkim przestępczości najpoważniejszej) ma zasadnicze znaczenie dla dalszych wywodów. Przemawia ona bowiem na rzecz poglądu, zgodnie z którym zmianami w zasięgu i charakterze przestępczości ujawnionej nie można tłumaczyć zaobserwowanych zmian w strukturze i intensywności środków karnych. Przyczyn ich wystąpienia szukać trzeba raczej w zmianach ocen prawnych, ewolucji poglądów na to, jaka reakcja karna stanowi „właściwą” odpowiedź na określone rodzaje naruszeń prawa, jaka kara jest „odpowiednia” ze względu na ładunek społecznego niebezpieczeństwa tkwiący w przypisywanym czynie, w pogłębianiu się wiary w skuteczność ogólnoprewencyjnego oddziaływania surowych kar.

Zanim przejdziemy do podsumowania wspomnianych zmian (omówienie ich bowiem dokonane zostało, i to dość wyczerpujące, przy okazji przedstawiania materiału liczbowego zgromadzonego w tablicach 1—3), zwrócić byśmy chcieli uwagę na pewien ogólny aspekt postępowania z ujawnionymi przestępcami. Wiąże się on ze stosowaniem tymcza -

sowego aresztowania jako środka zapobiegającego uchylaniu się od sądu. Roczna liczba tymczasowo aresztowanych była znaczna (w 1970 roku — 31 727; w 1972 roku — 42 192; w 1975 roku — 48 824; w 1980 roku — 40 541), a do tego po szybkim zwiększeniu się w początku lat siedemdziesiątych ustabilizowała się na poziomie około 30% ogółu skazanych⁵². Blisko więc co trzeci skazany miał za sobą w chwili wydawania w jego sprawie wyroku doświadczenie płynące z pozbawienia go wolności. Jak można było tego oczekiwać, szczególnie często stawało się ono udziałem osób karanych następnie przez sąd bezwzględny pozbawieniem wolności (ostatnio już 2/3 skazanych na tę karę miało to doświadczenie, gdy jeszcze w 1972 r. mniej, bo nieco ponad połowa). Zaniepokojenie musi budzić fakt, iż w latach 1972—1980 znacznie powiększył się udział tymczasowo aresztowanych wśród osób skazanych następnie na kary nie połączone z pozbawieniem wolności (wzrósł on z 5,7 do ok. 9%)⁵³. Obecnie co jedenasty skazany na karę inną niż bezwzględne pozbawienie wolności w rzeczywistości odbył ją całą (lub w części) w postaci pozbawienia wolności będąc tymczasowo aresztowanym. Ten niepokojący aspekt rozszerzającego się, jak widać, stylu postępowania przygotowawczego, w którym główny nacisk kładziony jest na „pracę z podejrzanym” (o ileż łatwiejszą, gdy przebywa on w areszcie), mniejszy zaś na korzystanie z dorobku techniki kryminalistycznej, bywa na ogół pomijany w rozważaniach nad polityką kamą, ze szkodą dla zrozumienia niektórych współdeterminujących ją czynników.

Zebrane w części trzeciej tablicy 4 dane odnoszące się do struktury orzeczonych środków karnych służą przede wszystkim

⁵² Podane w tekście liczby dotyczą ogółu tymczasowo aresztowanych wśród podsądnych, a więc również takich, wobec których postępowanie umorzono (warunkowo lub bezwarunkowo) lub których uniewinniono; w liczbie tej nie ma tymczasowo aresztowanych, wobec których postępowanie umorzył (warunkowo lub bezwarunkowo) prokurator, inaczej mówiąc, których sprawy nie doszły w ogóle do sądu. Wśród skazanych (odpowiednio do podanych w tekście) tymczasowo aresztowanych było: w 1970 r. — 31 363; w 1972 r. — 41 756; w 1975 r. — 48 119; w 1980 r. — 40 006. Warto zauważyć, że świadomość nazbyt szerokiego szafowania tymczasowym aresztowaniem dotarła wreszcie w 1980 r. do organów prokuratury. Świadczy o tym wypowiedź J. Bednarzaka (*Tymczasowe aresztowanie*, „Problemy Praworządności”, 1981, nr 7, s. 11), które pisze: „Gwałtowny spadek aresztów w postępowaniu przygotowawczym z 47 346 w roku 1979 do 39 616 w roku 1980 (we wskaźnikach z 18,7% do 15,5% w stosunku do ilości osób podejrzanych) potwierdza wniosek, że rzeczywiście w części spraw, w których poprzednio stosowano tymczasowe aresztowanie, było ono zbędne”. Przytoczone przez tego autora liczby zaczerpnięte są ze statystyki milicyjno-prokuratorowskiej, które nie pokrywają się z wykorzystywanymi w tej rozprawie danymi, statystyki sądowej.

⁵³ Nie chodzi tu bynajmniej o małe liczby. W 1972 r. 6029 osób, które były tymczasowo aresztowane, skazano na kary nie połączone z bezwzględny pozbawieniem wolności. w 1975 r. 8816 osób. zaś w 1980 r. 9414 osobv.

przypomnieniu przemian, jakie można w niej było odnotować. Wyrażały się one m. in. w pewnym ograniczeniu skazywania na karę bezwzględnego pozbawienia wolności, oraz — znacznie głębiej zarysowanym — zmniejszeniu udziału skazań na karę pozbawienia wolności z zawieszeniem jego wykonania. Tę pierwszą zmianę traktować można jako przejaw — tak bardzo potrzebnego naszemu wymiarowi sprawiedliwości — odchodzenia od kar połączonych z pozbawieniem wolności i częstszego stosowania kar tego elementu nie posiadających⁵⁴ i to w praktyce orzeczniczej, a nie tylko w deklaracjach słownych. O jednoznaczne ustosunkowanie się do tej drugiej zmiany jest trudniej. Pamiętać bowiem trzeba, że w latach 1972-1980 wraz ze spadkiem udziału skazań na pozbawienie wolności z zawieszeniem wzrósł udział przypadków oddawania pod dozór, nakładania obowiązków (począwszy od 1975 r.), zwiększania liczby nakładanych obowiązków, wreszcie wzrósł wyraźnie udział przypadków orzekania grzywny obok pozbawienia wolności (i to w coraz to wyższych wymiarach). Zwłaszcza w związku z tym ostatnim obostrzeniem odpowiedzialności nasuwa się pytanie: jakiego to rodzaju kary pozbawienia wolności z zawieszeniem sądy stosują obecnie rzadziej niż dawniej? Jeśli zrezygnowały praktycznie z orzekania tej kary w jej „czystej” postaci, tj. ograniczonej do samej groźby jej odwieszenia w przypadku popełnienia nowego przestępstwa w okresie próby (bez dodatkowych jej „wzmocnień” dozorem, poleceniami czy też „uzupełnieniem” jej dolegliwością materialną w postaci grzywny), mielibyśmy do czynienia z faktycznym zaostrzeniem odpowiedzialności karnej. Jeśli tak nie było — zmniejszenie udziału skazań na karę pozbawienia wolności z zawieszeniem wśród ogółu skazań byłoby przejawem złagodzenia tejże odpowiedzialności. Sprawę tę musimy pozostawić nierozstrzygniętą wobec braku niezbędnych informacji liczbowych.

Na tle tych wątpliwości z uznaniem skwitować trzeba powiększenie się, i to bardzo wydatne, udziału (i liczby) skazań na karę ograniczenia⁵⁴

⁵⁴ Nie trzeba wszakże zapominać, że część tej zmiany jest tylko pozorna. W 1980 r. ukarano bezwzględnym pozbawieniem wolności o 19 tys. mniej skazanych niż w 1972 r.; w tymże jednak 1980 r. wśród skazanych na kary nie połączone z bezwzględnym pozbawieniem wolności znalazło się o 3,4 tys. więcej osób, które były tymczasowo aresztowane, a więc przeszły przez zakład karny w następstwie popełnionego przestępstwa. Pamiętać również trzeba, że zaostrzenie grzywien (samoistnych i orzekanych obok pozbawienia wolności) zwiększa prawdopodobieństwo realizacji tych grzywien w postaci kar zastępczych, a więc pozbawienia wolności. Nie chodzi nam tu oczywiście o grzywny orzekane obok bezwzględnego pozbawienia wolności, zamiana ich bowiem na karę zastępczą prowadzi do dłuższego przebywania w zakładzie karnym skazanych już wolności pozbawionych. W sytuacji zamiany na kary zastępcze grzywien samoistnych i wymierzonych obok pozbawienia wolności orzeczonego z zawieszeniem ich wykonania prowadzi do pozbawienia wolności osób odbywających karę na swobodzie.

wolności oraz grzywny samoistnej. Ciągłe natomiast oczekują „odkrycia” przez praktykę zawarte w kodeksie karnym możliwości orzekania kary dodatkowej jako zasadniczej (art. 55 k.k.) oraz orzekania środków wychowawczych lub poprawczych wobec 17-letnich młodocianych sprawców występów (art. 9 § 3 k.k.).

Kwestia struktury środków karnych nasuwa pewne ogólniejsze uwagi, które warto może w tym miejscu sformułować. Jej statystyczne ujęcie jest niezadowolające przede wszystkim dlatego, że traktuje każdy środek karny (tak jak jest nazwany w kodeksie karnym) z osobna, a ponadto że w niedostatecznym stopniu uwzględnia rodzaj dolegliwości płynących z jego orzeczenia. Jeśli miałyby się tworzyć kryminologiczną klasyfikację środków karnych, za punkt wyjścia dla niej przyjąć by należało rodzaj dolegliwości wyrządzanej skazanemu i nie oglądać się zbytnio, w ramach jakiej kary zasadniczej przewidzianej w kodeksie karnym to następuje. Dolegliwości te można byłoby poklasyfikować następująco: (1) pozbawienie życia, (2) odebranie wolności, (3) odebranie całości lub części mienia, (4) inne ograniczenie swobody, i pogrupowanie to traktować tak, jakby tworzyło skalę gutłanowską⁵⁵.

W grupie pierwszej mieściłyby się skazania na karę śmierci. W grupie drugiej znalazłyby się skazania na bezwzględne pozbawienie wolności (połączone lub nie połączone z dodatkowymi dolegliwościami) oraz na umieszczenie w zakładzie poprawczym bez zawieszenia w wykonaniu (art. 9 § 3 k.k.). W grupie trzeciej pomieścić by trzeba skazania na kary pieniężne (na grzywnę samoistną, pozbawienie wolności z zawieszeniem jego wykonania połączone z grzywną, na karę ograniczenia wolności w postaciach z § 2 i § 3 art. 34 — znów występującą z dalszymi „obostrzeniami” lub bez nich). W grupie czwartej byłoby miejsce na skazania na pozostałe środki karne (nie połączone z odbieraniem życia, wolności ani mienia). Należy zaznaczyć, że w ramach tego zasadniczego podziału można by w miarę potrzeby przeprowadzać dalsze tak, aby osobno rozważać np. w grupie trzeciej skazania na „samą” grzywnę, na grzywnę połączoną z groźbą zarządzenia wykonania zawieszonoego pozbawienia wolności (połączoną dalej z oddaniem pod dozór lub bez tego dalszego ograniczenia swobody), na dolegliwość materialną w postaci potrażeń z wynagrodzenia itd. Podobnie w grupie czwartej można byłoby wyróżnić podgrupy ze względu na rodzaj ograniczeń swobody, jakie miałyby za sobą pociągnąć skazania na poszczególne kary (np. podporządkowanie się kuratorowi, wy-

⁵⁵ Oznacza to, że przynależne do grupy pierwszej są wszystkie przypadki spełniające niezbędne warunki do tego, żeby się tam znaleźć. W tym również te, które spełniają także warunki przynależności do dalszych grup. Odpowiednio, do grupy drugiej należą te, które spełniają warunki zaliczenia do niej i ewentualnie przynależności do dalszych grup z wyjątkiem pierwszej. Itd.

konywanie nieodpłatnej, dozorowanej pracy, poddanie się groźbie wykonania zawieszanej kary pozbawienia wolności bez oddania pod dozór itd.).

Propozycja ta jest niewątpliwie kontrowersyjna, przede wszystkim dlatego, że „rozbija” środki „probacyjne” na dwie grupy (w zależności od tego, czy występują w ramach kar, których elementem jest dolegliwość ekonomiczna, czy w ramach środków tego elementu nie mających), a nadto dlatego, że prowadzi do zaliczenia kary pozbawienia wolności aż do trzech grup środków karnych. Zaletą jej jest natomiast większy realizm niż tkwiący w propozycjach opartych na kryteriach formalnych.

Przejdźmy obecnie do mierników obrazujących intensywność środków karnych. W tablicy 4 podane zostały dwie ich grupy (wybrane zresztą z ich znacznie bogatszego zestawu). Jedną z nich tworzą liczby skazanych na pozbawienie wolności (w przeliczeniu na 100 tys. dorosłych), drugą — średnie wymiaru różnych kar. Zasadność posługiwania się pierwszymi z nich zasługuje na chwilę uwagi i parę słów uzasadnienia. Otóż trzeba najpierw stwierdzić, że wiążą się one ściśle z podanymi wyżej miernikami przestępczości ujawnionej (które również podawane były w przeliczeniu na odpowiednią liczbę ludności). Milczącym założeniem łączącym się z operowaniem nimi było uznanie, że o stabilizacji przestępczości można mówić nie wtedy, gdy liczba bezwzględna ujawnionych przestępstw czy ich sprawców jest w przybliżeniu stała, ale wówczas, gdy jest ona stała w przeliczeniu na liczbę ludności kraju. Jeśli ta ostatnia zwiększa się (jak to ma miejsce u nas) lub maleje (jak to się zdarza w niektórych innych krajach), posługiwanie się samymi liczbami bezwzględnymi przestaje wystarczać, stabilność ujawnionej przestępczości oznacza bowiem, że (1) w takiej samej zbiorowości ludzi, (2) w takiej samej jednostce czasu pojawia się (3) taka sama liczba ujawnionych naruszeń prawa lub taka sama frakcja osób prawo naruszających. Jeśli jedna z tych trzech wartości ulega zmianie — odpowiednim korektom poddać trzeba pozostałe. Posługiwanie się takimi miernikami służy również oderwaniu się od struktury orzekanych, środków karnych potrzebnemu zwłaszcza wówczas, gdy chodzi o zorientowanie się w tym, jak często sądy posługują się jednym z nich, i to niezależnie od tego, jak często odwołują się do stosowania innych. Operowanie taką właśnie „bezwzględną” miarą ma specjalne znaczenie, gdy pragnie się podejmować próby oceny surowości środków karnych i jej porównań w czasie lub przestrzeni⁵⁶.

Cóż więc mówią nam owe mierniki? Skłaniają one do zwrócenia uwagi na rysujące się dwie sprzeczne, zdaniem piszącego te słowa, tendencje.

⁵⁰ Ogólniej ujęte, a ponadto bardziej szczegółowo przedstawione uzasadnienie takiego podejścia znaleźć można w pracy J. Jasiński: *Punitive systemów karnych. Rozważania nad zakresem, jej mami i intensywnością penalizacji*, „Studia Prawnicze”, nr 35, 1973,

Jedną polega na ograniczaniu orzekania kary bezwzględnego pozbawienia wolności, i wyraziła się najdobitniej w zmniejszeniu liczby skazań na tę karę (w przeliczeniu na 100 tys. dorosłych) z 272,7 w 1972 r. do 172,1 w 1980 r., a więc o 37%⁵⁷. Drugą tendencję, idącą w przeciwnym niż tamta kierunku, ukazują „współczynniki” skazań na długie kary pozbawienia wolności (na 3 lub więcej lat, a zwłaszcza 5 lub więcej lat). Uległy one poważnemu powiększeniu, osiągając swój szczyt w 1975 r. Zmniejszyły się one w ostatnich latach, co mogło skłaniać do pewnego umiarkowanego optymizmu. Niestety, należało się jednak obawiać, że obniżenie ich poziomu będzie przejściowe. Wydana przez Sąd Najwyższy uchwała połączonych Izb Karnej i Wojskowej z dnia 17 X 1979 r. VII KZP 32/78 w sprawie niektórych nieprawidłowości w orzecznictwie sądów w sprawach karnych⁵⁸, zdawała się być zapowiedzią zbliżającego się ponownego, ogólnego zaostrzenia kar orzekanych przez sądy, w tym specjalnie kary bezwzględnego pozbawienia wolności. Było to tym bardziej niepokojące, że kary te dawno już doszły do niespotykanego w innych krajach poziomu. Posierpniowe zmiany, które stopniowo sięgały również aparatu wymiaru sprawiedliwości, zdały się wróżyć nadejście od tak dawna oczekiwanej i potrzebnej reorientacji naszej polityki karnej.

W ciągu zaledwie czterech lat średnia kara bezwzględnego pozbawienia wolności wydłużyła się niemal o 6 miesięcy: z poniżej 19 miesięcy (w 1972 r.) do ponad 25 (w 1976 r.). W następnych latach wzrost ten został zahamowany, a nawet średnia tych kar uległa pewnemu obniżeniu; w 1980 r. powróciła jednak znów do blisko 25 miesięcy.

Tendencja do zaostrzania kar, o której teraz mówimy, znalazła też wyraz w podwyższeniu się średniej kary pozbawienia wolności z zawieszeniem, i to aż o 1/4 (z około 12 miesięcy w 1972 r. na około 15 miesięcy w latach 1978—1980). Zaostrzenie to wydaje się zupełnie irracjonalne, wiadomo bowiem, że w odniesieniu do ogromnej większości tych kar nigdy nie pojawia się potrzeba ich odwieszenia, a brak jest jakichkolwiek podstaw do twierdzenia, że kary te orzekane w poprzednio stosowanych wymiarach okazały się nieskuteczne lub że przedłużanie ich prowadzi do zwiększenia tej skuteczności.

Następna para średnich zamieszczonych w omawianej obecnie tablicy informuje o wymiarach obu rodzajów kar grzywny. Wartości wspomnianych średnich⁵⁹ rozpatrywać trzeba w ścisłym związku ze zmianami siły

⁵⁷ Rozmiary zmian idących w tym kierunku zmniejsza sygnalizowany już poprzednio wzrost liczby tymczasowo aresztowanych, a zwłaszcza wzrost ich udziału wśród osób, nie skazanych na karę bezwzględnego pozbawienia wolności.

⁵⁸ OSN KW, 1979, nr 11—12, poz. 110.

⁵⁹ Należy zaznaczyć, że wartości omawianych tu średnich są prawdopodobnie zaniżone o 10—20%. Wymaga wyjaśnienia, skąd bierze się ta obawa i ocena roz-

Tablica 4. Niektóre mierniki charakteryzujące przestępczość ujawnioną, postępowanie z ujawnionymi przestępcami oraz strukturę i intensywność środków karnych orzeczonych w latach 1970-1980 za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego

Mierniki charakteryzujące	Rodzaje mierników	1970	1971	1972		1973		1974		1975		1976		1977		1978		1979		1980	
		liczba	liczba	liczba	wskaźnik	liczba	wskaźnik	liczba	wskaźnik	liczba	wskaźnik	liczba	wskaźnik	liczba	wskaźnik	liczba	wskaźnik	liczba	wskaźnik	liczba	wskaźnik
Przestępczość ujawnioną	przestępstwa stwierdzone (na 100 tys. ludności)	1304,2	1449,2	1146,4	100	1064,6	92,9	1007,8	87,9	1 000,6	87,3	943,4	82,3	992,9	86,6	1 015,4	88,6	958,1	83,6	949,8	82,9
	„poważne” przestępstwa stwierdzone (na 100 tys. ludności)	257,8	303,0	274,2	100	257,7	94,0	242,5	88,4	261,1	95,2	251,9	91,9	261,6	95,4	269,2	98,2	250,7	91,4	256,9	93,7
	uznani winnymi popełnienia przestępstw publicznych i prywatnoskargowych (na 100 tys. dorosłych)	918,1	1081,3	969,1	100	865,1	89,3	759,6	78,4	805,1	83,1	789,2	81,4	664,4	68,6	769,8	79,4	759,7	78,4	778,8	80,4
	skazania za przestępstwa publiczne i prywatnoskargo we (na 100 tys. dorosłych)	881,7	1043,1	727,2	100	643,8	88,5	612,2	84,2	658,3	90,5	640,5	88,1	546,7	75,2	618,2	85,0	596,5	82,0	587,2	80,7
	skazania za zbrodnie (na 100 tys. dorosłych)	18,5	19,9	20,8	100	22,4	107,7	23,1	111,1	22,3	107,2	21,4	102,9	20,5	98,6	20,3	97,6	19,4	93,3	39,7	94,7
Postępowanie z ujawnionymi przestępcami	tymczasowe aresztowania: wśród ogółu skazań (%)	18,9	19,5	24,7	100	29,6	119,8	31,8	128,7	29,8	120,6	28,7	116,2	30,6	123,9	29,1	117,8	27,9	113,0	26,3	106,5
	wśród skazań na pozbawienie wolności bezwzględnej (%)	54,5	55,1	56,1	100	63,7	113,5	62,2	110,9	66,5	118,5	70,4	125,5	65,0	115,9	68,3	121,7	69,3	123,5	68,7	122,5
	wśród skazań na kary nie połączone z pozbawieniem wolności (%)	3,1	3,7	5,8	100	7,5	129,3	9,8	169,0	7,7	132,8	10,5	181,0	11,5	198,3	9,7	167,2	8,8	154,4	8,8	154,4
Strukturę środków karnych	skazania na pozbawienie wolności bezwzględnej (w % ogółem skazań)	30,7	30,6	37,5	100	39,4	105,1	42,0	112,0	36,5	97,3	30,4	81,1	35,8	95,5	33,1	88,3	31,6	84,3	29,3	78,1
	skazania na pozbawienie wolności z zawieszeniem w (%) ogółu skazań	44,0	44,1	50,5	100	43,9	86,9	38,1	75,4	37,3	73,9	38,2	75,6	36,0	71,3	35,9	71,1	35,8	70,9	38,0	75,2
	oddanie pod dozór (w % pozbawienia wolności z zawieszeniem)	31,6	30,8	30,4	100	30,7	101,0	33,3	109,5	36,4	119,7	37,5	123,4	40,0	131,6	40,4	133,0	38,4	126,3	38,5	126,6
	orzeczenie grzywny obok pozbawienia wolności (w % ogółu pozbawienia wolności)	57,5	62,7	61,1	100	60,3	98,7	64,3	105,2	65,8	107,7	68,2	111,6	71,7	117,3	69,2	133,3	68,1	111,5	68,3	111,8
	skazania na ograniczenie wolności (w % ogółu skazań)	6,2	9,3	5,7	100	8,7	152,6	10,3	180,7	13,6	238,6	15,6	273,7	13,8	242,1	16,3	286,0	17,5	307,0	18,0	315,8
skazanie na grzywnę samoistną (w % ogółu skazań)	18,9	15,8	6,1	100	7,9	129,5	9,5	155,7	12,4	203,3	15,6	255,7	14,2	232,8	14,4	236,1	14,7	241,0	14,2	232,8	
Intensywność środków karnych	skazania na pozbawienie wolności bezwzględne (na 100 tys. dorosłych):																				
	ogółem	227,7	265,4	272,7	100	253,2	92,8	256,9	94,2	240,5	88,2	194,9	71,5	195,5	71,7	204,9	75,1	189,0	69,3	172,1	63,1
	1 rok lub dłużej	166,6	196,8	206,4	100	205,6	99,6	217,6	105,4	212,0	102,7	174,5	84,5	176,2	85,4	188,1	91,1	172,7	83,7	156,4	75,8
	3 lata lub dłużej	31,8	35,2	37,2	100	44,5	119,6	45,2	121,5	46,3	124,5	41,7	112,1	38,2	102,7	40,5	108,9	40,0	107,5	38,2	102,7
	powyżej 5 lat	4,2	4,5	5,1	100	7,8	152,9	8,5	166,7	8,6	168,6	8,4	164,7	6,9	135,3	6,5	127,5	6,5	127,5	6,1	119,6
	średnia długość kary pozbawienia wolności bezwzględnego (w miesiącach)	19,17	18,94	19,39	100	22,66	113,8	22,47	115,9	23,64	121,9	25,09	129,4	23,61	121,8	24,02	123,9	24,54	126,6	24,96	128,7
	średnia długość kary pozbawienia wolności z zawieszeniem (w miesiącach)	10,09	10,77	11,43	100	12,51	109,4	13,05	114,2	13,61	119,1	14,16	123,9	14,72	128,8	15,20	133,0	14,80	129,5	14,94	130,7
średnia wysokość grzywny orzeczona obok pozbawienia wolności (w zł)	2602	2711	3003	100	3723	124,0	4519	150,5	5533	184,2	7711	256,8	10 046	334,5	12 567	418,5	14 463	481,6	15 713	523,2	
średnia wysokość grzywny samoistnej (w zł)	2310	2716	2676	100	3481	130,1	3723	139,1	4316	161,3	5999	224,2	7 340	274,3	9 242	345,4	10 564	394,8	12 740	474,6	
Przeciętna płaca miesięczna netto (w zł) na jednego zatrudnionego w gospodarce społecznej (bez uczniów)		2235	2358	2509	100	2758	111,5	3185	126,9	3783*	145,5	4116	158,3	4415	176,0	4 686	186,8	5 098	203,3	5 786	230,6

* W wersji porównywalnej z danymi za lata 1976-1978. W wersji porównywalnej z danymi z poprzednich lat przeciętna płaca miesięczna wynosiła w 1975 r. 3651 zł (lub 3562 zł), zaś w 1976 r. 3971 zł. Por., „Rocznik Statystyczny”, 1977, s. XXXII-XXXIII; 1979, s. XXXIV-XXXV; oraz „Mały Rocznik Statystyczny”, 1981, s. XXVII.

nabywczej pieniądza a ruchem płac, który był, jak wiadomo, w latach siedemdziesiątych bardzo wydatny. Stąd też znalazł się w tej tablicy ostatni wiersz, w którym podane zostały informacje o wysokości przeciętnej płacy pracowniczej w gospodarce społecznej.

Jak widać, w latach 1972—1980 płace podwoiły się, grzywny samoistne wzrosły jednak w tym czasie blisko pięciokrotnie, a grzywny orzekane obok pozbawienia wolności— ponad pięciokrotnie. W rezultacie gdy jeszcze w 1972 r. średnia wysokość każdego z tych rodzajów grzywien wynosiła nieco więcej niż jednomiesięczna płaca, w 1980 r. pierwsza z nich (grzywna samoistna) przekraczała wysokość dwumiesięcznej płacy, a druga — sięgała niemal trzymiesięcznej płacy. Jak więc widać, represyjność tych środków karnych znacznie wzrosła.

Omawiany tu przyrost średnich wartości orzekanych grzywien nie był równomierny. Gdy średnia płaca wzrastała rocznie o 300—400 zł, przyrost średniej grzywny obok pozbawienia wolności (w kolejnych latach) wynosił około: 700, 800, 1000, 2200, 2300, 2500, 1900 i 1200 zł. Jest rzeczą charakterystyczną i wymagającą mocnego podkreślenia, że szczególnie szybko grzywny wzrastać poczęły w latach 1975—1978, a więc w przybliżeniu wówczas, gdy orzekane kary bezwzględного pozbawienia wolności przestały się podnosić, a nawet nastąpiło niewielkie ich obniżenie. Biorąc dodatkowo pod uwagę, że zwiększył się w tym czasie odsetek przypadków wymierzania grzywny (wśród ogółu skazani na pozbawienie wolności), powiedzieć możemy, że i w tym zakresie następował wzrost represyjności polityki karnej z tym tylko, że ciężar tego wzrostu przesunięty został z dolegliwości polegającej na przedłużaniu czasu pozbawienia wolności na wzmaganie dolegliwości ekonomicznej.

miarów owego zaniżenia. Otóż podane w tablicy 4 średnie obliczone są nie bezpośrednio (tj. przez podzielenie, ogólnej sumy orzeczonych grzywien przez ich liczbę), ale na podstawie danych o rozkładzie grzywien między poszczególne grupy ich wymiaru (tj. danych znajdujących się w tablicy 2). Taki sposób obliczania średnich zmusza do podjęcia szeregu decyzji wiążących się z koniecznością odpowiedzi na pytanie, jaką wartość należy przyjąć jako odpowiadającą grzywnom w każdej grupie ich wymiaru (np. czy średnia grzywna w przedziale 2001—5009 zł wynosiła. 3000, 3500 czy 4000 zł). W sytuacji, kiedy wymiary grzywien ulegają szybkim zmianom (co widać tak wyraźnie z ich rozkładu podanego w tablicy 2), zagadnienie to staje się nad Wyraz skomplikowane. Równocześnie istnieją dane o ogólnej sumie orzeczonych grzywien, ujmowanej jednak łącznie (tj. samoistnych i orzeczonych obok pozbawienia wolności, za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego i prywatnego — razem). Informacje te są więc zbyt ogólne dla celów naszej analizy, zawierają jednak globalną sumę orzeczonych grzywien, którą zestawić można z sumami wynikającymi z odtworzenia ich na podstawie grup wymiarów grzywny każdej kategorii i orzekanych w każdym z trybów ścigania. Takie właśnie porównanie zaprowadziło do wysunięcia przypuszczenia, że podane w tablicy 4 średnie grzywny są zaniżone.

Jeśli mowa już o tej ostatniej dolegliwości, pamiętać trzeba, że orzekane grzywny daleko jej nie wyczerpują, wiele innych kar zawiera bowiem; również elementy takiej dolegliwości. Uznać za nie niewątpliwie trzeba kwoty potrącane z wynagrodzenia przy karze ograniczenia wolności (art. 34 § 2 i § 3 k.k.), kwoty niezbędne na wywiązywanie się z obowiązku „naprawienia w całości albo w części szkody wyrządzonej przestępstwem” przy karze ograniczenia wolności (art. 35 pkt 1 k.k.) i przy zawieszeniu wykonania kary pozbawienia wolności (art. 75 § 2 pkt 1, § 3 k.k.), wartość skonfiskowanego mienia (art. 46 k.k.), rzeczy, których przepadek orzeczono (art. 48, 103 k.k.), wartość sumy nawiązki (art. 59 § 3, 178 § 3, 213 § 2 k.k.), wysokość zastępczej kary grzywny za uchylenie się od kary ograniczenia wolności (art. 84 § 2 k.k.).

Ponadto konieczność wniesienia opłat i kosztów sądowych stanowi często poważne dalsze obciążenie skazanych. Regulowane są one obecnie ustawą z dnia 23 VI 1973 r. o opłatach w sprawach karnych (Dz. U. nr 27, poz. 152) oraz przepisami rozdz. 58 kodeksu postępowania karnego (jak również pozostającymi z nimi w związku licznymi przepisami wykonawczymi)⁶⁰. Przeciętna kwota opłat i kosztów przypadająca na jednego skazanego nie jest łatwa do obliczenia, aby zdać jednak choć w przybliżeniu sprawę z tego, z jakiego rzędu kwotami ma się tu do czynienia, przypominamy, że roczna ich suma wynosiła w latach 1970—1972 około 200 mln zł, w 1973 r. około 300 mln zł, zaś w latach 1974—1975 około 540 mln zł (dane za późniejsze lata nie zostały jeszcze opublikowane). Widoczny wzrost tych sum związany jest bezpośrednio z wprowadzonym

⁶⁰ Na opłaty te składają się przede wszystkim: (1) w I instancji w razie skazania (a) na karę pozbawienia wolności lub ograniczenia wolności: w wymiarze 3 miesięcy — 600 zł, do 6 miesięcy — 1200 zł, do 1 roku — 1800 zł, do 2 lat — 3000 zł, do 5 lat — 4200 zł, do 15 lat lub 25 lat — 6000 zł; (b) na karę grzywny (samoistnej lub obok pozbawienia wolności) — w wysokości 20% od kwoty wymierzonej grzywny nie mniej jednak niż 300 zł; (c) na karę dodatkową w warunkach art. 55 k.k. albo na środki wychowawcze lub poprawcze w warunkach art. 9 § 3 k.k. — 600 zł; (2) w II instancji w razie nieuwzględnienia rewizji wniesionej na korzyść oskarżonego (z wyjątkiem gdy wniósł ją tylko prokurator) opłata wynosi podwójną kwotę opłaty należnej za I instancję. Składniki kosztów postępowania karnego wymienia (zresztą nie wyczerpująco) art. 554 k.p.k. Brzmi on następująco: „§ 1. Do kosztów postępowania karnego należą w szczególności wydatki poniesione od chwili jego wszczęcia na: 1) doręczenie wezwań i innych pism, 2) przejazdy sędziów i innych osób z powodu czynności postępowania, 3) sprowadzenie i przewóz oskarżonego, świadków i biegłych, 4) oględziny i badania przedsięwzięte w toku postępowania oraz przesyłki i przechowanie zajętych przedmiotów, jak również ich sprzedaż, 5) ogłoszenie w czasopismach, 6) wykonanie orzeczenia z wyłączeniem kosztów utrzymania skazanych w zakładach karnych. § 2. Do kosztów postępowania wlicza się ponadto należności świadków, biegłych i tłumaczy oraz opłaty na rzecz zespołu adwokackiego z tytułu udziału w sprawie jednego obrońcy lub pełnomocnika strony”.

powołaną wyżej ustawą dnia 15 VII 1973 r. o opłatach i kosztach sądowych ogromnym wzrostem opłat istniejących i dodaniem do nich wielu nowych.

Omawianie danych zgromadzonych w tablicy 4 zakończyć przyjdzie jedną ogólną uwagą. Patrząc na ewolucję polityki karnej w naszym kraju z perspektywy lat siedemdziesiątych, ale i poprzedzającego je piętnastolecia, zwracają uwagę jej dwie cechy. Jedną jest stała, choć przebiegająca nie bez pewnych wahań czy zahamowań tendencja do intensyfikacji oddziaływania w ramach poszczególnych środków karnych (opierających się wyłącznie albo prawie wyłącznie na stosowaniu jednego rodzaju dolegliwości). Drugą taką cechą jest tendencja do kumulowania oddziaływań za pomocą równoczesnego operowania różnymi rodzajami dolegliwości aplikowanych jednemu skazanemu. Dała się ona zauważyć już w latach sześćdziesiątych, wzmożła się jednak wyraźnie na tle stosowania przepisów nowej kodyfikacji karnej, które zresztą stworzyły po temu większe możliwości niż przewidywały je poprzednie. Tego rodzaju tendencje w polityce karnej budzą wątpliwości. Sprawiają one wrażenie, jakoby środki karne ulegały u nas stałej i przyspieszającej się dewaluacji, jakby dla osiągnięcia tych samych w końcu celów tejże polityki uciekać się trzeba było do równoczesnego stosowania coraz większej liczby środków miarkowanych w coraz to większych dawkach. Jest rzeczą wysoce wątpliwą, czy dewaluacja taka rzeczywiście następuje, wydaje się bowiem, że podobne efekty osiągane były i dawniej za pośrednictwem mniej surowej polityki karnej. Trudno się też oprzeć wrażeniu, że politykę karną tego okresu cechowała swoista rozrzutność wyrażająca się we wspomnianym wyżej kumulowaniu różnego rodzaju dolegliwości, zamiast podejmowaniu prób operowania nimi w sposób alternatywny. Dalsze kierunki rozwoju naszej polityki karnej wymagają więc gruntownego przemyślenia i stopniowej zapewne, ale bezzwłocznie podjętej reorientacji.

VII. PODSTAWOWE ZASADY SĄDOWEGO WYMIARU KARY WOBEC MŁODOCIANYCH I WOBEC RECYDYWISTÓW

Zgodnie z zarysowanym na wstępie tej pracy planem podejmiemy obecnie próbę uchwycenia specyfiki polityki karnej stosowanej przez nasze sądy wobec dwóch kategorii sprawców — młodocianych oraz recydywistów. Rozpocząć przyjdzie od paru uwag formalnego wprowadzenia.

Jak wiadomo, przepis art. 120 § k.k. uznaje za młodocianego sprawcę przestępstwa, który w chwili orzekania nie ukończył 21 lat; jeśli sprawca jest żołnierzem, aby być traktowany jako młodociany, spełniać winien dodatkowy warunek: jego przestępstwo musiało być popeł-

nione zanim ukończył 18 lat (art. 292 § 2 k.k.). Ta ostatnia odrębność nie ma dla nas znaczenia, skoro analizą nie obejmujemy orzecznictwa sądów wojskowych. Istotne znaczenie ma natomiast inna kwestia. Otóż w statystyce prawomocnych skazań, z której czerpiemy dane o polityce karnej sądów, wyróżnia się grupę sprawców mających w chwili popełnienia przestępstwa 17—20 lat. Nie pokrywa się ona w pełni z wyodrębnioną na zasadzie kryteriów kodeksowych kategorią młodocianych. Jakaś bowiem część owych 17—20-letnich, a mianowicie ci, których przestępstwo nie zostało dostatecznie rychle ujawnione, wobec których postępowanie toczyło się opieszale, albo którzy po prostu dopuścili się czynu przed samym ukończeniem 21 roku życia — mogli w momencie orzekania mieć już ponad 21 lat, a więc nie odpowiadać kodeksowemu kryterium zaliczania sprawcy do grupy młodocianych. Biorąc pod uwagę, że postępowanie karne z reguły toczy się obecnie krótko, sądzić należy, że liczba skazanych mających w chwili czynu 17—20 lat, a nie będących młodocianymi w rozumieniu art. 120 § 14 k.k. — nie jest zbyt wielka. Dla uproszczenia, choć zdając sobie sprawę z tej nieściśłości, w dalszych wywodach tej pracy skazanych mających w chwili czynu 17—20 lat nazywać będziemy młodocianymi.

Co do zasad wymiaru kary wobec młodocianych przypomnieć może trzeba krótko, że art. 51 k.k., o którym mowa była już poprzednio, nakazuje kierowanie się przy wymierzaniu kar młodocianym przede wszystkim względami specjalno-prewencyjnymi. Kodeks zawiera również kilka dalszych odrębnych postanowień dotyczących miarkowania kar młodocianym. I tak przewiduje możliwość stosowania wobec nich nadzwyczajnego złagodzenia kary „w szczególnie uzasadnionych wypadkach” (art. 57 § 1), a więc nawet wówczas, gdy nie zachodziły przesłanki niezbędne dla takiego złagodzenia wymienione w § 2 art. 57. W przypadku warunkowego zawieszenia kary okres próby określony jest w granicach 3 do 5 lat (art. 74 § 2 k.k.), a nie jak w odniesieniu do innych kategorii skazanych — od 2 *do* 5 lat; ponadto orzeczenie dozoru przy warunkowym zawieszeniu jest wobec młodocianego sprawcy przestępstwa umyślnego obowiązkowe (art. 76 § 1 k.k.)⁶¹.

Podobnie jak w przypadku młodocianych nie w pełni zadowolający jest także sposób ujęcia recydywy w statystyce prawomocnych skazań. Ma on niestety szereg niedostatków, w tym wszakże miejscu wskazać trzeba na jeden. Otóż kodeks karny przypisuje określone konsekwencje w zakresie wyboru rodzaju i wymiaru kary dla trzech kategorii o-

⁶¹ Dalsze odrębności przewidują przepisy art. 91 § 1 93 § 1 k.k., ale w związku z tym, że dotyczą one warunkowego przedterminowego zwolnienia, a więc fazy wykonania kary, którą się tu nie zajmujemy, poprzestaniemy tylko na zasygnalizowaniu ich istnienia.

sób poprzednio karanych, wprowadzając instytucję recydywy ogólnej (art. 52), specjalnej zwykłej (art. 60 § 1) oraz specjalnej wielokrotnej (art. 60 § 2) W statystyce sądowej wyróżnia się jednak niestety tylko skazania w warunkach recydywy specjalnej i do nich ograniczyć przyjdzie przede wszystkim naszą analizę. W dalszych wywodach wyróżnimy trzy kategorie sprawców ze względu na ich ewentualną poprzednią karalność: recydywistów (w rozumieniu art. 60 k.k.), poprzednio karanych nie będących recydywistami (w rozumieniu art. 60 k.k.) oraz poprzednio nie karanych. W drugiej z tych grup znajdują się osoby skazane w warunkach art. 52 k.k., ale także i tacy poprzednio karani, wobec których nie nakazuje się traktowania ich poprzedniej karalności jako okoliczności wpływającej na zaostrenie kary. Jest to więc pod tym względem grupa mieszana.

Powróćmy jednak do skazanych w warunkach art. 60 k.k. (których będziemy dalej nazywać recydywistami). Recydywistą w rozumieniu art. 60 § 1 k.k. jest sprawca przestępstwa umyślnego, podobnego do poprzednio popełnionego także umyślnego przestępstwa, za które odbył on karę co najmniej 6 miesięcy pozbawienia wolności, przy czym nastąpiło to nie dawniej niż przed 5 laty. Skazania takich osób obejmowały niemal dzie więćdziesiąt, a nawet więcej procent ogółu skazań recydywistów.

Ze względu na obostrzenie kary wynikające z przepisu art. 60 § 1 k.k. wyróżnić trzeba trzy sytuacje. Jeśli nowe przestępstwo stanowiło umyślny występki (tj. przestępstwo, które nie jest zagrożone jako najniższą karą co najmniej 3 latami pozbawienia wolności), granice kary przewidzianej w naruszonym przez sprawcę przepisie karnym ulegają przesunięciu w kierunku ich zaostrenia. Była to sytuacja zachodząca najczęściej (bo w przypadku 72—82% skazań recydywistów). Jeśli nowe przestępstwo (a więc to, w związku z którym sprawca uznawany jest za recydywistę) stanowiło zbrodnię (tj. przestępstwo zagrożone karą nie krótszą niż 3 lata pozbawienia wolności), granice ustawowych zagrożeń nie ulegają zmianie, a fakt popełnienia tego nowego przestępstwa uwzględniany jest przez sąd jako okoliczność wpływająca na zaostrenie wymierzonej kary (art. 60 § 3 k.k.). W tej sytuacji znajdowało się około

⁶² Poza wymienionymi przepisami konsekwencje prawne powrotu do przestępstwa przewiduje art. 27 § 1 (wyłączający możliwość warunkowego umorzenia postępowania karnego wobec sprawcy karanego już za przestępstwo) oraz art. 54 § 2 (wyłączający możliwość odstąpienia od wymierzenia kary pozbawienia wolności w sytuacji w tym przepisie określonej w stosunku do sprawcy karanego uprzednio za przestępstwo umyślne karą pozbawienia wolności). W toku wykonania kary dotychczasowa karalność ma również znaczenie w sytuacjach przewidzianych w art. 78 § 1 (odwołanie warunkowego zawieszenia wykonania kary) oraz art. 95 § 1 (odwołanie warunkowego przedterminowego zwolnienia).

5—6% ogółu skazywanych recydywistów. Trzecia możliwość wiąże się z postanowieniami art. 61 k.k., który upoważnia do rezygnacji z obostrzeń ustanowionych w art. 60 „w szczególnie uzasadnionych wypadkach, kiedy to nawet najniższa kara wymierzona na podstawie art. 60 § 1 k.k. § 2 byłaby niewspółmiernie surowa” (z przepisu art. 61 k.k. sądy korzystały wobec skazanych w warunkach art. 60 § 1 k.k. w 4—10% ogółu skazań recydywistów, przy czym w ostatnich latach postępowały tak wyraźnie częściej niż poprzednio).

O recydywie specjalnej wielokrotnej mówi art. 60 § 2 k.k., punktem wyjścia jest w nim co najmniej dwukrotne skazanie za przestępstwa umyślne popełnione w warunkach przewidzianych w § 1 tego przepisu (była o nich mowa wyżej). Wymaga on dalej, aby nowe umyślne przestępstwo popełnione było w ciągu 5 lat od odbycia co najmniej 1 roku pozbawienia wolności i aby było ono podobne do co najmniej jednego z poprzednio popełnionych przestępstw, i ponadto aby miało ono charakter chuligański lub aby sprawca dopuścił się go z chęci osiągnięcia korzyści majątkowej. Nagromadzenie tylu warunków przyczynia się zapewne do tego, że skazanych, w przypadku których przepis ten miałby zastosowanie, jest stosunkowo niewiele (poniżej 13% ogółu skazań recydywistów w badanych latach).

Ze względu na przewidziane w art. 60 § 2 k.k. zaostżenia kary wyróżnić trzeba także trzy sytuacje analogiczne do tych, które występowały przy recydywie specjalnej zwykłej. Najczęściej pojawiały się w praktyce skazania w pierwszej z tych sytuacji (8—11% ogółu skazań recydywistów), z tym jednak że granice kary w przypadku recydywistów specjalnych wielokrotnych podwyższone są jeszcze bardziej niż wówczas, gdy chodzi o recydywistów specjalnych zwykłych. Odstąpienie od wspomnianych obostrzeń następuje wówczas, gdy nowe przestępstwo jest zbrodnią (art. 60 § 3 k.k., co odnosiło się do 0,3—0,5% ogółu skazań recydywistów) oraz w wyjątkowych okolicznościach, o których mówi art. 61 (znalazł on zastosowanie w 0,5—1,5% ogółu skazań recydywistów).

Wymienione wyżej obostrzenia kar przewidziane w art. 60 k.k. daleko nie wyczerpują listy form surowszego lub bardziej restryktywnego traktowania recydywistów w porównaniu z pozostałymi skazanymi. Bodajże czy nie najważniejsze znaczenie ma wśród nich zakaz warunkowego zawieszenia wykonania kary (art. 73 § 3 k.k.). Jest on o tyle ważny, że skazanie w warunkach art. 60 k.k. traktowane jest co najmniej (tj. wówczas, gdy odstępuje się od obostrzeń przewidzianych w § 1 i 2 tego przepisu na zasadzie jego § 3 lub art. 61) „jako okoliczność wpływająca na zaostżenie kary”, co oznacza m. in., że w przypadkach, gdy ustawa pozwala na wybór rodzaju kary, orzeczenie łagodniejszej spośród nich możliwe jest tylko wyjątkowo. Praktycznie więc podstawową karą stoso-

waną wobec recydywistów staje się pozbawienie wolności, które z reguły musi być do tego orzekane bezwzględnie.

Przepis art. 62 § 1 k.k. stanowi, że wobec recydywisty skazanego w warunkach § 1 art. 60 k.k. sąd może orzec oddanie pod nadzór ochronny na 3 do 5 lat. Łączy się to z szeregiem ograniczeń nakładanych na nadzorowanego, a dotyczących jego miejsca pobytu, stawiania się na wezwanie sądu, wykonywania nałożonych poleceń (art. 63 k.k.) oraz podporządkowywania się nadzorowi wyznaczonego przez sąd kuratora (art. 92 k.k.w.). W odniesieniu do recydywisty skazanego w warunkach art. 60 § 2 kodeks wprowadził obowiązek orzeczenia nadzoru ochronnego, od którego odstąpić może wówczas, gdy „dla zapobieżenia powrotowi do przestępstwa” niezbędne jest, zdaniem sądu, posłużenie się dalej idącym środkiem, a mianowicie umieszczeniem w ośrodku przystosowania społecznego (art. 62 § 2 k.k.). Długości pobytu w nim nie określa się z góry, nie może on wszakże przekroczyć 5 lat i być krótszy niż 2 lata.

W związku ze wspomnianymi wyżej specjalnymi środkami orzekanymi wobec recydywistów warto zwrócić uwagę na dwie ich charakterystyczne cechy. Po pierwsze, mają one niejako „uzupełniająca” rolę, są one orzekane obok zwykłych środków karnych i mają być realizowane po odciernieniu kary. Po drugie — sąd orzekający decyduje o nich jakby tylko „prowizorycznie”, co wiąże się ze szczególnym ukształtowaniem uprawnień sądu penitencjarnego w odniesieniu do decydowania o stosowaniu tych środków. Jest to widoczne bardzo wyraźnie zarówno w odniesieniu do ośrodka przystosowania społecznego, jak nadzoru ochronnego. I tak jeśli idzie o ośrodek przystosowania społecznego, skazanego nań recydywistę nie umieszcza się w nim, jeśli zostanie warunkowo przedterminowo zwolniony, a oddaje tylko pod dozór (art. 104 § 1 k.k.w.) orzeczenie o umieszczeniu w ośrodku traci moc, jeśli warunkowe zwolnienie nie zostanie odwołane (art. 104 § 2 k.k.w.). Do ośrodka może więc nie trafić recydywista z § 2 art. 60, pomimo że ośrodek ten był orzeczony w wyroku skazującym. Podobnie dzieje się, gdy wyniki resocjalizacji osiągnięte w zakładzie karnym dają podstawę do uzasadnionego przypuszczenia, że nadzór ochrony jest wystarczającym środkiem do powstrzymania skazanego od popełnienia przestępstwa” i (art. 103 k.k.w.). Ponadto każdy poddany nadzorowi ochronnemu, jeśli uchyla się od nałożonych obowiązków „albo w inny sposób udaremnia lub utrudnia osiągnięcie celów nadzoru ochronnego” (art. 64 k.k.), może być decyzją sądu skierowany do ośrodka przystosowania społecznego.

Analogicznie rzecz ma się z nadzorem ochronnym. Jeśli był on nałożony w wyroku sądu orzekającego, a poddany mu został warunkowo przedterminowo zwolniony z zakładu karnego, nadzoru nie wykonuje się (art. 98 k.k.). Z drugiej strony każdy recydywista, wobec' którego nie o-

rzeczona tego środka, może być mu poddany postanowieniem sądu penitencyjnego, jeśli „brak postępów w resocjalizacji skazanego w zakładzie karnym uzasadnia przypuszczenie, że po zwolnieniu popełni przestępstwo” (art. 91 § 1 k.k.w.). Trudno więc powiedzieć tylko na podstawie znajomości wyroku skazującego recydywistę, czy znajdzie się on pod nadzorem ochronnym, czy nie, a w odniesieniu do recydywisty z § 2 art. 60 — czy będzie on skierowany do ośrodka przystosowania społecznego, czy też tego uniknie.

Na koniec tych uwag wprowadzających odpowiedzieć przyjdzie na następujące pytania: jaką część ogółu skazanych u nas sprawców przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego stanowią interesujące nas obecnie kategorie skazanych (tj. młodociani i recydywiści z art. 60 k.k.) oraz jak mają się do siebie te dwie zbiorowości? Odpowiedź na pierwsze z tych pytań jest następująca: w latach 1970—1980 udział młodocianych wśród skazanych za wspomniane wyżej przestępstwa był niemalże stały i zamykał się w granicach 18—22%; udział recydywistów ulegał stopniowemu zwiększaniu od 8% w początku lat siedemdziesiątych do 10—w drugiej ich połowie. Odpowiedź na drugie pytanie będzie nieco dłuższa. Wśród ogółu skazanych należący równocześnie do obu tych zbiorowości, tj. młodociani recydywiści (z art. 60 k.k.), stanowili zaledwie 0,6—1,0%; wśród młodocianych recydywiści z art. 60 k.k. stanowili 3,0—4,7%, zaś wśród recydywistów młodociani, tworzyli grupę liczącą 6,0—9,7%. Możemy więc powiedzieć, że interesujące nas zbiorowości są niemal rozłączne.

VIII. RODZAJE I WYMIAR ŚRODKÓW KARNYCH ORZECZONYCH WOBEC MŁODOCIANYCH I WOBEC RECYDYWISTÓW

Idąc wzorem naszej dotychczasowej analizy polityki karnej sądów wobec ogółu osób skazanych w okresie obowiązywania przepisów nowej kodyfikacji karnej przedstawimy obecnie analogiczne do poprzednich dane tylko że o młodocianych i recydywistach. Wprowadziliśmy do nich wszakże dwie modyfikacje: ograniczone one zostały do informacji o skazaniach za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego (poprzedniej karalności nie ustala się bowiem w przypadku skazanych za występki prywatnoskargowe) oraz do informacji liczbowych z lat 1972 i 1978, aby zbytnio nie przeciążać niniejszej rozprawy materiałem liczbowym. W ten sposób odpowiednikiem tablicy 1 stała się — ze wspomnianymi wyżej modyfikacjami — tablica 5, tablicy 2 zaś tablica 6. Zajmiemy się najpierw kwestią młodocianych. Spoglądając na dane obrazujące strukturę orzekanych wobec nich kar, a zwłaszcza po-

równając ją ze strukturą kar stosowanych wobec starszych dorosłych, uwagę zwracają przede wszystkim następujące charakterystyczne cechy. Najważniejszą z nich jest zapewne okoliczność, iż struktury te tak mało się między sobą różnią, co nie może nie budzić zdziwienia w sytuacji, kiedy to obowiązuje specjalny przepis kodeksu karnego regulujący dyrektywy wyboru i wymierzania kar młodocianym (art. 51) w sposób odrębny i odmienny od ogólnie przyjętego. Trudno powstrzymać się od zadania pytania, dlaczego dyrektywy te nie znalazły tutaj swojego odbicia? Odpowiedź na to pytanie nie jest bynajmniej prosta, będziemy więc do niego jeszcze wracać i to niejednokrotnie.

Jeśli natomiast mielibyśmy już szukać jakichś różnic w strukturze kar orzeczonych wobec młodocianych i wobec pozostałych dorosłych, zdając sobie nawet sprawę z tego, że nie mają one zasadniczego znaczenia, trzeba by wskazać zwłaszcza na fakt wyższego u młodocianych udziału skazań na bezwzględne pozbawienie wolności. Obecnie różnica ta jest już mniejsza (wynosi 5,4%), w 1972 r. była jednak bardzo wielka (14,4%). Sprawa ta zasługuje tym bardziej na podkreślenie, że jak to wynikało z poprzednio poczynionych ustaleń, wśród młodocianych niemalże nie ma recydywistów, a więc osób, wobec których nieorzekanie bezwzględnego pozbawienia wolności, możliwe jest w gruncie rzeczy wyjątkowo. Uwagę zwraca ponadto niższy niż u pozostałych dorosłych udział skazań na grzywnę samoistną i wyższy — w każdym razie w 1973 r. — na karę ograniczenia wolności. Czyżby więc dyrektywę kierowania się przy wymierzaniu kary młodocianym, przede wszystkim dążeniem do ich wychowania, nauczania zawodu i wdrażania do przestrzegania porządku prawnego (art. 51 k.k.) sądy realizowały poprzez częstsze karanie ich bezwzględnym pozbawieniem wolności, a wśród środków wykonywanych na wolności (poza karą pozbawienia wolności z zawieszeniem jej wykonania) — karą ograniczenia wolności, a więc również środkiem prowadzącym do stosunkowo głębokiego ingerowania w życie skazanego? Do pytania tego jeszcze powrócimy. Warto też zwrócić uwagę na fakt, że w latach 1972—1978 zmiany, które zaszły w strukturze orzekanych kar wobec młodocianych były bardzo poważne (znacznie dalej idące niż zmiany, które wystąpiły w odniesieniu do starszych dorosłych). I tak udział skazań na bezwzględne pozbawienie wolności zmniejszył się o ponad 11%, zaś na pozbawienie wolności z zawieszeniem — o 9%; zwiększył się natomiast udział skazań na ograniczenie wolności o 13%, a na grzywnę samoistną — o 7%; zwiększył się również udział skazań na grzywnę obok pozbawienia wolności i to aż o 17%.

Przejdźmy obecnie do wymiaru orzeczonych kar (tablica 6). Tutaj wskazywany poprzednio i wielokrotnie podkreślany proces podwyższania wymiarów kar czy to w zakresie długości ich trwania, czy kwot grzywien,

Tablica 5, Rodzaje decyzji o uznaniu winy popełnienia przestępstwa (ściganego z oskarżenia publicznego) wydanych w latach 1972 i 1978 wobec młodocianych i wobec recydywistów

Rodzaj decyzji	OorAlpm			Młodociani (17-20-letni)		Pozostali dorośli (21 i więcej letni)		Poprzednio karani				Poprzednio nie karani	
	l.b.	%	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%
	1972												
Ogółem	215 700	100											
Ukaranie (ogółem)	169 218		100	35 278*	100	134 043	100	15 311	100	42 494*	100	111 516*	100
kara śmierci	15		0,0	1	0,0	14	0,0			3	0,0	12	0,0
pozbawienie wolności bezwzględne	63 546	29,5	37,6	17 195	48,8	46 351	34,6	14 998	98,0	22 649	53,3	25 899	23,2
pozbawienie wolności z zawieszeniem	85 569	39,7	50,6	14 929	42,3	70 640	52,7	22	0,1	15 513	36,5	70 034	62,8
ograniczenie wolności grzywna orzeczona samo- istnie	9 718	4,5	5,7	1 837	5,2	7 881	5,9	180	1,2	2 179	5,1	7 359	6,6
kara dodatkowa orzeczona samoistnie	10 356	4,8	6,1	1 212	3,4	9144	6,8	111	0,7	2 142	5,1	8 103	7,3
Inne (ogółem)	14	0,0	0,0	1	0,0	13	0,0	—	—	—		14	0,0
warunkowe umorzenie postę- powania przez prokuratora	46 482												
warunkowe umorzenie postę- powania przez sąd	42 816	19,8											
orzeczenie środków wycho- wawczych lub poprawczych	3 407		1,6									-	
odstąpienie od wymierzenia kary:	103		0,0	103	0,3	—	—	—	—	8	0,0	95	0,1
	156		0,1										
	1978												
Ogółem	189 409	100											
Ukaranie (ogółem)	157 463		100	32 397*	100	125 259	100	16 626	100	40 871	100	99 966	100
kara śmierci	15		0,0	—		15	0,0	—	—	10	0,0	5	0,0

pozbawienie wolności bezwzględne.					1		32,0			16 859	1	19 921	19,9
pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	52 292	27,6	33,3	12 132	37,4	40160		15 512	93,3		41,2		
ograniczenie wolności	56 572	29,9	35,9	10 787	33,3	45 785	36,6	73	0,4	12196	29,9	44 303	44,3
grzywna orzeczona samoistnie	25 691	13,6	16,3	5 953	18,4	19738	15,8	702	4,2	6 777	16,6	18 212	18,2
kara dodatkowa orzeczona samoistnie	22 730	12,0	14,4	3 328	10,3	19402	15,5	339	2,1	5 028	12,3	17 363	17,4
Inne (ogółem)	163	0,1	0,1	4	0,0	159	0,1	—		1	0,0	162	0,2
warunkowe umorzenie postępowania przez prokuratora	31946												
warunkowe umorzenie postępowania przez sąd	29 280	15,4											
orzeczenie środków wychowawczych lub poprawczych	2 351	1,2											
odstąpienie od wymierzenia kary	193	0,1		193	0,6	—	—						
	122	0,1											

* Wraz z orzeczeniami środków wychowawczych lub poprawczych.

Tablica 6. Rodzaje i wymiar środków karnych orzeczonych za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego # latach 1972 i 1978 wobec młodocianych i wobec recydywistów

Środki karne	Ogółem		Młodociani (17—20 letni)		Pozostali dorośli (powyżej 21 lat)		Poprzednio karani				Poprzednio nie karani	
	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	recydywiści		nierecydywiści		l.b.	%
							l.b.	%	l.b.	%		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	1972											
Ogółem*	169321		35 278		134 043		15 311		42 494		111516	
Kara śmierci	15		1		14		—		3		12	
Pozbawienie wolności bezwzględne (ogółem)	63 546	100	17195	100	46 351	100	14998	100	22 649	100	25 899	100
3 miesiące	314	0,5	96	0,6	248	0,5	12	0,1	241	1,1	91	0,4
3 do 6 miesięcy	5 521	2,4	398	2,3	1 123	2,4	73	0,5	905	4,0	543	2,1
6 miesięcy	3 668	5,8	983	5,7	2 685	5,8	376	2,5	1 813	8,0	1479	5,7
6 miesięcy do 1 roku	9919	15,6	2 736	15,9	7 183	15,5	762	5,1	4 859	21,5	4 298	16,6
1 rok	16018	25,1	4 359	25,4	11 659	25,2	2 978	19,9	6116	27,0	6 924	26,7
1 do 2 lat	21 052	33,2	5 378	31,3	15 674	33,8	6 668	44,5	6 345	28,0	8 039	31,0
2 do 3 lat	2 345	3,7	492	2,9	1 853	4,0	1 140	7,6	472	2,0	733	2,8
3 lata	3 869	6,1	1325	7,7	2 544	5,5	1 387	9,2	764	3,4	1 718	6,6
3 do 5 lat	3 623	5,7	1 160	6,7	2 463	5,3	1 260	8,4	871	3,8	1492	5,8
5 do 10 lat	1018	1,6	237	1,4	781	U	318	2,1	211	0,9	489	1,9
10 do 15 lat	129	0,2	25	0,1	104	0,2	17	0,4	38	0,2	74	0,3
25 lat	40	0,1	6	0,0	34	0,1	7	0,0	14	0,1	19	0,1
Średnia długość kary (w miesiącach)	19,39		19,56		19,33		23,63		16,33		19,60	
Pozbawienie wolności z zawieszeniem (Ogółem)	85 560	100	14 929	100	70 640	100	22		15 513		70 034	
z nałożeniem obowiązków	36 880	43,1										
bez nałożenia obowiązków	48 689	56,9										
z oddaniem pod dozór	25 977	30,6	11608	77,8	14 369	20,3						
bez oddania pod dozór	59 592	69,4	3 321	22,2	56 271	79,7						
3 miesiące	497	0,6	65	0,4	432	0,6				1		

3 do 6 miesięcy	1 649	1,9	298	2,0	1 351	1,9					
6 miesięcy	11591	13,6	1918	12,8	9 673	13,7					
6 miesięcy do 1 roku	25 311	29,6	4 367	29,3	20944	29,6					
1 rok	31229	36,6	5 717	38,3	25 512	36,2					
1 do 2 lat	15 222	17,7	2 558	17,2	12 664	17,9					
2 do 3 lat	37	0,0	1	0,0	36	0,1					
3 lata	33	0,0	5	0,0	28	0,0					
Średnia długość kary (w miesiącach)	11,43		11,43		11,43						
Pozbawienie wolności (ogółem)	149 115	100	32 118	100	116 997	100					
z orzeczeniem grzywny	91054	61,1	20189	62,9	70865	60,6					
bez orzeczenia grzywny	58 061	38,9	11 929	37,1	46)32	39,4					
Grzywna obok pozbawienia wolności w zł (ogółem)	91054	100	20189	100	70 865	100					
500	3 178	3,5	776	3,8	2 402	3,4					
501— 1 000	10 440	11,5	2 669	13,2	7 771	11,0					
1 001— 2 000	42 299	46,5	9 367	46,5	32932	46,5					
2001— 5 000	28 609	31,3	5 839	28,9	22 770	32,1					
5 001—10 000	5 013	5,5	1328	6,6	3 685	5,2					
10 001—20 000	971	1,1	186	0,9	785	1,1					
20 001—50 000	467	0,5	21	0,1	446	0,6					
ponad 50 000	77	0,1	3	0,0	74	0,1					
Średni wymiar grzywny (w zł)	3003		2 766		3071						
Ograniczenie wolności (ogółem)	9 718	100	1837	100	7881	100	180		2179		7 359
nieodpłatna dozorowana praca	3 702	38,1	868	47,4	2 834	36,0					
potrącenia z zarobku	5 713	58,8	853	46,3	4 860	61,6					
skierowanie do pracy	303	3,1	116	6,3	187	2,4					
z nałożeniem obowiązków	1151	11,8									
bez nałożenia obowiązków	8 567	88,2									
3 miesiące	509	5,2	94	5,1	415	5,3					
3 do 6 miesięcy	4023	41,4	726	39,5	3 302	41,9					
6 miesięcy do 1 roku	4 805	49,5	935	50,9	3 870	49,1					
1 do 2 lat	376	3,9	82	4,5	294	3,7					

c.d. tabeli 6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Grzywna samoistna w zł (ogółem)	10 356								2142		8103	
500	329	100	1 212	100	9144	100	111					
501— 1000	1 104	3,2	27	2,2	302	3,3						
1001— 2 000	4 785	10,7	120	9,9	984	10,8						
2 001— 5 000	3796	46,1	605	49,9	4180	45,7						
5 001—10 000	285	36,6	439	36,2	3 357	6,7						
10 001—20 000	38	2,8	21	1,7	264	2,9						
ponad 20 000	19	0,4			38	0,4						
		0,2			19	0,2						
Średni wymiar grzywny (w zł)	2676		2559		2692							
Kara dodatkowa orzeczona samoistnie	14		1		13		—				14	
Środki wychowawcze i poprawcze	103		103		—		—		—		95	
Nadzór ochronny (ogółem)							8 610		8			
z poleceniami							2 882	100				
bez poleceń							5 728	33,5				
Ośrodek przystosowania społecznego							437	66,5				
1978												
Ogółem*	157 656		32 397		125259		16626		40871		99966	
Kara śmierci	15		—		15		—		10		5	
Pozbawienie wolności bezwzględne (ogółem)	52292		12132		40 160	100			16 859		19921	
3 miesiące	56	100	8	100	48	0,1	15 512	100	47	100	4	100
3 do 6 miesięcy	237	0,1	33	0,1	204	0,5	5	0,0	190	0,3	30	0,0
6 miesięcy	1051	0,5	176	0,3	875	2,2	17	0,1	595	1,1	285	0,2
6 miesięcy do 1 roku	2 946	2,0	637	1,5	2 309	5,7	171	1,1	1480	3,5	1 130	1,4
1 rok	12 290	5,6	2 837	5,3	9453	23,5	336	2,2	4 521	8,8	5 614	5,7
1 do 2 lat	22233	23,5	5176	33,4	17057	2,6	2155	13,9	7182	26,8	7500	28,2
2 do 3 lat	3152	42,6	600	42,6	2 552	6,4	7 551	48,7	618	42,5	853	37,6
3 lata	4 396	6,0	1201	3,9	3195	8,0	1 681	10,8	855	3,7	1930	4,3
		8,4		9,8			1 611	10,4		5,1		9,7

3 do 5 lat	4262	8,2	1 154	9,5	3108	7,7	1512	9,7	972	5,8	1778	8,9		
5 do 10 lat	1435	2	265	2,2	1170	2,9	435	2,8	319	1,9	681	3,4		
10 do 15 lat	169	0,3	33	0,3	136	0,3	30	0,2	50	0,3	89	0,4		
25 lat	65	0,1	12	0,1	53	0,1	8	0,1	30	0,2	27	0,2		
Średnia długość kary (w miesiącach)	24,02		24,23		23,95		26,25		21,17		14,70			
Pozbawienie wolności z zawieszeniem														
z nałożeniem obowiązków	56572	100	10787	100	45785	100								
bez nałożenia obowiązków	23710	41,9												
z oddaniem pod dozór	32862	58,1												
bez oddania pod dozór	22868	40,4	8582	79,6	14286	31,2								
3 miesiące	33704	59,6	2205	20,4	31499	68,8								
3 do 6 miesięcy	24	0,0	2	0,0	22	0,0								
6 miesięcy	90	0,2	12	0,2	78	0,2								
6 miesięcy do 1 roku	1599	2,8	251	2,9	1348	2,9								
1 rok	5382	9,5	875	9,8	4507	9,8								
1 do 2 lat	23931	42,4	4746	42,0	19189	42,0								
2 do 3 lat	25301	44,7	4872	47,6	20429	47,6								
3 lata	116	0,2	16	0,2	100	0,2								
	129	0,2	13	0,3	116	0,3								
Średnia długość kary (w miesiącach)	15,20		15,27		15,18									
Pozbawienie wolności (ogółem)														
z orzeczeniem grzywny	108864	100	22919	100	85945	100								
bez orzeczenia grzywny	75327	69,2	18421	80,4	56906	66,2								
Grzywna obok pozbawienia wolności,	33537	30,8	4498	19,6	29039	33,8								
w zł (ogółem)														
500	75327	100	18421	100	56906	100								
501— 1 000	23	0,0	7	0,0	16	0,0								
1 001— 2 000	151	0,2	55	0,3	96	0,2								
2 001— 5 000	742	1,0	250	1,4	492	0,9								
5 001—10 000	11052	14,7	3329	18,1	7723	13,6								
10 001—20 000	33757	44,8	8958	48,6	24799	43,5								
20 001—50 000	21741	28,9	4807	26,1	16934	29,8								
ponad 50 000	6657	8,8	952	5,2	5705	10,0								
	1204	1,6	63	0,3	1141	2,0								

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Średni wymiar grzywny (w zł)	12 567		10341		13 287							
Ograniczenie wolności (ogółem)	25 691	100	5 953	100	19 738	100	702		6 777		18 212	
nieodpłatna dozorowana praca	11098	43,2	3 041	52,1	8 057	40,8						
potrącenia z zarobku	11497	44,8	2 059	34,6	9 438	47,8						
skierowanie do pracy	3096	12,0	853	14,3	2243	11,4						
z nałożeniem obowiązków	1998	7,8										
bez nałożenia obowiązków	23 693	92,2										
3 miesiące	326	1,3	45	0,8	281	1,4						
3 do 6 miesięcy	2 822	11,0	559	9,4	2 263	11,5						
6 miesięcy do 1 roku	14 694	57,2	3 546	59,5	11 148	56,5						
1 do 2 lat	7 849	30,5	1 803	30,3	6046	30,6						
Grzywna samoistna, w zł (ogółem)	22 730	100	3 328	100	19402	100	339		5 028		17 363	
500	1	0,0		—	1	0,0						
501— 1 000	26	0,1	1	0,0	25	0,1						
1 001— 2 000	137	0,6	9	0,3	128	0,7						
2 001— 5 000	2199	9,7	305	9,2	1 894	9,8						
5001—10000	10447	46,0	1 601	48,0	8 846	45,6						
10 001—20 000	9 036	39,7	1290	38,8	7 746	39,9						
ponad 20 000	884-	3,9	122	3,7	762	3,9						
Średni wymiar grzywny (w zł)	9242		9 197		9 250							
Kara dodatkowa orzeczona samoistnie	163		4		159				1		162	
Środki wychowawcze i poprawcze	193		193		—				—		—	
Nadzór ochronny (ogółem)							10 872	100				
z poleceniami							5 408	49,7				
bez poleceń							5 464	50,3				
Ośrodek przystosowania społecznego							556					

* Ukaraniam oraz orzeczeniam środków wychowawczych i poprawczych; liczba ogółem recydywistów, nierocydywistów i poprzednio nie karanych w 1978 r. odnosi się tylko do ukaranych*

czy wreszcie kumulowania środków karnych zaznaczył się z całą wyrazistością: pod tym względem polityka karna wobec młodocianych nie wykazywała jakichkolwiek odrębności w stosunku do stosowanej wobec pozostałych dorosłych. Co do wymiarów kar bezwzględno pozbawienia wolności pojawiły się w przypadku młodocianych te same, znane już nam z analizy tablicy 2 przesunięcia — zanikanie skazań na kary najkrótsze, podwyższanie się najczęściej stosowanych wymiarów tej kary, zwiększanie się liczby i udziału kar długoterminowych i najdłuższych. W rezultacie średnia kara bezwzględno pozbawienia wolności orzekana wobec młodocianych uległa przedłużeniu o około 4,5 miesiąca, czyli o 24%, i nie różniła się w znacznym stopniu od średniej kar wymierzanych pozostałym dorosłym. Podobny obraz ukazują wymiary kar pozbawienia wolności z zawieszeniem, ograniczenia wolności, grzywny samoistnej oraz grzywny orzekanej obok pozbawienia wolności, z tym tylko że podwyższenie wymiaru grzywien było znacznie poważniejsze.

Na osobne odnotowanie zasługuje parę dalszych odrębności polityki karnej wobec młodocianych. I tak jeśli chodzi o pozbawienie wolności z zawieszeniem, regułą obejmującą 3/4 do 4/5 młodocianych (a tylko 1/5—1/3 pozostałych dorosłych) było poddanie ich pod dozór, co w każdym razie co najmniej częściowo wiąże się z treścią przepisu § 3 art. 76 k.k. nakładającego na sądy obowiązek orzekania dozoru wobec młodocianych sprawców przestępstw umyślnych skazanych na pozbawienie wolności z zawieszeniem wykonania tej kary. Znamienne jest także — i w pełni zrozumiałe — że w stosunku do młodocianych względnie znacznie częściej stosowane były te postacie kary ograniczenia wolności, które nie przypominały rozłożonej na raty grzywny: a więc nałożenie obowiązku świadczenia nieodpłatnej dozorowanej pracy (art. 34 § 1 k.k.) oraz skierowanie do pracy (art. 34 § 3 k.k.).

Jak wiadomo, przepisy dotyczące recydywy ingerują w bardzo zasadniczy sposób w strukturę i wymiar kar orzekanych wobec osób określonych w art. 60 k.k., a pewnym stopniu także i wskazanych w art. 52 k.k. Przypomnijmy tylko w tym miejscu, że statystyka sądowa nie pozwala na wyodrębnienie tych ostatnich, co sprawiło, że zostali oni ujęci łącznie z innymi poprzednio karanymi (nie będącymi recydywistami), a więc takimi, których poprzednia karalność nie ma obligatoryjnie wywierać wpływu na rodzaj i wymiar orzekanych wobec nich kar. Już pierwszy rzut oka na dane zamieszczone w tablicy 5 nie pozostawia wątpliwości, że recydywa, ale także i inne postacie powrotu do przestępstwa mają ogromne konsekwencje dla wymiaru kary: np: na bezwzględne pozbawienie wolności skazano 93—98% ogółu recydywistów, 41—53% poprzednio karanych nie będących recydywistami oraz 20—23% poprzednio nie karanych. Można więc wyrazić przypuszczenie, że gdyby przepisy o następ-

stwach skazania w warunkach recydywy ujęte były w kodeksie karnym w sposób mniej stanowczy, liczba skazań na bezwzględne pozbawienie wolności mogłaby być znacznie niższa, albo inaczej mówiąc i ujmując szerzej zagadnienie, trzeba stwierdzić, że fakt recydywy w ogromnej mierze przesądza rodzaj kary, którą otrzyma skazany, i to tak dalece, że stopień społecznego niebezpieczeństwa (a zwłaszcza społecznej szkodliwości) jego czynu zdaje się być przesunięty w determinowaniu kary na dalsze, może nawet dalekie miejsce.

Analizując dane zawarte w tabelicy 5 z punktu widzenia zmian, które zaszły w strukturze orzekanych kar w latach 1972—1978, należy zwrócić uwagę przede wszystkim na następujące dwie kwestie. Po pierwsze, udział skazań na bezwzględne pozbawienie wolności zmniejszył się stosunkowo najmniej u poprzednio nie karanych (bo tylko o 3,3%), ale też był u nich i tak dość niski, gdyż wynosił 23,2% (obecnie 19,9%). Nieco większe rozmiary zmniejszenie to przybrało u recydywistów (spadek z 98,0 na 93,3%, a więc o 4,7%), nie zmieniło to jednak faktu, że w dalszym ciągu wobec tej grupy skazanych inne środki karne orzekane są nader rzadko, aczkolwiek obecnie nieco częściej niż poprzednio. Stało się to możliwe dzięki stopniowo zarysowującej się zmianie nastawienia sądów do możliwości odstępowania od obostrzeń przewidzianych w art. 60 k.k., na jakie pozwala przepis art. 61 k.k. Z tego ostatniego przepisu skorzystały sądy w 1970 r. Wobec 1,1%, w 1972 r. wobec 4,8%, zaś w latach 1976—1978 wobec 10—11% recydywistów. Najdalej idące zmniejszenie udziału skazań na bezwzględne pozbawienie wolności miało miejsce w grupie poprzednio karanych nie będących recydywistami (aż o 12,1%), co jest o tyle istotne, że karani ci stanowią 25—26% wszystkich skazanych. Po drugie, pojawiły się daleko idące przekształcenia struktury środków karnych nie połączonych z pozbawieniem wolności, które najkrócej scharakteryzować by było można jako odchodzenie od kary pozbawienia wolności z zawieszeniem i stosowanie w jej miejsce kar ograniczenia wolności i grzywny samoistnej. Jest rzeczą interesującą, że objęły one w niemalże takim samym stopniu nie karanych poprzednio, co karanych nie będących recydywistami.

W kwestii wymiaru kar orzekanych wobec skazanych wchodzących do każdej z trzech rozważanych zbiorowości powiedzieć coś możemy tylko w odniesieniu do kary bezwzględnego pozbawienia wolności. Tutaj sytuacja rysuje się nader jasno: recydywa zdaje się wywierać wpływ nie tylko na strukturę orzekanych kar, ale także na ich wymiar. W 1972 r. średni wymiar bezwzględnego pozbawienia wolności dłuższy był w przypadku recydywistów o 4 miesiące (a więc 17%) niż u poprzednio nie karanych i nawet o ponad 7 miesięcy (tj. o 31%) niż u poprzednio karanych nie będących recydywistami. W 1978 r. różnice te zmniejszyły się (do od-

powiednio 6 i 19%), co oznacza, że wszystkie wyróżnione przez nas grupy skazanych otrzymują obecnie — gdy ukarani już zostaną bezwzględny pozbawieniem wolności — kary w bardziej zbliżonej wysokości i do tego dłuższe niż przed kilku laty. Średni wymiar kary bezwzględnego pozbawienia wolności wyniósł dla recydywistów w 1978 r. ponad 2 lata i 2 miesiące, przy czym karę tę otrzymało ponad 9 na 10 skazanych w warunkach art. 60 k.k.

Nie były to wszakże wszystkie dolegliwości, które spadły na nich w rezultacie skazania, pamiętać trzeba bowiem koniecznie także o karze grzywny orzeczonej obok pozbawienia wolności oraz o kosztach i opłatach sądowych, ale nadto o specjalnych środkach karnych stosowanych tylko wobec recydywistów — o nadzorze ochronnym i o ośrodku przystosowania społecznego. Jak wiadomo, w stosunku do recydywistów specjalnych (określonych w art. 60 § 1 k.k.) orzeczenie nadzoru jest fakultatywne. Następowало ono jednak coraz to częściej : np. w 1970 r. nadzór orzeczony został w stosunku do 28% tej kategorii recydywistów, w 1972 roku w stosunku do 58%, a w 1978 roku w stosunku do 73%. Wobec recydywistów specjalnych wielokrotnych (określonych w art. 60 § 2 k.k.) orzeczenie nadzoru lub umieszczenie w ośrodku przystosowania społecznego jest obligatoryjne; w latach 1972—1978 w odniesieniu do tej grupy recydywistów (pomijając pewne drobne wahania nie układające się w żaden ciąg wskazujący na istnienie jakiegoś trendu) w 2/3 przypadków sądy Orzekały oddanie pod nadzór ochronny, w 1/3 zaś — umieszczenie w ośrodku przystosowania społecznego. Popełnienie przestępstwa w warunkach recydywy pociągało więc za sobą bardzo daleko idące konsekwencje w zakresie wyboru rodzaju kary, jej wymiaru, a do tego jeszcze poddania oddziaływaniu specjalnych środków karnych z których jeden polegał na dalszym, trwającym 2 do 5 lat przedłużeniu pozbawienia wolności.

IX. RODZAJE I WYMIAR ŚRODKÓW KARNYCH ORZECZONYCH WOBEC MŁODOCIANYCH I WOBEC RECYDYWISTÓW (ZA NIEKTÓRE PRZESTĘPSTWA)

Poczynione przez nas dotychczas uwagi o strukturze i wymiarze kar stosowanych wobec młodocianych i wobec recydywistów mogą łatwo spotkać się z zarzutem, iż oparte zastały na nadmiernie uproszczonym schemacie uwzględnianych zależności. Jeśli bowiem zestawiało się informacje o strukturze kar nakładanych na młodocianych i na starszych dorosłych czy na recydywistów, pozostałych poprzednio karanych i pierwszy raz karanych — przyjmowało się pewne milczące założenie niezbędne do tego, aby przeprowadzone porównania, a zwłaszcza wyciągane z

nich wnioski, miały sens. Zgodnie z tym założeniem różnice w strukturze czy wymiarach kar orzekanych wobec wspomnianych wyżej kategorii sprawców miały stanowić konsekwencje specjalnego ukształtowania ich odpowiedzialności w uregulowaniach części ogólnej kodeksu karnego i sposobu wykładania tych przepisów przez sądy. Tylko bowiem przyjęcie, choćby prowizoryczne, takiego założenia mogło usprawiedliwiać wyrażenie — na podstawie danych zawartych w tablicach 5 i 6 — poglądu, zgodnie z którym np. różnice między polityką karną stosowaną wobec młodocianych i wobec pozostałych dorosłych wydają się być zaskakująco niewielkie. Zakładało się bowiem równocześnie, że rozmaite inne przepisy współwyznaczające otrzymywane przez nich kary znalazły wobec nich zastosowanie w tych samych proporcjach. Jeśliby to ostatnie założenie przełożyć z tak uogólnionego sformułowania na język bliższych życia konkretów, znaczyć by to przede wszystkim miało uznanie tożsamości struktury przestępstw popełnianych przez skazanych należących do zestawianych zbiorowości. Struktura kar orzeczonych wobec określonej grupy sprawców zależna jest bowiem w poważnej mierze od rodzajów przestępstw im przypisanych i jeśli między dwiema porównywanymi grupami takich sprawców zachodzą istotniejsze różnice w rodzajach popełnianych przez nich przestępstw — różnice w otrzymanych karach będą się zapewne musiały pojawić już z tego tylko względu. Przechodzenie do porządku nad tym ostatnim faktem i akceptowanie wspomnianego na wstępie założenia można by uznać za dopuszczalne co najwyżej dla uzyskania bardzo wstępnej orientacji w polityce karnej stosowanej wobec rozmaitych grup skazanych, a więc dla uzyskania „pierwszego przybliżenia” oceny tejszej polityki. Nie powinno się jednak na niej poprzestawać.

Obecnie zrobimy następny krok w naszej analizie i podejmiemy próbę naświetlenia, jak kształtowała się owa polityka w odniesieniu do młodocianych i recydywistów skazanych za poszczególne, wybrane przestępstwa. Porównywać w ten sposób będziemy strukturę i wymiary kar orzeczonych wobec interesujących nas grup skazanych za dopuszczenie się czynów zagrożonych takimi samymi sankcjami, które jeśli były modyfikowane lub których ewentualne zastosowanie podlegało określonym ograniczeniom czy rozszerzeniom, to na podstawie przepisów części ogólnej kodeksu karnego stanowiących o tym, jak karać sprawców będących młodocianymi czy recydywistami. Trzeba by może od razu wyraźnie powiedzieć, że uzyskane na tej drodze wyniki stanowić będą „drugie przybliżenie”, a nie jakieś ostateczne rozwiązanie interesującego nas zagadnienia, w tym w każdym razie sensie, że i teraz przyjąć będzie trzeba pewne założenia. Sformułować by je można następująco. Po pierwsze — w odniesieniu do skazań za każde z analizowanych rodzajów przestępstw prawdziwe jest przypuszczenie, że rozkład ich ze względu na wagę przy-

pisanych sprawcom czynów, ze względu na okoliczności czynu i cechy sprawcy mające znaczenie dla wyboru i wymiaru kary był w przybliżeniu taki sam w porównywanych latach (tj. w 1972 r. i w 1978 r.). Po drugie, że wspomniane wyżej rozkłady były w przybliżeniu takie same w odniesieniu do młodocianych co do pozostałych dorosłych oraz co do recydywistów, poprzednio karanych nie będących recydywistami i poprzednio nie karanych. W założeniach tych nie ma niczego szczególnego, czyni się je zawsze wówczas, gdy porównuje się kary orzekane w różnych latach, na różnych terenach kraju, wobec różnych kategorii sprawców, i — na podstawie zaobserwowanych odmienności w ich strukturze i wysokości — wypowiada się sądy o tym, że polityka karna uległa zmianie, że kształtuje się inaczej na jednych, a inaczej na innych terenach kraju, że rozmaicie traktowane są różne grupy skazanych sprawców przestępstw. Wspomniane wyżej założenia nie są tylko na ogół wypowiedziane *expressis verbis*; przyjmuje się je z reguły jako coś oczywistego lub nie uświadamia się sobie ich istnienia i płynących z nich ograniczeń zasadności wypowiedzianych stwierdzeń i przybliżonego charakteru wniosków⁸³.

Zajmiemy się obecnie przeprowadzeniem owego „drugiego przybliżenia” oceny polityki karnej stosowanej u nas do młodocianych i do recydywistów. Kwestią wymagającą wstępnego rozstrzygnięcia była decyzja co do rodzaju kryterium, według którego dokonywano by wyboru przestępstw mających stanowić podstawę analizy. Po różnych deliberacjach posłużono się kryterium wyłącznie formalnym, a mianowicie liczby skazań. Objęto analizą wszystkie te przestępstwa, za które w 1972 r. podobnie jak w 1978 r. skazano co najmniej 100 młodocianych i co najmniej 100 recydywistów (z art. 60 k.k.), uznano bowiem, że zajmowanie się rozkładami struktury kar (czy ich wymiarów) w bardzo niewielkich zbiorowościach mijałoby się z celem, gdyż stwarzałoby zbyt wątpliwą podstawę do wyciągania jakichkolwiek bardziej zdecydowanych wniosków. Liczba przestępstw⁶⁴ spełniających to kryterium nie była wielka, wynosiła za-

⁶³ Takim bądź podobnym „drugim przybliżeniem” zadowolić się trzeba wówczas, gdy podstawę analizy stanowią dane statystyki sądowej. Przejście do „trzeciego przybliżenia” umożliwiła analiza orzekanych kar przeprowadzona na podstawie akt spraw karnych, pozwalająca na uwzględnienie znacznie bogatszego zestawu informacji o elementach współwyznaczających wybór i wymiar” kary. O „czwartym przybliżeniu” mówić by zapewne można wówczas, gdyby oprócz analizę nie tylko na aktach spraw karnych, ale i np. na wynikach obserwacji uczestniczącej w rozprawie i naradzie sędziowskiej nad wyrokiem.

⁶⁴Mówić by tu raczej należało nie o „przestępstwach” (czynach kwalifikowanych z jednego przepisu kodeksu karnego), ale o odrębnych pozycjach wyróżnianych w statystyce sądowej prawomocnych skazań: w paru przypadkach osobno traktowano bowiem skazanie z tego samego paragrafu jednego artykułu w zależ -

ledwie 15, jednak skazania z odnoszących się do nich przepisów obejmowały pokąźną część ogółu ukarań za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego (47,1% w 1972 r. i 49,3% w 1978 r.). Część ta była jeszcze większa, gdy chodzi o recydywistów (odpowiednio 60,7% i 62,9%), a największa w przypadku młodocianych (odpowiednio 71,3% i 72,3%).

Pomimo zastosowania czysto formalnego kryterium w rozpatrywanej Obecnie grupie przestępstw znalazły się bardzo rozmaite czyny. Mamy w niej bowiem przestępstwa skierowane przeciwko zdrowiu, przeciwko wolności, przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży, przeciwko mieniu, wreszcie przeciwko działalności instytucji państwowych i społecznych. Występują w niej czyny o charakterze chuligańskim i pozbawione tego charakteru, występki i jedna zbrodnia, przestępstwa zagrożone różnego rodzaju karami oraz takie, których sankcje przewidują różne granice wymiaru kary pozbawienia wolności. Możemy więc powiedzieć, że wioski wypowiedziane o polityce karnej stosowanej wobec młodocianych i wobec recydywistów będą miały dobrą podbudowę faktyczną w materiale liczbowym.

Zasadnicze dane dotyczące liczby skazań, struktury i wymiaru orzeczonych kar wobec różnych kategorii sprawców wymienionych wyżej czynów zgrupowane zostały w tablicy 7. W porównaniu do zestawu informacji o tych kwestiach, którymi operowaliśmy poprzednio — obecny wydawać się może nadmiernie skrócony, aczkolwiek tak chyba nie jest. Przedstawione w odniesieniu do każdego z rozważanych przestępstw odsetki informują o rodzajach orzeczonych kar (z pominięciem tylko bardzo przecież rzadko stosowanych, jak poprzestanie na orzeczeniu kary dodatkowej oraz orzeczenie środków wychowawczych lub poprawczych) i odpowiadają w przybliżeniu — nawiązując do terminologii przyjętej w tablicy 4 — miernikom struktury środków karnych, Zamieszczone średnie — będące miernikami intensywności środków karnych — informują w syntetyczny sposób o wymiarach kar dających się ująć w miesiącach trwania dolegliwości polegającej na pozbawieniu wolności bądź w złotówkach obrazujących rozmiary dolegliwości materialnej; skromniejszy zakres tych danych w odniesieniu do recydywistów wynika ze sposobu ujęcia materiału liczbowego w statystyce sądowej.

Zastanówmy się teraz nad tym, co nowego do sformułowanych poprzednio obserwacji dotyczących polityki karnej wnoszą informacje zamieszczone w tablicy 7. Pierwsze pytanie, na które chcielibyśmy udzielić odpowiedzi, brzmi: które z naszych dotychczasowych ustaleń znajdują potwierdzenie w wynikach obecnej analizy, które natomiast wymagają

naści od tego, czy sąd dopatrywał się w czynie znamion chuligaństwa, czy nie, w innych — w zależności od tego, czy naruszone mienie stanowiło własność społeczną, czy też nie stanowiło.

przeformułowania czy wręcz odrzucenia. Rozpocznijmy od młodocianych.

Jedną z cech struktury środków karnych orzekanych w stosunku do młodocianych był wyższy niż u pozostałych dorosłych udział skazań na bezwzględne pozbawienie wolności. Dane zawarte w tablicy 7 nie pozwalają na twierdzenie, że zależność taka występuje powszechnie albo nawet że przejawia się często. Jej pojawienie się (w danych globalnych) tłumaczyć zapewne należy przede wszystkim odmiennością struktury przestępczości młodocianych i reszty dorosłych: młodociani względnie częściej niż inni skazywani byli za przestępstwa, za które częściej orzeka się bezwzględne pozbawienie wolności. Przypadków, kiedy to, odsetek skazań na tę ostatnią karę wyższy był u młodocianych (z jednym tylko wyjątkiem — co najwyżej o parę bądź kilka procent), było w 1972 r. sześć ⁶⁵, gdy w 1978 r. już tylko dwa ⁶⁶. Wszystkie one stanowiły jakąś formę zamachu na osobę, wśród pozostałych znalazły się natomiast wszystkie analizowane rodzaje zamachów skierowanych przeciwko mieniu i pozostałe wystąpienia przeciwko osobie. Obserwacje te nasuwają dwie konkurencyjne hipotezy: albo częstsze karanie młodocianych bezwzględnym pozbawieniem wolności ograniczone było do reakcji na przestępstwa przeciwko osobie, albo naprawdę nie istniało ono, zaś wrażenie surowszego karania młodocianych niż pozostałych dorosłych wywołane było poważniejszym charakterem następstw ich (wymierzonych przeciwko osobie) czynów, kwalifikowanych z tych samych przepisów kodeksu karnego. Tę ostatnią hipotezę odnotowujemy w tym miejscu tylko dla porządku, nie można jej bowiem rozstrzygnąć w ramach podjętego tutaj „drugiego przybliżenia” oceny kształtowania się polityki karnej naszych sądów wobec różnych grup skazanych.

Jak już wspomniano, w większości przypadków bezwzględnym pozbawieniem wolności karano młodocianych rzadziej niż pozostałych dorosłych. Szczególnie wielkie różnice w odsetku tych, którzy otrzymali tę karę, wystąpiły u skazanych za występki kwalifikowane z art. 203 § 1 k.k. (w 1972 r. — o 20,0%; w 1978 r. — o 23,3%) oraz z art. 208 k.k. (zwłaszcza gdy przedmiotem kradzieży zuchwałej lub z włamaniem nie było mienie społeczne).

⁶⁵ Chodziło tu o kary orzeczone za przestępstwa, art. 156 § 1 k.k. (umyślne „średnie” uszkodzenie ciała, niechuligańskie), z art. 158 § 1 k.k. (udział w bójce lub pobiciu, niechuligański), z art. 168 § 1 k.k. (zgwałcenie), z art. 184 § 1 k.k. (znęcanie się), z art. 234 § 1 k.k. (czynna napaść na funkcjonariusza, chuligańska, ale także i niechuligańska).

⁶⁶ Chodziło tu o kary orzeczone za występki z art. 184 § 1 k.k. i 234 § 1 k.k. (chuligańskie).

Tablica 7. Rodzaje i niektóre mierniki intensywności środków karnych orzeczonych w latach 1972 i 1978 za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego .

Naruszony przepis ustawy	Środki karne	Ogółem		Młodociani 17—20 letni)		Pozostali dorośli (pow. 21 lat)		Poprzednio karani				Poprzednio nie karani	
								recydywiści		nierecydywiści			
		%	śr. ^b	%	śr. ^b	%	śr. ^b	%	śr. ^b	%	śr. ^b	%	śr. ^b
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1972													
Ogółem	liczba skazań	169 321		35 278		134043		15 341		42494		111 516	
	pozbawienie wolności (bezwzględne)	37,5	19,39	48,8	19,56	34,6	19,33	98,0	23,63	53,3	16,33	23,2	19,60
	pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	50,5	11,43	42,3	11,43	52,7	11,43	0,1		36,5		62,8	
	ograniczenie wolności	5,7		5,2		5,9		1,2		5,1		6,6	
	grzywna samoistna	6,1	2676	3,4	2 559	6,8	2692	0,7		5,1		7,3	
	grzywna obok pozbawienia wolności ^a	61,1	3 003	62,9	2 766	60,6	3 071						
	nadzór ochronny							56,2					
	ośrodki przystosowania społecznego							2,9					
Art. 156, §1: umyślne „średnie” uszkodzenie ciała (chuligańskie)	liczba skazań	1882		794		1089		190		360		1333	
	pozbawienie wolności (bezwzględne)	80,4	16,79	77,3	15,74	82,6	17,50	100	23,16	94,2	17,74	73,9	15,24
	pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	19,5	13,67	22,4	13,39	17,4	13,92	—		5,8		26,0	
	ograniczenie wolności	—		—		—		—		—		—	
	grzywna samoistna	—		—		—		—		—		—	
	grzywna obok pozbawienia wolności ^a	8,9	3 704	7,3	3 510	9,0	3 819						
	nadzór ochronny							46,3					
	ośrodki przysposobienia społecznego							—					

Art. 156, §1: umyślne „średnie**” uszkodzenie ciała (niechuligańskie)	liczba skazań	5992		1158		4834		301		1048		4643	
	pozbawienie wolności ; (bezwzględne)	23,9	14,94	25,5	13,84	23,5	15,22	98,1	19,12	46,0	13,89	14,0	13,80
	pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	73,9	11,15	72,6	11,34	74,2	11,10	0,7		52,3		83,5	
	ograniczenie wolności	0,9		0,7		1,0		0,3		1,1		0,9	
	grzywna samoistna	1,3	2 566	1,2	2 757	1,3	2 523	0,3		0,6		1,5	
	grzywna obok pozbawienia wolności ^a	47,7	2 733	42,9	2 878	48,9	2 768		49,5				
nadzór ochronny													
ośrodki przystosowania społecznego								—					
Art. 158, §1: udział w bójce lub pobicie (chuligański)	liczba skazań	2655		1418		1237		171		356		2128	
	pozbawienie wolności (bezwzględne)	76,8	14,93	75,7	14,58	78,0	15,32	100	20,83	93,8	16,06	72,1	14,02
	pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	22,6	12,39	23,6	12,83	21,5	11,84	—		6,2		27,1	
	ograniczenie wolności	0,4		0,4		0,4		—		—		0,5	
	grzywna samoistna	0,2	4000 ^c	0,4	4000 ^c	0,1	4000 ^c	—		—		0,3	
	grzywna obok pozbawienia wolności ^a	12,0	3 551	10,4	3 718	13,7	3 405		41,8				
nadzór ochronny													
ośrodki przystosowania społecznego								1,2					
Art. 158, §1, udział w bójce lub pobicie (niechuligański)	liczba skazań	3254		3139		2115		148		390		2716	
	pozbawienie wolności (bezwzględne)	25,9	13,36	28,5	13,13	24,4	13,64	100	16,78.	49,5	13,44	18,5	12,46
	pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	67,4	10,94	64,0	11,44	69,2	10,73	—		48,2		73,8	
	ograniczenie wolności	4,5		5,0		4,2		—		1,3		5,2	
grzywna samoistna	2,2	3 155	2,4	3 948 ^c	2,2	2 689 ^c			1,0		2,5		

c.d. tabeli 7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	grzywna obok pozbawienia wolności* nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego	51,1	2 705	43,6	2 815	55, t	2 659	31,1					
								0,8					
Art. 168, §1: zgwałcenie	liczba skazań pozbawienie wolności (bezwzględne) pozbawienie wolności (z zawieszeniem) ograniczenie wolności grzywna samoistna grzywna obok pozbawienia wolności® nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego	84,6	1060 32,49	87,0	410 31,28	83,1	650 33,28	100	101 44,55	91,7	276 34,91	79,5	683 29,11
		15,4	16,60	13,0	15,38	16,9	1748	—		8,3		10,5	
		—		—		—		—		—		—	
		8,4	3 625	5,1	3 605°	10,5	3 631	54,5					
								—					
Art. 184, §1: znęcanie się	liczba skazań pozbawienie wolności (bezwzględne) pozbawienie wolności , . (z zawieszeniem) ograniczenie wolności grzywna samoistna grzywna obok pozbawienia wolności* nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego	27,0	10 305 15,91	37,4	115 16,57 ^c	26,9	10190 15,90	99,2	743 19,20	43,8	2973 14,73	11,2	6589 14,70
		72,8	12,65	62,6	12,26	72,9	12,65	0,4		56,1		88,6	
		0,1				0,1		0,3		0,1		0,1	
		0,1	2160 ^c	—		04:	2160 ^c	0,1		—		0,1	
		11,6	2 326	7,0	2 350 ^c	11,6	2 326	59,0					
								—					

c.d. tabeli 7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	grzywna obok pozbawienia wolności ^a nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego	99,4	2 738	99,2	2 491	99,7	2 996	65,1 4,3					
Aft. 203, § 1: kradzież cudzego mienia ruchomego	liczba skazań pozbawienie wolności (bezwzględne) pozbawienie wolności (z zawieszeniem) ograniczenie wolności grzywna samoistna grzywna obok pozbawienia wolności ^a nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego	13 765 58,8 46,6 0,3 0,2 99,5	15,82 10,18 1 908 ^c 2116	44,5 54,4 0,5 0,1 99,3	4090 13,27 10,18 1 140* 2 046	64,8 34,7 0,3 0,1 99,6	9675 16,56 10,17 2 100 ^c 2145	3484 99,9 20,50 0,0 0,1 — 64,7 5,3		4248 70,1 12,22 29,4 0,3 0,2		6033 27,0 12,40 71,9 0,5 0,3	
Art. 208: kradzież zuchwałą lub z włamaniem (mienia cudzego)	liczba skazań pozbawienie wolności (bezwzględne) pozbawienie wolności (z zawieszeniem) ograniczenie wolności grzywna samoistna grzywna obok pozbawienia wolności ^a nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego	7468 66,6 33,0 — — 99,0	21,24 14,27 — — 2 282	55,5 43,6 — — 98,4	3497 18,33 14,11 — 2080	76,4 23,6 — — 99,6	3971 23,10 14,54 — 2458	1491 99,9 29,07 0,1 — — 67,4 4,7		2082 85,9 18,40 14,0 — —		3895 43,5 17,36 55,7 — —	

Art. 210, § 1: rabunek mienia cudzego	liczba skazań	3488		1843		1645		746		763		1979	
	pozbawienie wolności (bezwzględne)	98,3	44,94	97,1	41,00	99,6	42,96	100	57,63	99,7	45,74	97,0	36,70
	pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	1,7	17,80	2,9	17,69	0,4	18,63 ^c	—	—	0,3	—	2,9	—
	ograniczenie wolności	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	grzywna samoistna	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	grzywna obok pozbawienia wolności ^a	99,3	2 547	99,1	23 61	99,6	2 755	—	—	—	—	—	—
nadzór ochronny	—	—	—	—	—	—	—	63,8	—	—	—	—	
ośrodki przystosowania społecznego	—	—	—	—	—	—	—	1,9	—	—	—	—	
Art. 215, §1: paserstwo mienia cudzego	liczba skazań	1235		343		892		165		285		785	
	pozbawienie wolności (bezwzględne)	35,3	15,09	23,9	13,25	39,7	15,51	100	19,24	56,5	12,85	14,0	12,12
	pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	63,1	10,44	73,8	10,15	58,8	10,58	—	—	42,1	—	83,8	—
	ograniczenie wolności	0,7	—	0,6	—	0,8	—	—	—	1,1	—	0,8	—
	grzywna samoistna	0,6	2 900 ^c	0,6	2 900 ^c	0,7	2 900 ^c	—	—	0,3	—	0,9	—
	grzywna obok pozbawienia wolności ^a	98,0	2424	96,7	2 055	98,5	2 562	—	—	—	—	—	—
nadzór ochronny	—	—	—	—	—	—	—	51,5	—	—	—	—	
ośrodki przystosowania społecznego	—	—	—	—	—	—	—	1,8	—	—	—	—	
Art. 234, § 1: czynna napaść na funkcjonariusza (chuligańska)	liczba skazań	2325		596		1729		261		557		1507	
	pozbawienie wolności (bezwzględne)	72,0	15,19	75,8	14,54	70,6	15,43	100	20,41	87,1	14,59	61,5	14,03
	pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	28,0	12,56	24,2	12,67	29,3	12,53	—	—	12,9	—	38,4	—
	ograniczenie wolności	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
grzywna samoistna	0,0	2 900 ^c	—	—	0,1	2 900 ^c	—	—	—	—	0,1	—	

c. d. tabeli 7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	grzywna obok pozbawienia wolności ^a nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego	11,6	3 815	8,4	3 312	12,5	3 930	52,9					
								0,8					
Art. 234, §1: czynna napaść na funkcjonariusza (niechuliگاóska)	liczba skazań pozbawienie wolności (bezwzględne) pozbawienie wolności (z zawieszeniem) ograniczenie wolności grzywna samoistna grzywna obok pozbawienia wolności ^a nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego	3239		577		2662		318		809		2112	
		41,6	13,33	45,9	12,95	40,6	13,43	99,7	17,05	63,7	12,38	24,4	11,99
		57,2	10,79	53,0	10,95	58,2	10,76	—		35,1		74,2	
		0,7		1,0		0,6		0,3		0,6		0,8	
		0,5	3 165 ^c		—	0,6	3 165 ^c	—		0,6		0,6	
		28,7	3 109	25,7	3 017	29,3	3 126	46,9					
								0,3					
		1978											
Ogółem	liczba skazań pozbawienie wolności (bezwzględne) pozbawienie wolności (z zawieszeniem) ograniczenie wolności grzywna samoistna grzywna obok pozbawienia wolności ^a nadzór ochronny	157 656		32 397		125 259		16 626		40 871		99 966	
		33,1	24,02	37,4	24,23	32,0	23,95	93,3	26,25	41,2	21,17	19,9	24,70
		35,9	15,20	33,3	15,27	36,6	15,18	0,4		29,9		44,3	
		16,3		18,4		15,8		4,2		16,6		18,2	
		14,4	9242	10,3	9197	15,5	9 250	2,1		12,3		17,4	
		69,2	12 567	80,4	10 341	66,2	13 287	65,4					

	ośrodki przystosowania społecznego							3,3					
Art. 156, §1: umyślne „średnie” uszkodzenie ciała (chuligańskie)	liczba skazań pozbawienie wolności (bezwzględne)	959		371		588		104		195		659	
		57,8	19,22	52,6	17,77	61,1	20,01	100	24,12	81,5	18,99	44,2	17,59
	pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	39,6	17,13	44,2	17,28	36,7	17,02	—		17,5		52,5	
	ograniczenie wolności	2,0		3,0		1,4		—		1,0		2,6	
	grzywna samoistna	0,5	11 000 ^c	—	—	0,9	11000 ^c	—	—	—	—	0,7	+
	grzywna obok pozbawienia wolności ^a	34,6	14 433	37,3	13 440	32,9	15138						
	nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego							75,0					
								—					
Art. 156, §1: umyślne „średnie” uszkodzenie ciała (niechuligańskie)	liczba skazań pozbawienie wolności (bezwzględne)	4183		713		3470		254		798		3129	
		16,0	19,36	12,9	17,78	16,6	19,61	92,5	20,52	29,3	18,46	6,4	19,04
	pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	55,9	14,92	54,0	15,33	56,3	14,84	0,8		53,9		60,9	
	ograniczenie wolności	16,1		22,2		14,9		4,3		11,5		18,4	
	grzywna samoistna	11,9	10 464	10,7	11 303	12,2	10 313	2,4		5,8		14,3	
	grzywna obok pozbawienia wolności ^a	60,9	11 169	62,3	11 145	60,6	11 173						
	nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego							66,5					
								0,4					
Art. 158, §1: udział w bójce lub pobicie (chuligański)	liczba skazań pozbawienie wolności (bezwzględne)	1917		1060		857		109		296		1512	
		53,8	17,65	50,5	16,73	58,0	18,60	99,1	22,40	83,1	18,49	44,8	16,60
	pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	41,9	16,27	43,9	16,12	39,6	16,48	0,9		14,2		50,3	

c.d. tabeli 7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	ograniczenie wolności grzywna samoistna grzywna obok pozbawienia wolności ^a nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego	3,0 4,2 36,3	12217 ^c 14 700	4,3 1,3 36,5	11 643 ^c 14096	1,4 1,1 36,1	13 111 ^c 15 430	— 56,0 0,9		1,7 1,0		3,5 1,3	
Art. 158, §1: udział w bójce lub pobicie (niechuligański)	liczba skazań pozbawienie wolności (bezwzględne) pozbawienie wolności (z zawieszeniem) ograniczenie wolności grzywna samoistna grzywna obok pozbawienia wolności ^a nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego	2695 17,4 32,7 26,5 23,4 56,7	2695 17,47 15,27 11 121 13182	1049 14,3 34,2 31,8 19,7 59,3	1049 16,18 15,63 11515 12 853	1646 19,4 31,8 23,1 25,7 55,1	1646 18,07 15,03 10 976 13 394	167 91,0 0,6 3,6 4,8 48,5 —	19,49	363 36,1 40,8 13,5 3,6	16,42	2161 8,6 33,8 30,4 27,2	16,54
Art. 168, §1: zgwałcenie	liczba skazań pozbawienie wolności (bezwzględne) pozbawienie wolności (z zawieszeniem) ograniczenie wolności grzywna samoistna grzywna obok pozbawienia wolności ^a	965 82,9 17,0 — 13,6	965 35,69 18,85 18 775	291 80,1 19,6 — 14,1	291 30,49 18,91 16 854 ^c	674 84,1 15,9 — 13,4	674 37,83 18,82 19 650	112 100 — — —	48,48	265 93,2 6,8 —	36,83	587 75,1 24,9 — —	31,81

	nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego							58,9					
								—					
Art. 184, §1: znęcanie się	liczba skazań pozbawienie wolności (bezwzględne)	9742		275		9467		830		2870		6042	
	pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	23,3	18,12	26,2	18,39	23,2	18,11	94,5	20,10	33,1	16,87	8,8	17,46
	ograniczenie wolności	70,4	15,75	65,1	16,01	70,6	15,75	1,9		61,9		84,0	
	grzywna samoistna	5,6		8,7		5,5		3,5		4,4		6,5	
	grzywna obok pozbawienia wolności ^a	0,7	9 584	—	—	0,7	9 584	0,1		0,6		0,7	
	nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego	7,2	7 883	6,4	8112 ^c	7,2	7 877	67,1					
								—					
Art. 199 §1: zagarnięcie mie- nia społecznego	liczba skazań pozbawienie wolności (bezwzględne)	7612		1013		6599		1269		1667		4673	
	pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	42,5	17,42	33,7	16,08	43,9	17,58	97,3	19,49	50,2	16,39	24,9	15,97
	ograniczenie wolności	52,2	15,38	59,0	14,27	51,2	15,49	0,3		46,6		68,3	
	grzywna samoistna	2,8		4,6		2,5		0,9		1,9		3,6	
	grzywna obok pozbawienia wolności ^a	2,5	11 143	2,7	11 714 ^c	2,4	11043	1,5		1,3		3,2	
	nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego	99,9	12 789	99,9	11 129	99,9	13 037	64,0					
								4,7					
Art. 199, §2: zagarnięcie mie- nia społecznego	liczba skazań pozbawienie wolności (bezwzględne)	12 382		1719		10 663		407		3604		8366	
		1,1	10,25	1,0	10,47	1,1	10,22	23,1	10,86	0,9	9,17 ^c	0,2	8,57 ^c

c.d. tabeli 7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	pozbawienie wolności (z zawieszeniem) ograniczenie wolności grzywna samoistna grzywna obok pozbawienia wolności ^a nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego	0,3 52,5 46,0 98,3	10,35 6 849 4 633	0,6 55,6 42,5 92,6	9,30 7441 5 500	0,3 52,0 46,6 99,3	10,70 6 828 4200	— 48,4 28,5 12,0 —		0,7 56,0 42,4		0,2 51,2 48,4	
Art. 208, kradzież zuch- wała lub z włá- maniem (mienia społecznego)	liczba skazań pozbawienie wolności (bezwzględne) pozbawienie wolności (z zawieszeniem) ograniczenie wolności grzywna samoistna grzywna obok pozbawienia wolności ^a nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego	64,6 35,1 — — 99,4	29,04 15,99	57,8 41,2 — — 98,8	21,68 15,89	69,7 30,3 — — 99,9	25,56 16,10 10 564	99,9 0,1 — — 72,9 4,1	31,70	81,0 19,0 — —	21,43	44,1 55,9 —	20,16
Art. 203, § 1: kradzież cudzego mienia rucho- mego	liczba skazań pozbawienie wolności (bezwzględne) pozbawienie wolności (z zawieszeniem) ograniczenie wolności grzywna samoistna	67,3 28,8 2,5 14	18,73 14,64 10 943	49,4 43,3 4,4 1,6	16,42 14,27 11 571	72,9 24,2 1,9 1,0	19,23 14,86 10 629	99,2 0,1 0,6 0,1	21,54	70,4 27,4 1,7 0,5	15,36	30,3 61,5 5,4 2,8	15,56

	grzywna obok pozbawienia wolności ^a nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego	99,7	9099	99,5	8 923	99,8	9 153	74,7					
								6,0					
Art. 208: kradzież żuchwa- ła lub z włama- niem (mienia cudzego)	liczba skazań pozbawienie wolności (bezwzględne) pozbawienie wolności (z zawieszeniem) ograniczenie wolności grzywna samoistna grzywna obok pozbawienia wolności ^a nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego	11 109		4771		6338		2392		3010		5644	
		63,2	23,29	52,5	20,33	71,2	24,91	99,7	30,35	79,3	20,29	39,2	18,93
		36,8	15,88	47,5	15,73	28,8	16,07	0,3		20,7		60,8	
		—		—				—		—		—	
		99,9	9 514	99,9	9 171	99,9	9 768						
								72,6					
								5,9					
Art. 210, § 1: rabunek mienia cudzego	liczba skazań pozbawienie wolności (bezwzględne) pozbawienie wolności (z zawieszeniem) ograniczenie wolności grzywna samoistna grzywna obok pozbawienia wolności nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego	3332		1705		1627		731		774		1825	
		97,4	46,29	95,6	41,55	99,2	51,09	100	60,30	99,9	47,35	95,3	39,94
		2,6	18,79	4,3	18,80	0,8	18,77 ^c	—		0,1		4,7	
		—		—		—		—		—		—	
		—											
		99,8	8 472	99,8	80,64	99,8	8900						
								73,7					
								2,2					

c. d. tabeli 7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
Art. 215, §1: paserstwo mienia cudzego	liczba skazań	1955		564		1391		229		464		1259		
	pozbawienie wolności (bezwzględne)	29,9	15,79	19,5	13,36	34,1	16,35	95,2	19,14	35,6	14,67	16,0	13,08	
	pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	42,3	13,09	44,4	13,38	41,4	12,97	0,4		45,2		48,8		
	ograniczenie wolności	13,5		23,0		9,6		2,2		9,3		17,2		
	grzywna samoistna	14,2	9083	12,6	8 972	14,9	9121	2,2		9,9		18,0		
	grzywna obok pozbawienia wolności	100	10 455	100	9 064	100	10932							
	nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego							59,0						
								1,3						
Art. 234, § 1: czynna napaść na funkcjonariusza (chuligańska)	liczba skazań	976		249		727		104		229		643		
	pozbawienie wolności (bezwzględne)	50,5	19,00	54,2	18,55	49,2	19,18	99,0	22,32	72,1	18,13	35,0	18,13	
	pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	45,7	15,87	42,6	15,29	46,8	16,05	—		26,6		59,9		
	ograniczenie wolności	1,4	—	1,2		1,5		—		0,9		1,9		
	grzywna samoistna	2,4	10 261 ^c	2,0	10 438 ^c	2,5	10 889 ^c	1,0		0,4		3,2		
	grzywna obok pozbawienia wolności	31,0	14 318	24,5	14488	33,2	14 370							
	nadzór ochronny ośrodki przystosowania społecznego							61,5						
								1,9						
Art. 234, § 1 : czynna napaść na funkcjonariusza (niechuligańska)	liczba skazań	1480		246		1234		184		378		918		
	pozbawienie wolności (bezwzględne)	35,3	17,71		15,62	36,3	18,06	96,8	21,02	53,5	16,25	15,5	15,66	
	pozbawienie wolności (z zawieszeniem)	51,5	14,93	52,4	14,55	51,3	15,01	0,5		41,0		66,0		

ograniczenie wolności	8,4		11,0		7,9		1,1		4,2		11,5
grzywna samoistna	4,8	10 736	6,5	10438	4,5		1,6		1,3		7,0
grzywna obok pozbawienia wolności	42,0	13 500	42,4	14488	41,9	10 821 13 313					
nadzór ochronny							65,2				
ośrodki przystosowania społecznego							—				

a — W odsetku liczby skazań na pozbawienie wolności bezwzględne i z zawieszeniem łącznie.

b — W odniesieniu do kar pozbawienia Wolności, średnia ich długość w miesiącach, w odniesieniu do Lar grzywny średnia ich wysokość w złotych.

c — Średnie obliczone na podstawie mniejszej liczby przypadków niż 50.

Jeśli chodzi o kwestię „odwróconych” proporcji w nakładaniu młodocianym i pozostałym dorosłym kar ograniczenia wolności (część młodych) i grzywny samoistnej (część starszych), to o występowaniu takiej zależności mówić można dopiero w odniesieniu do 1978 roku, kiedy to pojawiła się ona mniej lub bardziej wyraźnie niemal we wszystkich kategoriach przestępstw, za które kary te były w ogóle orzekane. W 1972 r. na wspomniane kary skazywano dość rzadko, a za wyróżnione przez nas przestępstwa — ogromnie rzadko (z wyjątkiem zagarnięć mniejszej wagi kwalifikowanych z § 2 art. 199 k.k., w odniesieniu do których brak było jednak wyraźniejszych różnic między młodocianymi a starszymi dorosłymi).

Kolejna wymagająca weryfikacji konkluzja płynąca z poprzednio analizowanych danych głosiła, że w strukturze orzekanych kar zmiany, które nastąpiły w latach 1972—1978, były w przypadku młodocianych znacznie dalej idące niż w odniesieniu do pozostałych dorosłych, informacje zebrane w tablicy 7 potwierdzają ten wniosek; w ogromnej większości przypadków zmniejszenie się odsetka skazań na bezwzględne pozbawienie wolności sięgało dalej u młodocianych niż u starszych dorosłych⁸⁷, poważniejszy w ich przypadku był też wzrost udziału skazań na karę ograniczenia wolności oraz karę grzywny orzeczonej obok pozbawienia wolności, mniejszy był natomiast u młodocianych (niż u pozostałych dorosłych) wzrost udziału skazań na grzywnę samoistną.

W odniesieniu do wymiaru kar pozbawienia wolności (bezwzględnego i z zawieszeniem) zwrócił uwagę zaskakujący brak różnic w wysokości tych kar orzekanych młodocianym i pozostałym dorosłym. Obecna analiza prowadzi do częściowo odmiennych konkluzji: w ogromnej większości rozważanych przestępstw kary wymierzane młodocianym były przeciętnie niższe od tych, które otrzymywała reszta dorosłych. Różnice te były większe w 1978 r. niż w 1972 r., co zdaje się stanowić wyraz słusznej tendencji do pogłębiania odmienności w traktowaniu młodocianych przestępców, szkoda może tylko, że przejawiającej się na tym odcińku tak nieśmiało. Na ogół wspomniane różnice były jednak niewielkie: w wartościach bezwzględnych kary pozbawienia wolności orzekane bez zawieszenia wykonania, na które skazywani byli młodociani, przeciętnie niższe były od otrzymywanych przez starszych dorosłych có najwyżej o 2—3 miesiące, znacznie niższe (o 8—9 miesięcy) były one tylko

⁸⁷ W dwóch przypadkach — zagarnięcia mienia społecznego (z art. 199 § 1 k.k.) oraz kradzieży cudzego mienia ruchomego (z art. 203 § 1 k.k.) — nastąpiło zwiększenie odsetka skazań na bezwzględne pozbawienie wolności; u młodocianych było ono jednak mniejsze niż u pozostałych dorosłych, a więc kierunek zależności był taki sam jak i przy skazaniach za pozostałe z rozpatrywanych przestępstw.

w przypadku skazań za rabunek mienia cudzego (kwalifikowany z art. 210 § 1 k.k.), co nie było jednak wiele, jeśli zważy się, że kary orzekane za te zbrodnie były wysokie (średnio około 4 lat). Trzeba natomiast stwierdzić, że wymiary kar pozbawienia wolności z zawieszeniem ich wykonania nie wykazywały różnic w zależności od tego, czy orzeczone zostały młodocianym czy innym dorosłym, co nie wydaje się właściwe. Jak poucza bowiem praktyka, w odniesieniu do co siódmego skazanego na tę karę sąd zarządza jej wykonanie, a wtedy czas jej trwania pozostaje mieć zasadnicze znaczenie. Wreszcie odnotowania wymaga fakt, iż sygnalizowane już parokrotnie poprzednio wydłużanie się kar pozbawienia wolności (bezwzględne, podobnie jak z zawieszeniem) zaznaczyło się aczkolwiek w różnym stopniu w przypadku niemalże wszystkich rozważanych przestępstw, zarówno w odniesieniu do młodocianych, jak i do starszych dorosłych.

Pewne uwagi nasuwają również wymiary kar grzywny samoistnej obok pozbawienia wolności. W większości przypadków jedne jak i drugie wyższe były, gdy orzekano je wobec starszych dorosłych niż gdy nakładano je na młodocianych. I znów, podobnie jak to było z karami pozbawienia wolności, różnice były tu niewielkie, zaledwie parę set lub kilkusetzłotowe, z wyjątkiem grzywien obok pozbawienia wolności w 1973 roku, kiedy to sięgać zaczęły nawet 2—3 tys. zł. Podkreślenia wreszcie wymaga, że ogólny ogromny wzrost wysokości grzywien objął w podobnym stopniu młodocianych co resztę dorosłych i dał się zauważyć we wszystkich rozważanych rodzajach przestępstw (z oczywistym wyłączeniem tych tylko, za które nie orzekano w ogóle grzywien samoistnych).

Powiększenie się wymiarów grzywien w trójnasób, a nawet czwórnasób, i to tak samoistnych, jak orzekanych obok pozbawienia wolności, było zjawiskiem powszechnym. W tej sytuacji wymierzanie młodocianym grzywien nawet o kilkaset złotych niższych (niż pozostałym dorosłym) rysuje się jako drugorzędna odmiennosc mająca raczej kosmetyczne tylko znaczenie.

Jak pamiętamy, zakres informacji dostarczanych przez statystykę prawomocnych skazań, a odnoszących się do recydywistów jest znacznie skromniejszy niż gdy chodzi o młodocianych. Nie jest to może, tak bardzo istotne, skoro karą stosowaną wobec ponad 90% recydywistów (z art. 60 k.k.) było bezwzględne pozbawienie wolności. Brak szczególnych danych o wymiarach innych kar nie jest więc dotkliwy, z jednym wszakże wyjątkiem. Jest nim kara grzywny orzekana obok pozbawienia wolności, co do której nie potrafimy nawet powiedzieć, w jakim odsetku skazań na pozbawienie wolności była stosowana i czy w zakresie odwoływania się do niej zaszły w latach 1972—1980 jakieś zmiany.

Jak już była o tym parokrotnie mowa, sztywność przepisów rozdziału VIII kodeksu karnego, a zwłaszcza art. 60 (ale także i art. 52), sprawia, że bezwzględne pozbawienie wolności „musi” stawać się dominującą reakcją kamą na przestępstwa popełniane przez recydywistów. Zestawienie danych obrazujących strukturę kar nałożonych za przestępstwa kwalifikowane z tych samych przepisów, popełnione przez recydywistów, pozostałych poprzednio karanych oraz pierwszy raz skazanych, ukazuje, jak dalece fakt powrotu do przestępstwa (w każdym razie w warunkach art. 60 k.k., ale zapewne i art. 52 k.k.) odsuwa na dalszy plan inne okoliczności popełnienia przestępstwa i cechy sprawcy współ wyznac zające kształt decyzji sądu o wyborze, rodzaju i wymiarze nakładanej kary.

Ogólne dane o strukturze orzekanych kar nasunęły następujące spostrzeżenie: udział skazań na bezwzględne pozbawienie wolności był u poprzednio karanych (nierecydywistów) dwukrotnie wyższy niż u pierwszy raz karanych, zaś u recydywistów — czterokrotnie wyższy. Oczywiście w odniesieniu do poszczególnych przestępstw proporcje te układały się rozmaicie: na ogół im czyn był poważniejszy, zagrożony surowszą karą, o wyższym jej górnym wymiarze — tym różnice te były mniejsze, czyli inaczej mówiąc, tym częściej również nierecydywiści oraz osoby w ogóle poprzednio nie skazywane otrzymywały karę bezwzględnego pozbawienia wolności. Warto tu może przytoczyć parę najbardziej charakterystycznych przykładów zaczerpniętych z tablicy 7. Otóż za jedną wśród rozważanych tu przestępstw zbrodnię (art. 210 § 1 k.k.) skazano w 1978 r. na karę bezwzględnego pozbawienia wolności 100% recydywistów, niemal wszystkich (99,9%) poprzednio karanych nie będących recydywistami oraz 95,3% nie karanych poprzednio; za występki z art. 168 § 1 k.k. — odpowiednio 100, 93,2 i 75,1%; za czyny kwalifikowane z art. 203 § 1 k.k. — 99,2, 70,4 i 30,3%; zaś z art. 199 § 1 k.k. — 97,3, 50,2 i 24,9%, wreszcie za niechuligańskie uszkodzenia ciała stanowiące naruszenie przepisu art. 156 § 1 k.k. odpowiednio 92,5, 29,3 i 6,4%. Można więc wyrazić przypuszczenie, że gdyby ustawa zezwalała sądom na kierowanie się przy karaniu recydywistów (a także poprzednio karanych, o których mowa w art. 52 k.k.) takimi samymi kryteriami, jakimi powodują się wymierzając kary pozostałym sprawcom przestępstw, liczby karanych bezwzględnym pozbawieniem wolności byłyby znacznie niższe: odpowiednio wyższa byłaby proporcja skazywanych na kary nie połączone z pozbawieniem wolności, a wśród nich zwłaszcza na ograniczenie wolności i grzywnę samoistną.

Zestawienie danych o strukturze kar orzeczonych w latach 1972 i 1978 ukazuje wyraźnie, w jak niewielkim stopniu recydywiści uczestniczyli w zarysowującym się stopniowo procesie odchodzenia od posługiwania się bezwzględnym pozbawieniem wolności jako jednym z głównych i nie-

małże najczęściej stosowanym środkiem karnym. Wzrost udziału ich skazań na karę ograniczenia wolności był nawet trzy i półkrotny (ale tylko z 1,2% w 1972 r. do 4,2% w 1978 r.), zaś na grzywnę samoistną — trzykrotny (z 0,7% w 1972 r. do 2,1% w 1978 r.), co nie zmienia faktu, że kary te orzekane były nawet w 1978 r. zaledwie co do szesnastego recydywisty (w 1972 r. co do pięćdziesiątego drugiego). Z jednym tylko wyjątkiem, za żadne z rozpatrywanych tu przestępstw odsetek recydywistów, którzy otrzymali kary ograniczenia wolności lub grzywny samoistnej, nie przekroczył łącznie 8, gdy u poprzednio nie karanych sięgał 58 (skazania w 1978 r. za niechuligańskie czyny kwalifikowane z art. 158 § 1 k.k.). Tym wyjątkiem było drobne zagarnięcie mienia społecznego (z art. 199 § 2 k.k.): 48,4% recydywistów skazanych za nie w 1978 r. otrzymało karę ograniczenia wolności, a 28,5% karę grzywny samoistnej; pamiętać wszakże trzeba, że dla pierwszy raz karanych (skazanych za to przestępstwo) analogiczne dane wynosiły odpowiednio 51,2 oraz 48,4%⁶⁸

Powróćmy jednak jeszcze na chwilę do kary bezwzględnego pozbawienia wolności, a ściślej mówiąc, do kwestii wysokości, w jakiej była wymierzana. Jak pamiętamy z omówienia informacji liczbowych zamieszczonych w tablicy 5, między 1972 r. a 1978 r. nastąpiło wydłużenie wspomnianych kar, które objęło, choć w nierównym stopniu, recydywistów, poprzednio karanych nie będących recydywistami oraz pierwszy raz karanych. Obecnie różnice w wysokości kar otrzymywanych przez wymienione wyżej grupy skazanych stały się mniejsze niż były przed kilku laty. Szczegółowe dane zawarte w tablicy 7 potwierdzają tę obserwację: zmniejszenie takie pojawiło się w przypadku wszystkich rozważanych obecnie przestępstw. Pomimo jego wystąpienia średnie kar orzeczonych recydywistom wyższe są ciągle od tych, które otrzymali nie karani poprzednio; ta zależność nie uległa więc zmianie. Interesujące jest natomiast, o ile są te kary wyższe, inaczej mówiąc, jeśli już poprzednio nie karany skazani zostali na bezwzględne pozbawienie wolności, na ile kara, którą otrzyma, mniejsza będzie od kary, którą byłby otrzymał będąc recydywistą. Porównanie takie ujawnia pewną bardzo charakterystyczną zależność widoczną zarówno w 1972 r., jak i w 1978 r.: przy przestępstwach poważniejszych (takich jak rabunek, zgwałcenie, kradzież zuchwała lub z włamaniem) kary pozbawienia wolności orzekane recydywistom są o 50—60% dłuższe niż wymierzone pierwszy raz karanom, przy skazaniach za przestępstwa mniej poważne różnice te okazują się być mniejsze. Surowsze traktowanie przez sądy recydywistów niż nie karanych poprzednio przybiera więc różne formy; przede wszystkim wy-

⁶⁸ Dodać też warto, że za przestępstwa te w 1978 r. karę bezwzględnego pozbawienia wolności otrzymało 0,2% nie karanych poprzednio oraz 23,1% recydywistów.

raża się w nieporównanie częstszym wymierzaniu bezwzględno pozbawienia wolności, ponadto jednak — zwłaszcza przy tych przestępstwach, przy których posługiwanie się tą karą uznają sądy ze względu na wagę czynu za konieczne — w wymierzaniu dłuższego okresu jej trwania.

Jak wiadomo, niezależnie od kar przewidzianych w sankcjach naruszonych przepisów, wymierzanych zgodnie z modyfikacjami sformułowanymi w art. 60 i 61 k.k., w stosunku do recydywistów stosuje się bądź stosować można specjalne środki karne w postaci dozoru ochronnego lub ośrodka przystosowania społecznego. W latach 1972—1978 orzekanie tych środków stało się częstsze, mniej było recydywistów, wobec których środki takie nie zostały zastosowane już przez sąd orzekający w sprawie. Jak pokazują to dane zamieszczone w tablicy 7, wzrost ten zaznaczył się we wszystkich kategoriach przestępstw, przy czym stosunkowo najsilniej dał o sobie znać w przypadku większości przestępstw przeciwko osobie (zarówno uszkodzeń ciała, jak i wystąpień przeciwko funkcjonariuszom).

Poczynione dotąd spostrzeżenia daleko nie wyczerpują wszystkich wniosków płynących z informacji zebranych w tablicy 7. Spośród tych, o których nie było jeszcze mowy, na uwagę zasługują przede wszystkim płynące z wykorzystania faktu, iż wśród rozpatrywanych przestępstw mamy pochodzące z różnych rozdziałów kodeksu karnego, wymierzone przeciwko różnym dobrom prawnie chronionym, a równocześnie zagrożone takimi samymi sankcjami karnymi. Przy przyjęciu jednego prostego założenia informacje te umożliwiają poczynienie szeregu istotnych spostrzeżeń. Otóż założyć trzeba, a wydaje się to rozsądne, że w grupie przestępstw kwalifikowanych z jednego przepisu kodeksu karnego rozkład czynów ze względu na ich wagę jest w przybliżeniu taki sam: najwięcej jest w niej czynów o stosunkowo najmniejszym ładunku społecznego niebezpieczeństwa, a dalej liczba ich maleje w miarę nagromadzania się okoliczności zwiększających ów ładunek. Okoliczności decydujące o tym, jaki jest stopień społecznego niebezpieczeństwa, są oczywiście rozmaite (np. inne przy przestępstwach z art. 184 § 1 k.k., a inne z art. 199 § 1 k.fc) i nie o to tu chodzi. Znaczenie ma tylko to, że zgodnie z postulowanym założeniem proporcje opisujące częstość występowania czynów błahych, „średnich” i poważnych mają być zbliżone w każdej grupie przestępstw kwalifikowanych z poszczególnych rozpatrywanych obecnie przepisów. Uznanie wspomnianego założenia zachęca do zainteresowania się jakie dobra prawne uzyskują bardziej daleko idącą, a jakie mniej daleko idącą ochronę, jaka inaczej mówiąc jest hierarchia owych dóbr znajdująca wyraz w orzecznictwie sądowym poprzez nakładanie kar na osoby występujące przeciwko tym dobrom.

Najczęściej pojawiającym się (w rozpatrywanej grupie przestępstw) zagrożeniem karnym jest pozbawienie wolności na okres 6 miesięcy; do

5 lat. Groziło ono za: niechuligańskie umyślne „średnie” uszkodzenie ciała (z art. 156 § 1 k.k.), znęcanie się (z art. 184 § 1 k.k.), zagarnięcie mienia społecznego (z art. 199 § 1 k.k.), kradzież cudzego mienia ruchomego (z art. 203 § 1 k.k.) oraz paserstwo mienia cudzego (z art. 215 § 1 k.k.). Politykę karną wobec sprawców tych przestępstw można by ze względu na stopień jej surowości scharakteryzować w największym skrócie trzema elementami: wielkością odsetka skazań na bezwzględne pozbawienie wolności, wysokością średniego wymiaru tej kary oraz wysokością średniego wymiaru kary grzywny orzeczonej obok pozbawienia wolności, przykładając wszakże specjalną wagę do dwóch pierwszych spośród tych mierników⁶⁹.

Pod względem Wysokości odsetka skazań na bezwzględne pozbawienie wolności na czoło wysunęły się (w 1972 r.) w rozpatrywanej obecnie grupie przestępstw kradzieże cudzego mienia ruchomego, a dalej umyślne paserstwa mienia cudzego i zagarnięcia mienia społecznego, na końcu zaś znęcanie się i niechuligańskie „średnie” uszkodzenie ciała. W 1978 r. kolejność ta nie uległa zmianie, zmieniała się wszakże wysokość owych odsetek i to w przeciwnych kierunkach: zwiększyły się one i to dość wydatnie wśród skazań za zagarnięcia i kradzieże, zmniejszyły się zaś za pozostałe rozpatrywane przestępstwa, przy czym, najwydatniej za „średnie” uszkodzenia ciała. Zarówno układ rozpatrywanych obecnie odsetków jak i zmiany w ich wysokości zasługują na podkreślenie, przy czym do sprawy ich znaczenia jeszcze powrócimy. Najpierw bowiem trzeba zwrócić uwagę na jedną istotną okoliczność. Otóż jak wiadomo, skazani za poszczególne rodzaje interesujących nas obecnie przestępstw różnią się bardzo pod względem wysokości udziału recydywistów; ci ostatni zaś skazywani są przecież nieporównanie częściej niż nierecydywiści na bezwzględne pozbawienie wolności, już z tego więc samego faktu płynąc mogą zaobserwowane wyżej różnice w traktowaniu przez sądy sprawców przestępstw przeciwko mieniu i przeciwko osobie. Bliższe zaznajomienie się z danymi zamieszczonymi w tablicy 7 pokazuje, że z możliwością taką trzeba się poważnie liczyć. Sięgając do najbardziej skrajnych przypadków widzimy, że recydywistów było wśród skazanych za niechuli-

⁶⁹Nie można w tym przypadku posługiwać się wielkością odsetka grzywien, orzeczonych obok pozbawienia wolności, gdyż w odniesieniu do trzech, spośród pięciu rozpatrywanych przestępstw — wobec brzmienia § 3 art. 36 k.k. — można praktycznie mówić o obowiązku jej stosowania, bowiem zagarnięcie mienia, kradzież lub umyślne paserstwo popełniane są nie w celu osiągnięcia korzyści majątkowej chyba tylko zupełnie wyjątkowo. Natomiast odsetek orzeczeń bezwzględnego pozbawienia wolności pokazuje równocześnie, jak wielka jest wśród skazanych za każde z rozpatrywanych przestępstw proporcja tych, wobec których sąd uznał za wystarczający jeden ze środków nie pociągających 'za sobą w sposób konieczny osadzenie w zakładzie karnym.

gańskie „średnie” uszkodzenia ciała w 1972 r. 5% (w 1978 r. 6,1%), zaś wśród skazanych za kradzież cudzego mienia ruchomego 25,3% (36,8%).

Czy więc przedstawione wyżej różnice w wysokości odsetka skazań na bezwzględne pozbawienie wolności między grupami skazanych za rozpatrywane obecnie przestępstwa, a także między nimi w 1972 r. i 1978 r. dałyby się wytłumaczyć różnicami w udziale recydywistów? Wydaje się, że tylko częściowo; aby się o tym przekonać, wystarczy spojrzeć na to, jak często na bezwzględne pozbawienie wolności skazywani są pierwszy raz karani np. w 1978 r. Wśród nie karanych poprzednio skazanych za niechuligańskie „średnie” uszkodzenie ciała przypadki otrzymania kary bezwzględnego pozbawienia wolności stanowiły 6,4%, wśród skazanych za znęcanie się — 8,8%, za paserstwo — 16,0%, za zagarnięcie mienia — 24,9%, za kradzież zaś — 30,3%. Zaobserwowane poprzednio różnice nie znikają więc także wówczas, gdy wyeliminuje się wpływ wielkości udziału skazań recydywistów.

Kolejnym miernikiem surowości w traktowaniu sprawców rozpatrywanych obecnie przestępstw jest wysokość średniego wymiaru kary bezwzględnego pozbawienia wolności. Biorąc pod uwagę wskazywane poprzednio różnice w wysokości udziału recydywistów wśród skazanych za analizowane obecnie przestępstwa, trzeba będzie skoncentrować uwagę na pierwszy raz karanych oraz na młodocianych. Wspomniane wyżej średnie układają się (zwłaszcza w 1978 r.) przeciwnie niż odsetki skazań na bezwzględne pozbawienie wolności: wyższe były one w przypadku skazań za przestępstwa przeciwko osobie niż przeciwko mieniu. Tak więc średnia kara bezwzględnego pozbawienia wolności pierwszy raz karanych za (niechuligańskie) przestępstwa kwalifikowane z art. 156 § 1 wynosiła w 1978 r. 19,04 miesiąca, z art. 184 — 16,58, zaś z art. 199 § 1 — 15,97, z art. 203 § 1 — 15,56, zaś z art. 215 § 1 — 13,08 miesiąca. Podobnie, choć już niezupełnie tak samo, miała się rzecz w odniesieniu do młodocianych; wysokość interesujących nas średnich przedstawia się następująco: 17,78; 16,18; 16,08; 16,42; 13,36. Kary bezwzględnego pozbawienia wolności za przestępstwa przeciwko osobie były więc również wyższe niż za przestępstwa przeciwko mieniu (z wyjątkiem wszakże kar orzekanych młodocianym za kradzież mienia cudzego w porównaniu z karami orzekanymi za zagarnięcia).

Różnice te, by powiedzieć obrazowo, rekompensowane były przez orzekanie grzywny obok pozbawienia wolności, co w odniesieniu do skazań za przestępstwa przeciwko mieniu następowało w 98—100% przypadków ukarania pozbawieniem wolności (bezwzględny i z zawieszeniem), gdy w odniesieniu do skazań za znęcanie się w 1972 r. w 11,6% (w 1978 r. w 7,2%), zaś w odniesieniu do „średnich” uszkodzeń ciała w 1972 r. w 47,7% (w 1978 r. — w 60,9% przypadków). Ma to o tyle zna-

czernie, że za rozpatrywane przestępstwa kara pozbawienia wolności stosowana była w 1972 r. w 98—99%, zaś w 1978 r. 94—98% przypadków (z wyjątkiem wszakże skazań za niechuligańskie średnie uszkodzenia ciała — 71,9% i umyślne paserstwa mienia cudzego — 71,2%).

Konkludując nasze dotychczasowe obserwacje, możemy powiedzieć, co następuje. Zestawienie dwóch grup przestępstw — jednych skierowanych przeciwko osobie, drugich — przeciwko mieniu, zagrożonych takimi samymi sankcjami, przy wyeliminowaniu wpływu przepisów obos-trzających odpowiedzialność z tytułu chuligaństwa lub powrotu do przestępstwa, doprowadziło do wniosku, że sądy mają tendencję do udziela-nia dalej idącej ochrony mieniu niż osobie, co nie pozostaje prawdopo-dobnie w pełnej zgodności ze skalą wartości uznawaną przez wiele grup społecznych w naszym kraju. Tendencja ta zaznaczyła się z całą wyra-zistością w 1978 r., przy czym nie była taka oczywista jeszcze w 1972 r. Nie ma zapewne potrzeby zaznaczać, bo była o tym już tylokrotnie mo-wa, że w okresie tych lat orzekane za te przestępstwa kary uległy wy-datnemu zaostrzeniu i to pod wieloma względami, z jednej wszakże istot-nym wyjątkiem, a mianowicie częstością orzekania kary bezwzględnego pozbawienia wolności.

Wśród wyróżnionych w tablicy 7 przestępstw znalazły się również inne (niż rozpatrywane powyżej) zagrożone taką samą karą, a mianowicie pozbawieniem wolności od roku do 10 lat. Są to zgwałcenia (kwali-fikowane z ant. 168 § 1) oraz kradzieże zuchwałe lub z włamaniem mie-nia społecznego, a także mienia indywidualnego (kwalifikowane z art. 208). Obraz uzyskany w tym przypadku jest nader jasny jak również stały, a różnice w zakresie zwiększania się surowości kar (między 1972 r. a 1978 r.), aczkolwiek pojawiły się, to jednak nie wystąpiły tak drastycznie jak przy innych przestępstwach. Uwaga ta nie dotyczy wszakże kary grzywny orzekanej obok pozbawienia wolności. Grzywny te wzrosły w tym czasie ponad czterokrotnie, z tym jednak że przy zgwałceniach o-rzekano je w 1978 r. częściej niż w 1972 r. (odpowiednio: w 13,6% i w 8,4% przypadków, zaś wysokość ich zwiększyła się nawet ponad pięcio-krotnie (do wysokości średnio blisko 19 tys. zł).

Zaznajamiając się z wysokością odsetków skazań na bezwzględne poz-bawienie wolności, ze średnimi obrazującymi długość tych kar (podobnie zresztą i długość kar pozbawienia wolności z zawieszeniem), i to tak o-rzekanych wobec młodocianych, jak pozostałych dorosłych, wobec recy-dywistów, poprzednio karanych nie będących recydywistami i pierwszy raz karanych — widać (zarówno w 1972 r., jak w 1978 r.), że sprawcy zgwałceń karani byli surowiej niż sprawcy kradzieży zuchwałej lub z włamaniem mienia społecznego, a ci ostatni surowiej niż sprawcy takich kradzieży mienia cudzego. Podobnie rzecz ma się z wysokością orzeka-

nych grzywien, aczkolwiek pamiętać trzeba, że w odniesieniu do skazanych za kradzież orzekano je w 99—100% przypadków, gdy w odniesieniu do skazanych za zgwałcenia — w kilku do kilkunastu procentach przypadków. Ogólnie rzecz biorąc, wydaje się, że mamy tutaj do czynienia z sytuacją, kiedy to hierarchia wartości, której daje wyraz orzecznictwo sądowe, zgodna jest z powszechnie u nas uznawaną.

Jeśli chciałoby się sformułować ogólny wniosek płynący z przeprowadzonych powyżej porównań, byłby on zapewne następujący. Analizowane dane statystyczne zdają się przemawiać za tym, że — w granicach rozparowanych przez nas naruszeń prawa — względnie najdalej idącej ochrony karnej sądy udzielają w przypadkach drastycznych i powszechnie potępianych naruszeń wolności osobistej, jakimi są zgwałcenia, dalej mieniu społecznemu i cudzemu⁷⁰, a wreszcie naruszeniom integralności osobistej polegającej na uszkodzeniach ciała⁷¹.

Zgromadzone w tablicy 7 dane liczbowe zachęcają wreszcie do zajęcia się sprawą jednej jeszcze grupy przestępstw, a mianowicie tych, które popełniane bywają jako czyny o charakterze chuligańskim; stanowią je (wśród wyróżnionych w tablicy 7): wzięcie udziału w bójce lub pobiciu (art. 158 § 1), umyślne „średnie” uszkodzenie ciała (art. 156 § 1) oraz czynna napaść na funkcjonariusza (art. 234 § 1). Każde z tych przestępstw zagrożone jest inną sankcją; pierwsza z nich — karą pozbawienia wolności do 3 lat, drugie — od 6 miesięcy do 5 lat, trzecie zaś — od 6 miesięcy do 8 lat. Wówczas gdy popełnione zostały czynem chuligańskim dolna granica kary pozbawienia wolności ulega na mocy art. 59, § 1 podwyższeniu o połowę i wynosi odpowiednio 4,5 miesiąca, 9 miesięcy i 9 miesięcy. Różność granic kary grożącej za te przestępstwa sprawia, że przedmiotem naszego zainteresowania nie będzie przeprowadzanie porównań między nimi, ale w ramach każdego z nich: będzie nam chodziło o ustalenie, na ile fakt popełnienia każdego z tych przestępstw czynem o charakterze chuligańskim (lub nie mającym tego charakteru) wpływa na ukształtowanie jego następstw w postaci rodzaju i wymiaru orzeczonej przez sąd kary.

⁷⁰ Materiał liczbowy, którym rozporządzamy, nie pozwala na stwierdzenie, czy mieniu społecznemu udzielana jest dalej idąca ochrona niż mieniu cudzemu, z tego choćby względu, że przy wymiarze kary za przestępstwa przeciwko mieniu ogromną rolę odgrywa wysokość wyrządzonej szkody; bez uwzględnienia tego elementu wdawania się w kwestie oceny względnej surowości kar orzekanych za przestępstwa przeciwko mieniu nie wydaje się możliwe. Por. w tej sprawie doskonale udokumentowaną pracę A. Kram: *Sądowy wymiar kary za przestępstwa zaboru mienia społecznego w świetle badań prawometrycznych*, Warszawa 1977.

⁷¹ W ogromnej większości przestępstwa znęcania się kwalifikowane z art. 184 § 1 polegają (w każdym razie także) na zadawaniu uszkodzeń ciała.

Pierwszą wymagającą podkreślenia różnicą jest odwrócenie proporcji w stosowaniu kary pozbawienia wolności bezwzględnego i z zawieszeniem. O ile w przypadku czynów chuligańskich najczęściej spotykamy się ze skazywaniem na bezwzględne pozbawienie wolności, o tyle w odniesieniu do czynów kwalifikowanych z tych samych przepisów nie mających charakteru chuligańskiego najczęściej występuje orzekanie tejże kary z zawieszeniem jej wykonania (a ostatnio także innych kar nie połączonych z pozbawieniem wolności). Warto przy tym zaznaczyć, że sygnalizowany już poprzednio proces ograniczania zakresu uciekania się do kary bezwzględnego pozbawienia wolności zaznaczył się przy wszystkich interesujących nas przestępstwach bardzo wyraźnie, w większym jednak zakresie w odniesieniu do sprawców czynów niechuligańskich niż chuligańskich. W 1978 r. zwraca również uwagę nieporównanie szersze niż w 1972 r. stosowanie wobec sprawców czynów niechuligańskich kary ograniczenia wolności i grzywny samoistnej.

Druga istotna różnica wiąże się z wysokością kary pozbawienia wolności (i to tak bezwzględnego, jak z zawieszeniem): w 1972 r. skazywani na te kary sprawcy rozpatrywanych przestępstw otrzymywali je w wyższych wymiarach, jeśli czyny ich uznane zostały za chuligańskie, niż gdy nie zostały tak zakwalifikowane. W 1978 r. różnice te zanikły, jeśli chodzi o znęcanie się i „średnie” uszkodzenia ciała, pozostały natomiast dalej widoczne w przypadkach czynnej napaści na funkcjonariuszy. Obie wskazane wyżej różnice zaobserwować było można w odniesieniu do skazań młodocianych i pozostałych dorosłych, recydywistów, karanych poprzednio nie będących recydywistami i pierwszy raz skazanych,

Trzecia różnica dotyczy kary grzywny orzekanej obok pozbawienia wolności. „Chuliganie” otrzymywali ją w wyższych wymiarach niż „niechuliganie”, z tym jednak że tym ostatnim znacznie częściej orzekano tę karę. Wydaje się to w pierwszej chwili zaskakujące, pamiętać wszakże trzeba, że zgodnie z przepisem § 3 art. 59 sąd skazując sprawcę czynu chuligańskiego może rzec nawiązkę (w wysokości 500—5000 zł). Wysokość nawiązek nie jest niestety odnotowywana w statystyce sądowej, wiemy z niej jednak, jak często była ona orzekana. Wobec „chuliganów” skazanych z art. 158 § 1 odwołano się do niej w 1972 r. w 47,8% przypadków (w 1978 r. — 47,1%), z art. 156 § 1 — odpowiednio w 49,0 i 52,2%, zaś z art. 234 § 1 — w 47,5 i 52,7%. Jeśli więc potraktuje się orzeczenie grzywny i nawiązki łącznie — jako uzupełnienie kary pozbawienia wolności (zawieszanej lub bezwzględnej) dalszą dolegliwością materialną okaże się, że „chuligani” i pod tym względem traktowani są surowiej niż „niechuligani”.

Jako otwartą, ale wymagającą poważnego zastanowienia się pozostać trzeba sprawę, czy fakt popełnienia czynu publicznie oraz w pow-

szechnym rozumieniu bez powodu lub z oczywiście błędnego powodu, z okazaniem rażącego lekceważenia podstawowych zasad porządku prawnego powinien powodować tak wielkie obostrzenie odpowiedzialności karnej? Notowany u nas od lat spadek liczby ujawnionych przestępstw popełnianych czynami o charakterze chuligańskim w zestawieniu z jednej strony z tym, że sądy względnie coraz rzadziej uciekają się do kwalifikowania różnych czynów jako chuligańskich, i z drugiej — ze znaczną surowością kar nakładanych na sprawców takich czynów (do czego zachęca i zobowiązuje m. in. przepis art. 59), skłania do wyrażenia opinii, że obecnie trafniejsze byłoby zrezygnowanie z odrębnego regulowania w kodeksie karnym odpowiedzialności za czyny o charakterze chuligańskim i poprzestanie na możliwości uwzględniania na zasadach ogólnych (tj. w ramach przepisu art. 50) okoliczności konstytuujących to pojęcie przy wymiarze kary nakładanej przez sąd. Radykalna zmiana obecnej sytuacji możliwa byłaby oczywiście tylko na drodze nowelizacji przepisów kodeksu karnego, jednak nawet w ramach istniejącego stanu prawnego wiele można by tutaj zrobić.

X. KOŃCOWE UWAGI OGÓLNE

Wywody zawarte w niniejszej rozprawie dobiegły końca i przyszła pora, aby popatrzeć na poczynione w niej ustalenia jakby z oddalenia, na zobaczenie ich w pewnej ogólniejszej perspektywie.

W rozprawie tej wyróżnić można co najmniej trzy wątki ściśle splecione, ale jednak odrębne. Jeden z nich tworzą rozważania dotyczące metodologii i techniki analizowania przemian w polityce karnej sądów. Część z zawartych tam uwag ma ogólniejszy charakter, część wiąże się natomiast bezpośrednio ze sposobem rozwiązywania różnych szczegółowych problemów analitycznych i interpretacyjnych pojawiających się na tle konkretnego materiału, jaki tworzą dane naszej statystyki sądowej. Drugi wątek, przewijający się przez większość wywodów zawartych w tej rozprawie, odnaleźć można w ustaleniach dotyczących kształtowania się polityki karnej naszych sądów, jej stanu i dynamiki w okresie pierwszego jedenastolecia obowiązywania nowej kodyfikacji karnej. Wreszcie trzeciego (do którego nie będziemy już obecnie nawiązywać) dopatrzeć by się można w szkicowych z natury rzeczy i bardzo tylko ogólnych uwagach o charakterze dogmatycznoprawnym, poświęconych podstawowym przepisom wyznaczającym ramy, w których pomieścić się winna realizowana w określonym czasie polityka karna sądów.

Najważniejsze uwagi o ogólniejszym znaczeniu, dotyczące analizowania polityki karnej, odnoszą się do kwestii modelu określającego współwyznaczające ją zmienne, możliwości stopniowego uwzględniania w ana-

lizie coraz to większej ich liczby oraz potrzeby wyraźnego formułowania (a przynajmniej uświadomienia sobie) założeń upraszczających model owych zależności i stanowiących równocześnie zespół warunków ograniczających zakres konkluzji, mogących stanowić rezultat podjętej analizy.

Terminowi polityka karna nadano tu bardzo specjalne znaczenie; rozumiano przez nią ukształtowany i zinstytucjonalizowany sposób postępowania z ujawnionymi sprawcami przestępstw wyrażony w całokształcie konsekwencji prawnych płynących z faktu naruszenia przepisów prawa karnego⁷². Przy takim ujęciu polityki karnej jej przejawami (i równocześnie składnikami) są zarówno poszczególne wymiary kar orzeczonych wobec indywidualnych sprawców przestępstw, jak nakładanie na nich opłat i kosztów sądowych, uciekanie się do stosowania wobec nich aresztu tymczasowego jako środka zapobiegającego uchylaniu się od sądu, orzekanie środków zabezpieczających, kar dodatkowych i nawiązki, środków specjalnych (przewidzianych dla recydywistów) czy warunkowego umorzenia postępowania karnego. Wszystkie one stanowią bowiem łącznie o sumie dolegliwości spadających na przestępców za pośrednictwem aparatu wymiaru sprawiedliwości w następstwie popełnienia czynu zabronionego, a suma owych dolegliwości, ich rozkład i struktura tworzących ją elementów, stanowią o tym, jaką jest w określonym czasie (i miejscu) owa polityka.

Przedmiotem naszego zainteresowania była realnie istniejąca polityka karna, a nie jej postulowany kształt, stąd przedmiotem analizy uczynione zostały wymierzane kary, a nie dyrektywy, zalecenia czy poglądy na to, wobec kogo, za co i jak kary owe należałoby miarkować. Jeśli i na to ostatnie zwrócono w pewnej mierze także uwagę, to tylko dlatego, że mają one swoje miejsce w zespole zmiennych składających się na model uwarunkowań przybierania przez politykę karną konkretnego kształtu.

Co do wspomnianego już parokrotnie zespołu czynników wyznaczających kształt polityki karnej trzeba by przede wszystkim powiedzieć, że jest ich ogromna mnogość i różnorodność. Można by wyróżnić wśród nich umownie dwie wielkie grupy. Jedną określić by się dało mianem warunków wyjściowych dla polityki karnej, drugą — jej bezpośrednimi determinantami. Wspólną cechą tych pierwszych (w odróżnieniu od drugich) jest ich względna trwałość i to, że tworzą dla tej polityki ogólne ramy moralne, legislacyjne i realizacyjne.

⁷² Co do różnych sposobów rozumienia tego terminu (a także określenia „polityka kryminalna”), występujących w naszym piśmiennictwie, por. J. Szumski: *O przedmiocie i zakresie pojęcia polityki kryminalnej*, „Państwo i Prawo”, 1979, nr 6, zwłaszcza s. 100—102.

Przez ogólne ramy moralne rozumie się tutaj system wartości i płynących z nich norm regulujących stosunek do przestępczości i przestępców, wartości określających z jednej strony zakres tolerancji dla inności, z drugiej zaś siłę potępień przez nią wywoływanych, z jednej strony gotowość podjęcia wysiłku zrozumienia przyczyn i motywów nie aprobowanego postępowania, a z drugiej — chęci szafowania dolegliwością wobec osób angażujących się w takie postępowanie bez względu na to, jakie byłyby te przyczyny i motywy. Chodzi tu o system wspomnianych wartości dominujący w całym społeczeństwie i wyznaczony jego dziedzictwem kulturowym, ale także, a może nawet przede wszystkim o wyznawany przez tę część społeczeństwa, która ma decydujący głos w określaniu zakresu czynów karalnych, priorytetów ścigania, rodzajów kar spadających na przestępców, surowości w ich miarkowaniu oraz represyjności w ich wykonywaniu. Wartości te mają ogromne znaczenie, stopień ich zinternalizowania, przyjęcia za swoje decyduje o tym, w jakiej mierze stają się one pryzmatem załamującym opinie o przestępczości i przestępcach, barierą chroniącą przed manipulacjami zmierzającymi do wywołania wrażenia, że źródłem (a nie następstwem) zła i bolączek życia społecznego są przestępcy, różnymi zabiegami ewokującymi chęć brania na nich odwetu.

O ramach legislacyjnych wiele było mowy w tej rozprawie, zwłaszcza o tych ich elementach, które tworzą katalog środków karnych, określają prawnomaterialne warunki stosowania tych środków oraz przewidują ich je i granice wymiarów poszczególnych przestępstw. Zaliczyć by tu jednak trzeba również i inne instytucje prawa materialnego, procesowego i wykonawczego. O niektórych spośród tych pierwszych wspominaliśmy (np. o nadzwyczajnym złagodzeniu kary), nie zostały one jednak omówione, gdyż statystyka sądowa nie zawiera dostatecznie szczegółowych informacji, aby można było powiedzieć coś bliższego o ich stosowaniu w całym okresie poddawanym analizie. W określaniu interesującej nas sumy dolegliwości istotne znaczenie mają też rozwiązania zawarte w prawie karnym procesowym, one to bowiem ustalają np. warunki stosowania tymczasowego aresztowania, precyzują zasady zmieniania orzeczenia w toku instancji i wprowadzają ograniczenia zmiany wymierzonej kary, domagając się w pewnych okolicznościach, aby była ona „rażąco surowa”, w innych — operują zakazem *reformationis in peius*. Warto tu marginesowo zaznaczyć, że prawo procesowe gra w miarkowaniu kar o wiele większą rolę u nas niż w krajach o systemach, w których obowiązuje instytucja *plea bargaining*⁷³.

⁷³ Por. K. Krajewski: *Instytucja „plea bargaining” w amerykańskim procesie karnym*, „Państwo i Prawo”, 1980, nr 6, s. 95—105. Por. także J. R. Kubiak:

W prawie wykonawczym szczególne znaczenie mają wszelkie przepisy, normujące sposób wykonania kary, zwłaszcza jednak umożliwiające modyfikację kar w toku ich wykonania. Klasycznym przykładem jest tu powszechnie występująca w ustawodawstwach karnych instytucja warunkowego przedterminowego zwolnienia z zakładu karnego, u nas także np. przewidziana w k.k.w. możliwość zastosowania przez sąd penitencjarny nadzoru ochronnego, chociaż środek ten nie był orzeczony przez sąd wyrokujący w sprawie. Kary zastępcze stanowią kolejny przykład, a można by je jeszcze z łatwością mnożyć.

Przez czynniki realizacyjne współtworzące ramy dla polityki karnej rozumie się tutaj najszerzej pojmowany zespół środków osobowych i rzeczowych, jakimi rozporządza aparat wymiaru sprawiedliwości dla wypełniania postawionych przed nim zadań. Nie wszystkie one oddziałują na politykę karną: typ budynków, w których mieszczą się sądy czy prokuratury, jest prawdopodobnie z tego punktu wadzenia dość obojętny, typ budynków mieszczących zakłady karne może mieć już jednak istotne znaczenie, stymulować on bowiem może bądź utrudniać, a nawet uniemożliwiać wprowadzanie określonych programów, terapeutycznych i edukacyjnych. Wśród omawianych czynników ogromna rola przypada kadrom tworzącym i realizującym politykę karną. Wykształcenie i praktyczne przygotowanie do pełnienia swych funkcji przez sędziów i prokuratorów (a także przez ławników i w innym zakresie — przez kuratorów czy pracowników służby więziennej), stopień ich samodzielności czy podległości zwierzchnikom, poglądy na to, czym jest i też czym ma być wymierzanie sprawiedliwości, stopień opanowania i sposób rozumienia zasad i przepisów prawa, którymi posługują się w swojej codziennej działalności, oto niektóre z owych czynników osobowych współtworzących warunki wyjściowe dla polityki karnej.

Warunki te nie są oczywiście niezmiennie i nieprzypadkowo określone zostały poprzednio jako „względnie trwałe”. Ustawodawstwo karne można znowelizować, kadrę sędziowską i prokuratorską wymienić, można wybudować nowe więzienia itd. Wszystko to jest nie tylko możliwe, ale nawet odbywa się, z reguły jednak bardzo powoli. Nawet zmiany ustawodawcze i to tak zasadnicze dla przyjmowanych kierunków polityki karnej, jak wprowadzenie u nas kodyfikacji z 1969 r., w istocie rzeczy nie nastąpiły od razu. Z jednej strony „wyprzedzona” ona została swoistym antycypowaniem jej rozwiązań, zanim jeszcze poczęły obowiązywać; stało się tak np. z najkrótszymi karami pozbawienia wolności, których stosowanie powoli zanikło w ciągu drugiej połowy lat sześćdziesiątych,

Wytargowanie przyznania się do winy” (plea bargairung) w procesie karnym USA, Kanady i Anglii, „Nowe Prawo”, 1980, nr 10.

choć ciągle jeszcze najniższa kara aresztu wynosiła jeden tydzień, a nie trzy miesiące, jak to jest z karą pozbawienia wolności poczynając od dnia 1 I 1970. Z drugiej strony przyjmowanie nowych rozwiązań odbywało się jakby etapami (jak warunkowego umorzenia postępowania karnego czy kary ograniczenia wolności) albo nawet na dobrą sprawę jeszcze nie nastąpiło (jak stosowanie kary dodatkowej jako kary samostnej czy stosowania środków wychowawczych lub poprawczych wobec 17-letnich młodocianych). I w tym więc przypadku mówić by raczej należało o stopniowych przekształceniach niż o gwałtownej zmianie.

W granicach wyznaczonych przez wymienione wyżej przykładowo warunki wyjściowe polityka karna przyjmuje konkretny kształt na skutek oddziaływania jej bezpośrednich determinant. Wśród nich w naszych warunkach najistotniejszą rolę zdają się odgrywać aktualne dyrektywy polityki karnej przekazywane sądom do wiadomości i wykonywania za pośrednictwem wydawanych przez Sąd Najwyższy wytycznych wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej, na naradach sędziowskich i za pomocą innych kanałów informacji i oddziaływania. Wnosząc z szybkości zmian zachodzących w polityce karnej wpływanie na nią poprzez wspomniane dyrektywy wydaje się bardzo skuteczne. Jak wiadomo, sądy nasze orzekają nader często w składach ławniczych. Ławnicy natomiast, jeśli nie zostają zdominowani przez sędziego zawodowego⁷⁴, są elementem znacznie mniej podatnym na poddawanie się owym dyrektywom. Ich więc poglądy na rolę, jaką pełnić mają przy wyrokowaniu, na cele karania, stopień wykołejenia sążonego sprawcy, wagę sążonego przestępstwa i stopień surowości orzekanej kary odgrywają również rolę w określaniu polityki karnej.

W stosunku do tak zarysowanego modelu czynników wyznaczających politykę karną zaprezentowane w niniejszej rozprawie badanie było podwójnie zawężone.

Z jednej strony analizowanie polityki karnej ograniczone zostało tylko do stosowanej przez sądy orzekające (i prokuratury — w wąskim zakresie podejmowania decyzji o warunkowym umorzeniu postępowania karnego, a więc — w naszej tradycji prawnej — decyzji w swej istocie sądowych). W ten sposób wyłączone z analizy zostały dalsze etapy kształtowania tej polityki występujące w toku wykonania orzeczonych kar. Warto tu nawiasowo dodać, że aby uzyskać adekwatny i pełny obraz tego etapu formowania polityki karnej, zwłaszcza jej przemian w nieco dłuższych (np. już kilkuletnich) odcinkach czasowych, należałoby objąć

⁷⁴ Por. *Udział ławników w postępowaniu karnym. Opinie a rzeczywistość*, pod red. S. Zawadzkiego i L. Kubickiego, Warszawa 1970, rozdz. III, s. 63—106.

analizą także modyfikacje orzeczonych kar, dokonane za pośrednictwem ustaw amnestyjnych. Częstość ich wydawania sprawia, iż cokolwiek by na ten temat mówiło się w teorii, w praktyce stały się one w szczególnie sposób stosowanym instrumentem tejże polityki.

Drugie ograniczenie przeprowadzonej wyżej analizy polityki karnej wiązało się z faktem wzięcia pod uwagę bardzo niewielkiej liczby zmiennych modyfikujących jej ukształtowanie. Wybór owych zmiennych przesądził o kierunku analizy: celem jej było ukazanie kształtu realizowanej przez nasze sądy polityki karnej i przemian, jakie w niej nastąpiły w latach siedemdziesiątych, nie zaś szukania powodów, dla których stała się ona właśnie taką, jaką się stała.

Analiza prowadzona była jakby etapami. Najpierw poświęcono wiele uwagi Strukturze orzekanych środków karnych i ich wymiarom, ujmując osobno skazania za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego i z oskarżenia prywatnego, przy czym uwagę poświęcono przede wszystkim tym pierwszym. Zabieg ten nie zmierzał do wyeliminowania ewentualnego wpływu trybu ścigania na orzekane środki karne, co wymagałoby co najmniej zestawienia kar orzeczonych w każdym z tych trybów za przestępstwa kwalifikowane z tych samych przepisów, a ponadto usunięcia z puli skazań w trybie publicznoskargowym tych, które zapadły za czyny o charakterze chuligańskim. Tego rodzaju analiza nie została przedsięwzięta w niniejszej pracy. Wyodrębnienie skazań za przestępstwa prywatnoskargowe miało na celu co innego: zapewnienie objęcia analizą wszystkich skazań sądów powszechnych za przestępstwa, a równocześnie — wobec powolnego zanikania skazań za przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego — niedopuszczenie do zakłócania nimi obrazu polityki karnej przyjmowanej wobec podstawowej masy sprawców przestępstw tworzonej przez karanych za czyny ścigane w trybie publicznoskargowym.

Kiedy w następnym etapie analizy wprowadzono do niej operowanie pewną liczbą mierników charakteryzujących różne przejawy polityki karnej w naszym kraju, chodziło o zwrócenie uwagi na trzy odrębne sprawy. Po pierwsze — mierniki te miały dostarczyć bardziej precyzyjnego (od porównań struktury orzekanych kar lub ich wymiaru) instrumentu analizy zmian tej polityki w interesującym nas okresie. Punktem odniesienia dla nich nie były bowiem liczby skazań (ogółem czy wybranych kategorii sprawców), podlegające w poszczególnych latach wahaniom powstającym często z przyczyn nie związanych bezpośrednio z polityką kamą realizowaną przez sądy. Punktem tym była dla nich natomiast ogólna liczba ludności dorosłej, a więc zbiorowość, której część stanowią skazywani corocznie sprawcy przestępstw. Po drugie — omawiane mierniki służyły ukazaniu różnych aspektów surowości (łagod-

ności) polityki karnej pojawiających się w postępowaniu przygotowawczym (stosowanie aresztu tymczasowego), w strukturze i kumulowaniu środków karnych, wreszcie w ich intensywności przejawiającej się przede wszystkim w długości czasu odebranej wolności i wielkością odebranego za pomocą grzywny mienia. Po trzecie wreszcie — włączono do zestawu tych mierników kilka takich, które obrazują rozmiary przestępczości ujawnionej, aby tą drogą uzyskać innego rodzaju niż poprzednio punkt odniesienia dla analizowanej polityki karnej.

W trzecim etapie analizy dążono do tego, aby spojrzeć na politykę kamą w odniesieniu do wybranych kategorii sprawców (młodocianych w przeciwstawieniu do pozostałych dorosłych oraz recydywistów w przeciwstawieniu do poprzednio karanych nie będących recydywistami w rozumieniu art. 60 k.k. i do pierwszy raz karanych) i wybranych kategorii przestępstw. Chodziło tu przede wszystkim o to, aby z jednej strony powiedzieć było można coś bliższego, jak kształtuje się polityka karna wobec tych właśnie grup sprawców. Wydawały się one interesujące m. in. dlatego, że w kodeksie karnym z 1969 r. wprowadzono rozmaite odrębności w zakresie miarkowania kar tym grupom sprawców. Z drugiej zaś strony chodziło o przekonanie się, jaki wpływ na politykę kamą mają takie elementy, jak (poza recydywą i młodym wiekiem) przypisanie czynowi sprawcy chuligańskiego charakteru, rodzaj naruszonego dobra prawnego, wreszcie zagrożenie karne, przewidziane w sankcji. Należy zaznaczyć, że zastosowana tu technika analizy była tak prosta, jak to sobie tylko można wyobrazić: zamiast posłużenia się którąś z metod analizy wieloczynnikowej porównywano po prostu rozkłady interesujących nas zmiennych w poszczególnych podgrupach sprawców, wyróżnianych w sposób zapewniający eliminację kolejnych (wymienionych wyżej) czynników wpływających na rodzaj i wymiar orzekanych kar. Taki sposób postępowania był jednak możliwy, a to z tego względu, że dane naszej statystyki sądowej udostępnione są jej użytkownikom w postaci tabelarycznej, a więc w pewnej liczbie przyjętych z góry przekrojów, nie zaś w postaci, w jakiej zakodowane są one w pamięci opracowującej owe tablice maszyny liczącej. Dokonanie odrębnych od wspomnianych tablic obliczeń według programu specjalnie opracowanego dla analizy polityki karnej sądów dałoby oczywiście wyniki znacznie pełniejsze niż zaprezentowane w niniejszej rozprawie.

Odpowiedź na pytanie, jaka była ta polityka, stanowiła drugi z wyróżnionych podstawowych wątków tej pracy. Wyliczenie w tym miejscu wszystkich kolejnych konkluzji, do których sformułowania doprowadziła analiza danych obrazujących stosowanie przez nasze sądy środków karnych w ciągu lat siedemdziesiątych, miałyby się oczywiście z celem. W każdej chwili odszukać je przecież z łatwością można w tekście po-

przedzającym te uwagi końcowe. Do niektórych spośród tych konkluzji warto tu będzie może jednak nawiązać, aby scharakteryzować za ich pomocą w najogólniejszy sposób stan teraźniejszy i przemiany polityki karnej w naszym kraju, tak jak zarysowały się one pod rządami nowego kodeksu karnego.

W pierwszym rządzie zdawać sobie trzeba sprawę z tego, że aczkolwiek jedenastolecie obowiązywania obecnego ustawodawstwa karnego tworzy okres dostatecznie długi, aby istniejące tendencje w kształtowaniu się tej polityki wyraźnie się ujawniły, to jednak ze względu na to, że był on pod różnymi względami bardzo niejednorodny, tendencje te są miejscami jakby nieco zamazane. Pierwsze dwa lata lat siedemdziesiątych trzeba traktować jako wstępne zarówno z uwagi na występujące wahania w orzekaniu kar wynikające zapewne ze stopniowego przyzwyczajania się sądów do praktycznego stosowania nowych przepisów (a także konieczności równoczesnego odwoływania się w wielu wypadkach do dawnych), jak i zachowania w mocy niektórych starych przepisów, niezbędego do czasu wejścia w życie kodeksu wykroczeń i nowej ustawy karnej skarbowej. Również i w późniejszych latach pojawiły się pewne okoliczności zaciemniające obraz rysujących się tendencji w polityce karnej, były nimi w pierwszym rządzie dwukrotnie wydawane w tym dziesięcioleciu ustawy amnestyjne (w latach 1974 i 1977). Stąd też w większości przypadków analizę rozpoczynać należało od 1972 r. (a nie 1970 r.), a ponadto nie traktować pojawiających się w „latach amnestyjnych” odstępstw od istniejących tendencji jako ich rzeczywistego, a me tylko w pewnym sensie „sztucznego” załamania.

Lata siedemdziesiąte to, jak wiadomo, okres obowiązywania nowej kodyfikacji karnej, jej wejście w życie nie było jednak w odniesieniu do polityki karnej jakimś przełomem, momentem, o którym można byłoby powiedzieć, że od niego zaczął się w niej jakiś nowy etap, jakościowo różny od poprzedniego. Przeciwnie, ogólne kierunki tej polityki zdawały się być ustalone znacznie wcześniej, w rozmaitych „chwilach dziejowych” naszego wymiaru sprawiedliwości. Oczywiście nowy kodeks karny stworzył nowe, po części nie istniejące dawniej możliwości realizowania polityki karnej idącej we wspomnianych ogólnych kierunkach, można jednak wątpić, czy wytyczył jakieś nowe perspektywy lub otworzył nie znane poprzednio drogi osiągnięcia celów stawianych przed aparatem wymiaru sprawiedliwości. Jeśli chodzi o zastosowane środki do osiągnięcia tych celów, wniósł on co najmniej jeden nowy element, o którym będzie jeszcze mowa.

Jeśliby sięgać do dawnej tradycji wiążącej się jeszcze z założeniami leżącymi u podstaw rozwiązań przyjętych w kodeksie karnym z 1932 r., trzeba by powiedzieć, że zawarte w nim sformułowania odnoszące się

do zasad wymierzania kary dawały wyraz przekonaniu, iż sąd podejmujący decyzję o tym, z jaką reakcją na swe przestępstwo winien spotkać się sprawca, kierować się miał przede wszystkim względami specjalnoprzewidywanymi. Jest rzeczą wątpliwą, czy kiedykolwiek zasada ta realizowana była w pełni i na szerszą skalę. Po wojnie zarówno w doktrynie, jak i w działalności legislacyjnej (przede wszystkim drogą nowelizowania kodeksu postępowania karnego) poczęto przed tę zasadę wysuwać potrzebę uwzględniania, na pierwszym nawet miejscu, konsyderacji ogólnoprzewidywanych oraz odpłaty (występującej pod postacią dostosowywania rozmiarów kary do stopnia społecznego niebezpieczeństwa czynu). Na obie te ostatnie dyrektywy powoływano się z reguły w sposób mający nie tylko uzasadniać, ale i usprawiedliwiać potrzebę karania surowszego, niż to miało miejsce poprzednio. Można ogólnie powiedzieć, że tendencja do zaostrzenia kar wobec pewnych kategorii sprawców lub wobec sprawców pewnych kategorii przestępstw przeżywała się — z niewielkimi tylko przerwami — przez całe powojenne dzieje naszego wymiaru sprawiedliwości. Ostrze jej kierowane było w różne strony, różna też była szata słowna, w którą ubierano prezentowanie tej tendencji jako niezbędnej dla skutecznego zwalczania tych przejawów przestępczości, które w danym momencie traktowane były jako groźne, jak i dla jej podbudowania w kategoriach moralnych, a więc przekonywania, że karanie takie jest też zgodne z wyznawanym systemem wartości⁷⁵. Tendencji tej dawało wyraz nie tylko orzecznictwo sądów, ale także (a może nawet przede wszystkim) ustawodawstwo karne i apologetyczny w stosunku do niego odłam doktryny. Prześledzenie jej dróg w drugiej połowie lat czterdziestych, w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych jest zadaniem samym dla siebie, którego nie dałoby się podjąć, a tym bardziej wykonać w ramach tych podsumowujących

⁷⁵Do jak daleko idących — przerażających swą wymową — wniosków prowadzić mogły takie przeświadczenia, niech posłuży następujący przykład zaleceń kształtowania polityki karnej, formułowany już na tle nowej kodyfikacji karnej: „Niedostatki orzecznictwa karnego i aktualne zadania polityki sądów resortu sprawiedliwości widzi następująco: Nadal istnieje potrzeba surowego karania sprawców najgroźniejszych przestępstw. Ta dyrektyw^ musi być realizowana bez względu na jej społeczne koszty [podkreślenie moje — J. J.]. Rozmiary bandytyzmu, szczególnie w niektórych częściach kraju, oraz rozmiary szkód gospodarczych powodowanych zagarnięciami mienia społecznego, zwłaszcza w znacznych rozmiarach, są czynnikami wymagającymi takiej polityki. Kara pozbawienia wolności spełnia nie tylko resocjalizacyjną, ale także represyjną funkcję. Dopóki rozmiary najgroźniejszych przestępstw nie ulegną zasadniczemu ograniczeniu, dopóty kodeksowe sankcje w stosunku do najbardziej zdemoralizowanych przestępców muszą być w pełni wykorzysty-

uwag⁷⁶. Poprzestać więc będzie trzeba na odnotowaniu; jej istnienia i stwierdzeniu, że wśród zmian zagrożeń karnych, przyniesionych przez kodeks karny z 1969 r., dominowały takie, które dawały wyraz wskazanej wyżej tendencji.

Jeśli oceniać by miało się nowy kodeks karny z punktu widzenia całości zawartych w nim przepisów regulujących konsekwencje prawne popełnienia czynu zabronionego, trzeba by zapewne powiedzieć, że obok wyraźnych elementów zaostrzenia owych konsekwencji (widocznych np. w podniesieniu dolnych progów sankcji karnych grożących za wiele przestępstw, w sposobie ujęcia odpowiedzialności za przestępstwa popełnione w warunkach recydywy, w możliwości orzekania zwykłych kar wobec niektórych kategorii nieletnich) znalazło się w nim również wiele instytucji mogących służyć łagodzeniu odpowiedzialności (np. warunkowe umorzenie postępowania karnego, kara ograniczenia wolności, możliwość skazania z orzeczeniem samej kary dodatkowej). W niektórych przypadkach, np. młodocianych, pod pewnymi względami nastąpiło zaostrzenie odpowiedzialności (np. w traktowaniu młodego wieku, nie jak dawniej, jako obligatoryjnej okoliczności łagodzącej, ale jak obecnie, w postaci sprowadzenia młodocianego wieku sprawcy do roli okoliczności uzasadniającej tylko możliwość nadzwyczajnego złagodzenia kary), pod innymi zaś złagodzenie (np. przez wprowadzenie nie istniejącej poprzednio możliwości orzekania wobec pewnej grupy młodocianych środków wychowawczych lub poprawczych zamiast kar).

I znów nie jest zadaniem tych uwag przeprowadzenie bilansu zaostrzeń, złagodzeń i zmian w konsekwencjach prawnych popełnienia przestępstw, przyniesionych przez nowy kodeks karny. Byłoby to zadanie dla penalisty interesującego się dogmatyką prawa karnego. Jest rzeczą wątpliwą, czy nawet najstaranniejsze i najkompetentniejsze wypełnienie tego przedsięwzięcia przyniosłoby rezultaty mające dla nas rozstrzygające znaczenie. Zaprowadziłoby ono zapewne do konkluzji, zgodnie z którą w większości przypadków czy też w kluczowych punktach kodeks karny z 1969 r. pozostawia sądowi orzekającemu o karze szeroki margines swobody dla jej ukształtowania bądź nawet odstąpienia od jej wymierzenia (w ten lub inny sposób). Jedna z głównych tez pracy głosi,⁷ że istniejące ramy legislacyjne wypełnione być mogą bardzo różnymi

wane (T. Skóra: *Podstawowe problemy polityki karnej sądów powszechnych w roku 1973 (porównawczo z rokiem 1972)*, „Problemy Wymiaru Sprawiedliwości”, 1974, nr 4 (1), s. 20).

⁷⁵ Zadanie to zostało już zresztą wykonane przez E. Janiszewską-Talago: *Sądowy wymiar kary w piśmiennictwie prawniczym (lata 1944—1975)*, Warszawa 1978.

politykami karnymi, mieszczącymi się w formalnych granicach zakreślonych przepisami zarysowującymi pewien wachlarz możliwości, z których jedna zostaje ostatecznie wybrana i jest realizowana. Nie mamy w naszym ustawodawstwie kar ściśle oznaczonych w tym sensie, że przypisanie sprawcy określonego czynu równoznaczne jest z orzeczeniem kary (gdyż tylko jedna kara w konkretnym wymiarze grozi za owo przestępstwo). Wiele przestępstw zagrożonych jest alternatywnie różnymi karami, granice ich wymiaru zakreślone są na ogół bardzo szeroko, istnieje w kodeksie wiele fakultatywnych możliwości kumulowania kar, ich obstrzania i łagodzenia. Ogólne dyrektywy wymiaru kary (art. 50 k.k.) sformułowane są tak generalnie, że zostawiają wielkie pole manewru dla wyboru kierunku polityki karnej. Ustawodawstwo nasze pozostawiło więc sądowni i prokuratorowi rozległe możliwości wyboru środków karnych, które mogą być wypełnione bardzo różnie ukierunkowaną polityką karnej. Jaka się ona stała w latach siedemdziesiątych, oto podstawowe pytanie, które postawiono na wstępie tej rozprawy.

Zanim przejdziemy do najogólniejszego scharakteryzowania tendencji w polityce karnej, które wystąpiły u nas w latach siedemdziesiątych, zatrzymajmy się na jednym mającym szczególne znaczenie zagadnieniu, a mianowicie na problemie kary śmierci. Dwa jego aspekty wymagają mocnego podkreślenia. Po pierwsze — trudno jest pogodzić się z praktyką przechodzenia do porządku nad jednoznacznym sformułowaniem kodeksu karnego, który pozostawił ją wśród środków karnych, ale jako karę wyjątkową. Odwoływanie się do niej częstsze, niż to miało miejsce pod rządami dawnego kodeksu karnego, kiedy była ona jedną z kar zasadniczych, jest z tym sformułowaniem sprzeczne i powinno zostać poniechane. Po drugie — trudno jest pogodzić się z atmosferą milczenia, nie wynikającego zresztą z braku zainteresowania tym tematem, wokół problemu kary śmierci. Przemawiające za nią korzyści praktyczne — eliminowanie ze społeczeństwa jednostek, których czyny uznawane są za szczególnie groźne lub odrażające — nie pozostaje w żadnym stosunku do ujemnych efektów moralnych pozostawiania jej w mocy. Ukazanie więc wyraźnej i bliskiej perspektywy jej zniknięcia z katalogu istniejących w naszym ustawodawstwie karnym środków reakcji na przestępstwo jest sprawą pilną i społecznie doniosłą⁷⁷.

Za najistotniejszą cechę polityki karnej ostatniego dziesięciolecia piszący te słowa skłonny byłby uznać zarysowanie się dwóch wyraźnych tendencji. Jednej — stopniowego ograniczenia częstości odwoływania się do kary bezwzględnej pozbawienia wolności, a drugiej — generalnego

⁷⁷ W ramach dyskusji nad reformą kodeksu karnego sprawa nowego uregulowania problemu kary śmierci znalazła wyraz w wypowiedziach publikowanych w czasopiśmiennictwie prawniczym. Por. K. Buchała: *Niektóre problemy noweli-*

zaostżenia stosowanych środków karnych. W pierwszej chwili tendencje te wydają się nie do pogodzenia, częste wymierzanie środków karnych nie połączonych z pozbawieniem wolności stanowi bowiem typowy wyraz łagodzenia, nie zaś zaostżenia polityki karnej. Trzeba więc będzie poświęcić tej ważnej sprawie nieco więcej uwagi.

Rozwijanie w ustawodawstwie środków karnych nie połączonych z pozbawieniem wolności i dążenie do możliwości szerokiego stosowania ich w praktyce jest ogólną tendencją zarysowującą się od lat w wielu krajach świata, w tym także w krajach socjalistycznych, w których bardzo mocno podkreśla się jej znaczenie humanizujące wymiar sprawiedliwości*⁷⁸. W zakresie ustawodawstwa kraj nasz ma tu też swoje osiągnięcia. Zarówno bowiem instytucja warunkowego umorzenia postępowania karnego, jak i kara ograniczenia wolności mają wiele oryginalnych elementów, nie znanych ustawodawstwem innych krajów⁷⁹. Odrębną natomiast sprawą jest stosowanie w praktyce środków nie połączonych z pozbawieniem wolności. Zanim przypomnimy najważniejsze charakterystyczne cechy ich stosowania u nas, trzeba będzie sprecyzować kryteria oceny tego stosowania, są one bowiem niezbędne dla śledzenia dalszego toku tych wywodów. Potrzebne nam będą dwa odrębne zresztą takie kryteria. Jednym z nich będzie po prostu wysokość odsetka osób -wśród uznanych winnymi popełnienia przestępstw (lub skazanych za ich dopuszczenie się), które nie otrzymały kary bezwzględnego pozbawienia wolności, a także wysokość współczynnika skazań na bezwzględne pozbawienie wolności (tj. liczby tych skazań w przeliczeniu na 100 tys. ludności odpowiedzialnej karnie). Posłużenie się takim kryterium wynika po prostu z wagi, jaką przykłada się w zespole szczególnie cenionych wartości do swobody osobistej. Pozbawienie tego dobra traktuje się z tej już tylko przyczyny jako dalej idącą ingerencję w dobra osobiste jednostki niż pozbawienie pewnej części posiadanego mienia czy pewne ograniczenie w decydowaniu o sobie, stanowiące elementy innych środków

zacji przepisów części ogólnej kodeksu karnego, „Nowe Prawo”, 1981, nr 5, s. 96—97; W. Macior: *Kara śmierci jako ultima ratio*. „Państwo i Prawo”, 1981, nr 9—12, s. 91—95; J. Jasiński: *Głos przeciw karze śmierci*, „Państwo i Prawo”, 1981, nr 9—12, s. 85—90. Co do stanowiska w tej sprawie Komisji do opracowania propozycji zmian prawa karnego powołanej przez Ministra Sprawiedliwości, por. A. Gubiński: *Główne ogniwa reformy prawa karnego: ograniczenie punitowności i zadośćuczynienie pokrzywdzonemu*, „Państwo i Prawo” 1981, nr 7, s. 64—73.

⁷⁸ Por. w tej sprawie zwłaszcza E. Zielińska: *Kary nie związane z pozbawieniem wolności w ustawodawstwie i praktyce sądowej państwo socjalistycznych*, Warszawa 1976.

⁷⁹ Por. zwłaszcza L. Kubicki, J. Skupiński, J. Wojciechowska: *Kara ograniczenia wolności w praktyce sądowej*, Warszawa 1973; J. Śliwowski: *Kara ograniczenia wolności. Studium penalistyczne*, Warszawa 1973.

karnych. Zasięg operowania pozbawieniem wolności rysuje się w tej perspektywie jako tak ważny składnik realizowanej polityki karnej, że wymaga — podobnie jak problem obowiązywania i stosowania w praktyce kary śmierci — odrębnego potraktowania. W świetle tego kryterium w polityce karnej lat siedemdziesiątych zaszła istotna, korzystna zmiana.

Równocześnie pamiętać jednak trzeba, że pozbawienie wolności — pojawiające się w postaci groźby zastosowania — występuje zupełnie powszechnie w naszym systemie środków karnych i praktyce ich stosowania. Zaledwie bowiem w stosunku do paru procent uznanych winnymi popełnienia jakichkolwiek, a więc i najbliższych nawet przestępstw nie istnieje możliwość zastosowania kary pozbawienia wolności. Jest to stan rzeczy budzący zaniepokojenie i wymagający zmiany przede wszystkim, oczywiście, w treści prawa.

Jak wspomniano wyżej, potrzebne będzie jeszcze jedno kryterium oceny przemian polityki karnej. Pewnym mankamentem tego pierwszego jest skoncentrowanie uwagi na jednym środku karnym, niezmiernie ważnym, ale tylko jednym. Tymczasem środków tych jest wiele, występują w różnych konfiguracjach i potrzeba jest jakiegoś całościowego na nie spojrzenia. Wydaje się, że znaleźć je można w pierwotnie sformułowanej propozycji charakteryzowania polityki karnej poprzez sumę dolegliwości spadających na sprawców przestępstw. Jak w tym świetle wygląda polityka karna lat siedemdziesiątych i to w dwóch aspektach — jej zmiany w stosunku do realizowanej w latach sześćdziesiątych i przemian, które wystąpiły w ostatnim dziesięcioleciu. Odpowiedź na ostatnią część tego pytania została już udzielona w tekście rozprawy i powtórzyć ją można najkrócej stwierdzając, że nastąpiło ogólne, bardzo poważne zaostrzenie kar. Wdawanie się w tym miejscu w szczegółową egzemplifikację tego stwierdzenia nie jest chyba potrzebne, miejmy bowiem nadzieję, że pozostają one jeszcze w pamięci Czytelnika. Trudno się będzie jednak powstrzymać od zwrócenia uwagi na następujące fakty.

Jednym z najdalej idących spośród przewidzianych w kodeksie karnym sposobów łagodzenia odpowiedzialności jest warunkowe umorzenie postępowania. Analiza praktyki jego stosowania w pierwszych latach obowiązywania nowego kodeksu karnego pokazała, że w większości przypadków warunkowe umorzenie dokonywane było w przypadkach, w których w latach sześćdziesiątych postępowanie umorzono bezwarunkowo (na zasadzie art. 49 dawnego k.p.k.)⁸⁰. Ze środka łagodzenia od-

⁸⁰ Por. J. Jasiński: *Punytwność systemów karnych. Rozważania nad zakresem, formami i intensywnością penalizacji*, „Studia Prawnicze”, 1973, nr 35, s. 37—38.

powiedzialności instytucja warunkowego umorzenia postępowania stała się więc po części środkiem jej obostrzenia. Warto pamiętać, że było tak już wówczas, gdy do środka tego sięgano względnie rzadziej niż w późniejszych latach.

Podobne uwagi nasuwają się w związku z karą ograniczenia wolności. Wprowadzając ją do kodeksu karnego obiecywano sobie po niej wiele, przede wszystkim, że zastąpi krótkoterminowe kary bezwzględnego pozbawienia wolności. Trudno powiedzieć, żeby oczekiwania te się spełniły. W momencie, w którym poczęła obowiązywać, najkrótsze spośród tych kar niemalże przestawały być orzekane, zdawać się więc mogło, że nie bardzo miała ona co zastępować. Stało się jednak inaczej. Kara ograniczenia wolności okazała się być przede wszystkim substytutem kary grzywny samoistnej, a po części również kary pozbawienia wolności orzekanej z zawieszeniem wykonania. Pomijając już to, że dla obu tych środków karnych nie trzeba było szukać alternatyw, trzeba stwierdzić, że kara ograniczenia wolności jest surowsza od ich obu (a w każdym razie od grzywny samoistnej bardzo wyraźnie) przede wszystkim ze względu na łączące się z nią różnorodne restrykcje.

Wspominaliśmy dotąd o przemianach w strukturze orzekanych kar, równie ważna jest jednak ich intensywność, a więc stwierdzenie, w jakich wymiarach są one stosowane. I tu znów, jak to było widać z danych liczbowych obficie przytaczanych w tekście tej rozprawy, obostrzenie odpowiedzialności dawało się zauważyć na każdym kroku: kary pozbawienia wolności — bezwzględne i z zawieszeniem wykonania — stały się dłuższe niż w latach sześćdziesiątych i rosły w ciągu lat siedemdziesiątych dalej. To samo powiedzieć trzeba o długości wymiarów kary ograniczenia wolności oraz wysokości wymiaru kar grzywny, a także o powiększaniu proporcji przypadków, w których stosowano dodatkowe obostrzenia, restrykcje czy zobowiązania występujące z reguły fakultatywnie przy różnych środkach karnych. Tak więc w starciu dwóch tendencji — ograniczenia orzekania kary bezwzględnego pozbawienia wolności i ogólnego przesunięcia w strukturze pozostałych środków karnych ku środkom surowszym w sensie dalej idącego ingerowania w prawa jednostki oraz podwyższania wymiarów poszczególnych kar (w tym także i bezwzględnego pozbawienia wolności) — ta ostatnia tendencja, a więc zaostrzenia odpowiedzialności, zdaje się dominować, aczkolwiek charakteryzując politykę karną lat siedemdziesiątych nie wolno zapominać i o tej pierwszej⁸¹.

⁸¹ W związku z takim charakterem zmian w polityce karnej lat siedemdziesiątych trudno powstrzymać się od zdziwienia, gdy czyta się np. następującą wypowiedź: „Umocnienie ładu i porządku, wzrost poczucia bezpieczeństwa obywateli jest najbardziej widocznym efektem nowych kodyfikacji. Wszystko to dokonuje

Osobnej uwagi wymaga w związku z tendencją do zaostrzania .kar możliwość ich kumulacji. Na bardzo szeroką skalę występuje ona w odniesieniu do dwóch środków karnych, a mianowicie kary bezwzględnego pozbawienia wolności i grzywny oraz kary pozbawienia wolności z zawieszeniem jej wykonania i grzywny, Początków popularyzowania się tego sposobu wymierzania kar szukać trzeba jeszcze w latach sześćdziesiątych, wówczas kiedy to wysunięto koncepcję szerszego niż to było poprzednio operowania dolegliwością materialną⁸². Była to niewątpliwie koncepcja słuszna, pod warunkiem wszakże odpowiedniego jej rozumienia, a więc takiego, zgodnie z którym dolegliwość ta miałaby zastępować inne, nie zaś je uzupełniać. Praktyka sądowa poszła niestety po tej drugiej drodze: obok kary pozbawienia wolności — czy to bezwzględnego, czy orzecanego z zawieszeniem wykonania — coraz częściej pojawiała się grzywna. Pod rządami nowego kodeksu karnego ta niewłaściwa tendencja uległa dalszemu pogłębieniu. Towarzyszyć jej poczęło inne zjawisko. Jakby nie dosyć było częstego łączenia obu wspomnianych wyżej kar, wzmacniano dalej ich intensywność drogą zwiększania wymiaru każdej z nich, a ponadto dolegliwość materialną spadającą na skazanych wzmagano i na inne sposoby, a wśród nich przez drastyczne zwiększenie kosztów i opłat sądowych. Rozważane były także kroki dalej idące w tę stronę, jak możliwość uwolnienia się od prawomocnie orzeczonej kary bezwzględnego pozbawienia wolności przez wpłacanie odpowiednio wysokiej kwoty pieniężnej⁸³. Projekty te zostały zarzucone, wspomnianie o nich w tym miejscu służy tylko ukazaniu, dokąd mogło zaprowadzić

się dzięki elastycznej polityce karnej, ograniczeniu stosowania kary pozbawienia wolności i rozszerzaniu kar nieizolacyjnych. Na gruncie nowej kodyfikacji ujawniła się prawidłowość wyrażająca się w spadku o około 20 tys. liczby osób przebywających w zakładach karnych. Jest to wynikiem poważnego ograniczenia represyjności systemu karnego PRL” (J. Bafia: *Dziesięciolecie uchwalenia kodyfikacji karnych*, „Nowe Prawo”, 1979, nr 4, s. 8). Po pierwsze — w świetle naszej analizy nie ulega wątpliwości, że w latach - siedemdziesiątych nastąpiło generalne zaostrzenie polityki karnej, a nie jej złagodzenie. Po drugie — zgodnie z ostatnimi, przez wiele lat rokrocznie publikowanymi danymi, liczba pozbawionych wolności wynosiła na 31 XII 1971 r. — 92 106 (Por. „Rocznik Statystyczny”, 1972) — zgodnie z pierwszymi danymi ogłoszonymi po kilkuletniej przerwie liczba ta osiągnęła w dniu IIV 1981 r. 96 711 (*Imy świat*, z pułkownikiem Juliuszem Petrykowskim, zastępcą dyrektora Centralnego Zarządu Zakładów Karnych, rozmawia Włodzimierz Kalicki, „Kultura” z dnia 10 V1981, pr 19), Gdzie podziało się więc, to liczące ok. 20 tys. osób zmniejszenie liczby uwięzionych, w stosunku do jakiego stanu było obliczane i jak świadczyć by miało o ograniczaniu represyjności systemu karnego PRL — pozostaje nie wyjaśnione.

⁸² Por. op. J. Bafia: *Kara grzywny*, „Nowe Prawo”, 1964, nr 5, s. 449—486.,

⁸⁸ Por. I. Andrejew: *Reforma prawa karnego*, „Państwo i Prawo”, 1931* nr 8, s. 52—63.

myślenie o wymiarze sprawiedliwości tak, jakby chodziło o przedsiębiorstwo produkcyjne, którego działalność oceniana jest w kategoriach przynoszonych zysków ekonomicznych. Należy wyrazić nadzieję, że to novum w naszej polityce karnej, wniesione do niej w latach siedemdziesiątych, niebawem z niej zniknie.

Pewną ważną okolicznością, wymagającą w tym miejscu przypomnienia, jest stan przestępczości ujawnionej. Najistotniejsze znaczenie mają tu oczywiście rozmiary poważnej przestępczości kryminalnej, one są bowiem stosunkowo mniej zależne od wahań i zmian w kierunkach ścigania: jakiegokolwiek by one były, poważne przestępstwa tych kategorii ściga się tak starannie i z takim zapałem, na jaki stać zajmujący się nim aparat. Jeśli zdarzają się nawet odstępstwa od tej reguły (jak to było np. z „odkrytymi” w pewnym momencie zgwałceniami), to ze względu na stosunkowo niewielką liczbę przestępstw poszczególnych kategorii, określonych łącznie mianem poważnych, nie zmienia to w jakiś zasadniczy sposób ich ogólnej liczby. Otóż jak zostało ustalone, poziom tej przestępczości mierzony na różne zresztą sposoby okazał się w ciągu lat siedemdziesiątych dość stabilny. Pewne wahania, a nawet objawy zmniejszania się przestępczości zaobserwować było można w przypadku ogólnej liczby przestępstw ujawnionych, tutaj jednak odgrywają rolę znane mechanizmy prowadzące do ograniczania liczby rejestrowanych czynów zwłaszcza błażej natury, w przypadku których ustalenie sprawcy jest mało prawdopodobne, a poszkodowany jest osobą prywatną niewiele znaczącą w hierarchii społecznej.

Okoliczność ta jest szczególnie istotna, przemawia bowiem na korzyść poglądu, że zaobserwowanych zmian w polityce karnej nie można traktować jako następstwa zmian w nasileniu przestępczości. Nie zwiększająca się więc waga przestępczości i poczucie zagrożenia nią powodowało zaostrenie się orzekanych kar, ale zmiana ocen prawnych, przekonania o tym, jaka miara dolegliwości stanowić będzie „sprawiedliwą odpłatę” wymierzoną sprawcom przestępstw za popełnione przez nich czyny. Odwołując się do popularnej u nas terminologii powiedzieć by należało, że zaobserwowane zmiany w polityce karnej miały, jak się wydaje, przyczyny o charakterze subiektywnym, nie zaś obiektywnym.

Na zakończenie tej rozprawy chciałoby się przypomnieć dawno odkrytą prawdę, że w ograniczaniu zasięgu przestępczości nie ma łatwych rozwiązań i gotowych recept. Udział, jaki ma w tym przedsięwzięciu polityka karna, jest skromny już z tego choćby powodu, że oddziałuje ona przede wszystkim na skutek (tj. na jednostkę, która popełniła przestępstwo), a na przyczynę (tj. na warunki psychospołeczne sprzyjające powstawaniu przestępczości) w ograniczonym co najwyżej zakresie poprzez swój ewentualny efekt ogólnoprewencyjny. Nie znaczy to oczywiście,

że nie należy jej doskonalić, poszukiwać nowych sposobów działania, starać się o wzbogacenie środków, jakimi się posługuje. Jedno zdaje się w każdym razie nie budzić wątpliwości — kładzenie nacisku na operowanie stale zaostrzonymi karami zostało wyeksploatowane do ostatnich granic i potrzebna nam jest zasadnicza reorientacja realizowanej poprzez orzecznictwo sądowe polityki karnej. Wiele wskazuje na to, że się ona już rozpoczęła. Niewątpliwych tego dowodów dostarcza choćby przyjęty kierunek prac nad reformą prawa karnego⁸⁴, dążenie praktyki wymiaru sprawiedliwości do zmniejszenia liczby pozbawionych wolności poprzez oględniejsze stosowanie aresztu tymczasowego⁸⁵ czy znaczne zliberalizowanie polityki warunkowych zwolnień⁸⁶. Piszący te słowa ma nadzieję, że w momencie, w którym praca ta dotrze do rąk Czytelników, wspomniana wyżej reorientacja polityki karnej, której domagał się on

⁸⁴ Por. Andrejew: *op. cit.*; Gubiński: *Główne ogniwa...*

⁸⁵ Por. J. Bednarzak: *Tymczasowe aresztowanie*, „Problemy Praworządności”, 1981, nr 7, zwłaszcza s. 11.

⁸⁶ Por. *Polityka penitencjarna. Rozmowa „Życia” z ministrem sprawiedliwości prof. drem Sylwestrem Zawadzkim*, „Życie Warszawy”, z dnia 28 VIII 1981, nr 173. Wywiad ten zawiera informację, zgodnie z którą w okresie IX 1980 — V 1981 sądy zwolniły warunkowo 25 tys. skazanych, gdy na mocy amnestii z 1977 odzyskało wolność tylko 18 tys.

⁸⁷ Por. Jasiński: *Punitwność systemów karnych*, s. 58—60.